DTU Bibliotek

Denne fil er downloadet fra

Danmarks Tekniske Kulturarv

www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Danske
Herreborge
fra
det 16 Aarhundrede

Kunstakademiets
Opmaalingsarbejder
ved Hans J. Holm

Danske Herreborge
fra det 16de Aarhundrede

INDUSTRI-
FORENINGEN.

*72 (489) Folio.

260

Denne Bog
tilhører
Industriforeningen
i
Kjøbenhavn

72 (489) Folio

7251 P

DANSKE HERREBORGE

„. . . altro ricordo di noi non resta salvo le muraglie che rendono testimonio di chi n'è stato autore centinaia e migliaia d'anni."

FILIPPO BRUNELLESCHI

UDGIVET MED TILSKUD FRA
DET RABEN-LEVETZAU'SKE FOND

60 51
B

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEJDER

VED HANS J HOLM

I DANSKE HERREBORGE FRA DET 16DE AARHUNDREDE

TEKSTEN AF

FRANCIS BECKETT

Avec un résumé en français

INDUSTRI-
FORENINGEN.

KJØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL NORDISK FORLAG
MD CCCC IIII

53 BLADE
OVERFØRTE I TRYK AF PACHT & CRONE

FR. G. KNUDTZONS BOGTRYKKERI. KJØBENHAVN
FR. G. KNUDTZON & OSCAR ENEVOLDSEN

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEJDER

Den udenforstaaende aner næppe hvilket Samarbejde, der er nødvendigt mellem de forskelligste Kræfter og hvor megen Hjælp, der lægges Beslag paa, for at tilvejebringe et Grundlag for en Samling Opmaalinger. For den Velvilje, der her er vist, den Interesse, der er lagt for Dagen, og den opofrende Bistand, der er ydet fra mange Sider, skyldes der Tak. Regering og Rigsdag, det Raben-Levetzauske Fond, Kunstakademiet under dets vekslende Direktører, de Myndigheder, under hvilke Slottene ere henlagte, Herregaardenes Ejere, de Videnskabsmænd, hvis Hjælp har været paakaldt og de Kunstnere, der som unge Mennesker deltoge i Arbejdet, saavelsom de nye Kræfter, der senere traadte til, bringes herved skyldig og oprigtig Tak.

Kunstakademiets Opmaalingsarbejder er begyndt i 1876 med Kronborg, hvor 3 Hold unge Arkitekter arbejdede i 3 paa hinanden følgende Aar. MARTIN NYROP var den ældste og han havde til Hjælp: AXEL BERG, MARTIN BORCH, HACK KAMPMANN, ARNOLD KROG, KYHNEL og KNUD LARSEN. Det skyldes disses Ihærdighed, at der vaktes Interesse for Fortsættelsen. Efterhaanden som Opmaalingerne ere blevne færdige, have de været fremme paa Foraarsudstillingerne paa Charlottenborg, og de have ligeledes været tilgængelige for Publikum indlemmede i Kunstafdelingerne paa Udstillingerne i Kjøbenhavn 1888 og 1900, i Stockholm 1897 og i Paris 1889, hvor der blev tilkendt det kgl. Kunstakademi Guldmedalje for dem.

Akademiet overdrog i sin Tid Bestyrelsen af dette Foretagende til Undertegnede, og er det ved Arbejderne gaaet saaledes til: Jeg har sat det i Gang paa Stedet med det Opmaalingshold, som jeg dertil havde valgt, 2 til 3 yngre Kunstnere, og er forblevet tilstede saalænge, indtil det tilbagestaaende Arbejde kunde overses; senere ere Tegningerne ogsaa her blevne gennemgaaede med dem, som have udført Arbejderne, der bestod i paa Stedet fuldstændig færdig behandlede Opmaalinger. Ved Herregaardene ere Rentegningerne i Tusch først udførte efter disse i den paafølgende Vinter. Paa Egeskov, Borreby og Ørbæklunde foretoges Opmaalingerne medens der under Istandsættelse af Bygningerne var rejst Stilladser, hvad der lettede Arbejdet og Undersøgelserne. Opmaalingerne vise Bygningernes Tilstand, som de forefandtes, da de bleve tegnede — der findes ikke noget Restaurationsforsøg.

Da disse Opmaalinger først kunne gøre den rette Nytte, naar de kunne komme i hver Mands Haand, ledsagede af en oplysende Tekst, er der gjort talrige Forsøg og Prøver paa, hvorledes de bedst kunde blive mangfoldiggjorte. Naar Begyndelsen er gjort med nærværende Bygninger, da ligger det dels i, at de ifølge Behandlingen af Tegningerne viste sig tjenlige til at kunne gengives ved fotografiske Lystryk, dels i, at Dr. phil. FRANCIS BECKETT, hvis Disputats 1897 netop omfattede det Tidsrum, i hvilket de fremstode, gærne paatog sig at udarbejde Teksten. Det skyldes hans Valg, at just disse Bygninger forelægges, fordi de baade i historisk og kunsthistorisk Henseende kunne siges at danne en afsluttet Helhed indenfor dansk Bygningshistorie. — I Teksten er for hver Gaard indsat et Oversigtskort, der er udarbejdet efter ældre Kort i Matrikelkontoret til Lettelse for et videre Studium af, hvad der, da Gaarden anlagdes, ansaas for den rette Beliggenhed for en Herreborg, idet disse saa bestemt føje sig til de nærmeste Omgivelser.

Den fotografiske Teknik er desværre ikke endnu saa vidt fremskreden, at de første Opmaalingsarbejder, der ere udførte med Farver, værdigen kunne gengives. Efter Kronborg fulgte Rosenborg og følgende Herregaarde: Rygaard, Ørbæklunde, Borreby, Egeskov, Brejninggaard, Hesselagergaard, Rosenholm, Skaføgaard, Nakkebølle og Krabbesholm samt Porttaarnet paa Frederiksborg; i Øjeblikket er selve Slottet under Arbejde.

Det er bragt saa vidt, at Begyndelsen til Udgivelsen finder Sted i det Aar, hvori Kunstakademiets Virksomhed har strakt sig over halvandet Hundrede Aar, og kan det bære Vidnesbyrd om, at dansk Bygningskunst ikke alene søger Raad og Vejledning i fremmede Landes skønne og udviklede Kunst, men ogsaa med inderlig Glæde modtager Bistand fra vor egen hjemlige Bygningskunst, der har Aarhundreders Hævd i vort kære Fædreland.

Charlottenborg, Marts 1904.

HANS J. HOLM.

INDHOLD TEKST

Indledning . . . . . Spalte 1—10

Rygaard . . . . . — 9—17

Bilag I. Synsforretning af 19. Juni 1690 over Rygaard . . . . . — 17—20

Hesselagergaard . . . . . — 19—28

Egeskov . . . . . — 29—34

Borreby . . . . . — 35—42

Nakkebølle . . . . . — 43—52

Bilag II. Synsforretning af 8. Juli 1679 over Nakkebølle . . . . . — 51—56

Ørbæklunde . . . . . — 55—62

Efterskrift . . . . . — 63—64

Navne- og Steds-Fortegnelse . . . . . — 65—66

Résumé en français du texte danois . . . . . — 69—84

INDLEDNING.

De seks danske Herreborge, som her er maalte og tegnede, og hvis Bygningshistorie strækker sig fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede til det sidste Aarti af det samme Aarhundrede, var alle oprindelig med hele deres Tilliggende af Økonomibygninger og Avlsbygninger omgivne af Vand. Enten var Avlsbygningerne isolerede fra Hovedbygningen og Økonomibygningerne, der stod i nærmere Forbindelse med hinanden, eller ogsaa var Avls- og Økonomibygningerne isolerede ved Vand fra Hovedbygningen, der laa ensomt omflydt af Vand. I begge Tilfælde maatte den, som paa regelmæssig Maade ønskede at aflægge et Besøg i Hovedbygningen, passere to Grave, inden han naaede Døren i Hovedbygningens Trappetaarn.

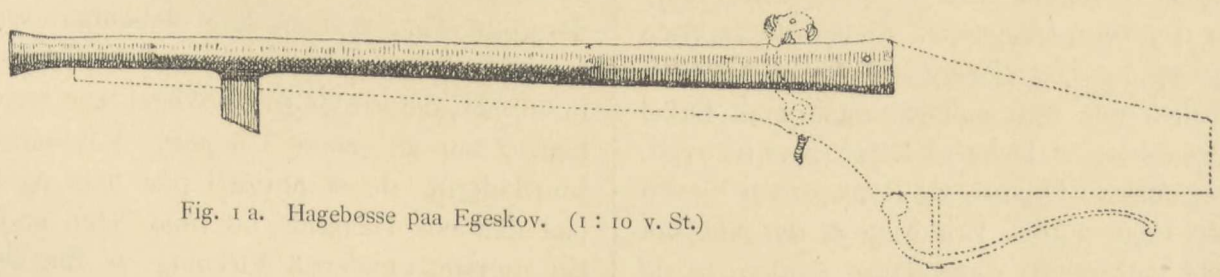

Fig. 1 a. Hagebøsse paa Egeskov. (1 : 10 v. St.)

Det er kun disse Hovedbygninger — „det store Hus", som de kaldtes —, der i Almindelighed er bevarede. Grundplanen er en Rektangel. For den ene Langside er der opført et Trappetaarn. Gennem Døren i dette Trappetaarn var fordum den eneste Adgang til Bygningen. Bygningerne er opførte af røde Munkesten to og et halvt Stokværk højt over hvælvede Kældere. Ovenover første Stokværk krager Muren omtrent en halv Sten frem, og denne Udkragning er baaret af en Buefrise. Ogsaa over andet Stokværk krager Muren frem, dog her stærkere, med omtrent en Stens Fremspring, og ogsaa her er Udkragningen baaret af en Buefrise, hvis Buer i Reglen hviler paa svære Udliggere af huggen Sten. Det øverste Halvstokværk bag den fremspringende Mur, „Vægterloftet", som det kaldtes, var ikke indrettet til Beboelse. Bag den egenlige Grundmurs Flugt staar en Række Stolper, som er højere end Halvstokværkets Ydermur, samt indbyrdes godt forbundne. De tjener til at bære Tagbjælkerne, og de afdeler ogsaa Loftet, saa at der mellem dem og Ydermuren fremkommer en omløbende Gang, Vægtergangen.[1]) Ydermuren er gennembrudt af Luger, der kunde benyttes som Skydeskaar. Et Tømmerstykke var indmuret i Skydeskaarets vandrette Underdel, et Hul i dette tjente som Taphul for den Gaffel, i hvilken Skytset hvilede og kunde drejes. Saadanne Planker med Taphul ser man endnu paa Hesselagergaard, hvor Skydeskaarene har bevaret deres oprindelige Udseende, og forinden den sidste Restauration kunde man se dem paa Borreby (smlgn. Blad 35). Ogsaa paa Gisselfeld er de tidligere iagttagne.[1]) Af JOHAN FRIIS' Stamhusbrev fra 1548 faar man at vide, at „Skyts, Krudt, Lod og Værge" hørte til Hesselagergaards Indbo[2]), og endnu den Dag idag kan man paa Egeskov se en Hagebøsse, der er fisket op af Søen omkring Hovedbygningen (Fig. 1); den har formodenlig hørt med til Gaardens oprindelige Inventar.

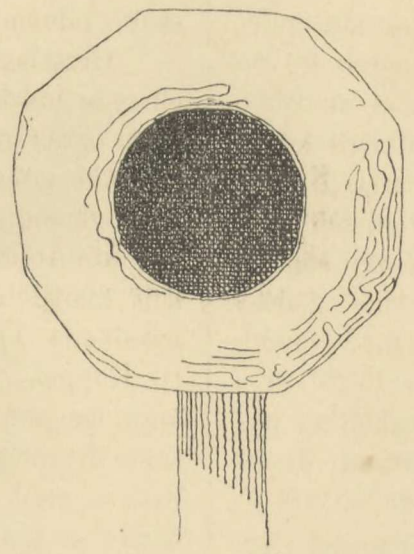

Fig. 1 b. Mundingen. (Virkelig Størrelse)

Fremdeles er Muren i Højde med Vægterloftets Gulv gennembrudt af firkantede, skraat nedad rettede Huller, der udmunder udvendig under de flade Buers Toppunkt. Man kan kalde disse Huller Skoldehuller eller — med en Oversættelse fra Tysk — Gydehuller, og man faar en Forestilling om, hvortil de kunde benyttes, naar man i PEDER MÅNSSON's Afhandling om „Strids-Konst og Strids-Lag" fra omtrent 1522 i Afsnittet om at værne Mure læser følgende Raad: Nalkas fiendhana jn til mwren tha haffwes sywdhande kalkwællingh heeth j mangom bryggekætlom oc gywtis pa them, eldh braanda oc aska kastis mz, heth sywdandis wathn æller olya oc annar fethme, Oc kastis alskona orenligheth illa lwktandis pa them.[3])

Over det øverste Halvstokværk rejser sig paa Bygningernes Langsider det stejle Tag, og Bygningernes Smalsider afsluttes med høje, udsmykkede Gavle.

Rygaard er den ældste af disse Herreborge; dens Hovedbygning danner i Forening med de tre lavere Længer den firkantede Borgegaard. Foruden at Hovedgaarden var omflydt af Vand, var der ogsaa en Vold om den; det ser man af Syns-

[1]) HØYEN, Borge, Slotte, Herregaarde (Skrifter, ved Ussing, II, S. 500).

[1]) MOLBECH, Ungdomsvandringer. I, S. 47—48.

[2]) ENGELSTOFT, Det første Forsøg paa at oprette et Stamhuus i Danmark (Samlinger til Fyens Hist. og Topographie. III, S. 127).

[3]) PEDER MÅNSSON, Strids-Konst och Strids-Lag. Efter författerens handskrift af G. O HYLTÉN CAVALLIUS; Stockholm 1845, S. 5.

forretningen fra 1690. Ogsaa Mogenstrup i Skaane var omgivet af en Vold. I et Brev af 23. Maj 1540 giver Hans Henriksen Borgherren Esge Bilde ydmygelig at vide, at Muren er halvanden Alen høj, og at Kloakerne er ført igennem Volden. Senere taler han om Voldmesteren.[1]) Om Hesselagergaard oprindelig var omgivet med en Vold, er ikke godt at afgøre; Egeskov Hovedbygning, der er bygget i en Sø, var det i hvert Fald ikke, de tre andre Herreborge rimeligvis heller ikke. Rygaards Hovedbygning ligger altsaa ikke frit; de fem andre Hovedbygninger ligger derimod mere frit, eller fuldstændig frit, og foruden det fremspringende Trappetaarn for den ene Langside slutter der sig et Par Hjørnetaarne — Runddele kaldes de, enten de er runde eller kantede — til den anden Langside; de springer altsaa frem foran Langsiden og de to Smalsider.

Et Blik paa Beliggenhedsplanerne af disse Herreborge viser, hvor stort et Arbejde der er gjort for at isolere dem. Men Grundplanerne og Opstalterne af Hovedbygningerne vidner desuden klart om, at man ogsaa har været betænkt paa at kunne afslaa Angreb. Hvordan dette kunde ske er ganske tydeligt: Paa Afstand hilstes Angriberne med Skud fra Skydeskaarene; kom de derimod ind under Bygningernes Mure, kunde Skydeskaarene ikke længer benyttes; da maatte Skoldehullerne træde i Virksomhed paa den Maade, som Peder Månsson angiver, og desuden kunde Angriberne beskydes fra Trappetaarnet og fra Runddelene.

Det er ikke saa underlig, at Rygaards middelalderlige Hovedbygning krones af en middelalderlig Vægtergang med Skydeskaar. Mærkeligere er det, at de senere Herreborge, opførte paa en Tid, da i det øvrige Europa Slottet og Herresædet begynder at afløse Herreborgen, ikke blot beholder Vægtergangen med Skydeskaar, men ogsaa føjer Skoldehullerne til; ja mere endnu, man optager Principet for Befæstningen af den middelalderlige Ringmur, idet man lægger Runddele ind til selve Hovedbygningen. Forklaringen er dog ret nærliggende. Mellem Opførelsen af Rygaards Hovedbygning og Hesselagergaard falder Grevens Fejde. 1534 havde Almuen paa Fyn indtaget og brændt Ørkel Slot, havde sat sig i Besiddelse af Dalum Kloster, Næsbyhoved, Hagenskov Slot og Bispegaarden i Odense, og Rygaard var bleven plyndret.[2]) Med Grevens Fejde i frisk Erindring er det ikke saa underlig, at Stormændene har opført deres Huse saadan, at de i Nødstilfælde kunde afslaa et Angreb paa dem.

Netop saadanne Almuehobe som dem, der huserede under Grevens Fejde, har man villet tage varmt imod. Angreb fra en egenlig Hær har man slet ikke kunnet tænke paa at modstaa. Selv nok saa tykke Mure kunde ikke holde for Datidens svære Skyts; thi vi er jo allerede her i en Tid, hvor Forsvarets Kærnepunkt fra Murene rykkes ud til Bastionerne.[3]) Men en sammenløben, daarlig bevæbnet Almuehob kan disse Herreborge sagtens byde Spidsen, ja et Forsøg paa at indtage dem vilde ganske sikkert være aldeles ødelæggende for en saadan kun med Haandvaaben udrustet Skare. Henvisningen til Grevens Fejde er i Virkeligheden saa naturlig, at enhver, der søger Forklaring paa disse Bygninger, maa give den. De ældste Minder om denne blandet gotisk-italiænske Stiil her i Landet — skriver Høyen — maa vi søge imellem Herregaardene. Flere af disse, og deriblandt nogle af dem, der tidligst ere opførte, efterat Fred og Orden var vendt tilbage under Christian den tredie, f. Ex. Hesselager og Egeskov i Fyen, Borreby i Sjælland, udmærke sig ved et eget Træk, der tillige synes fuldstændigere at oplyse os om Stemningen mellem de forskjellige Stænder. Disse Bygninger see ikke meer ud som egentlige Borge, de løfte deres udsmykkede Gavle fredeligt i Vejret, men en nærmere Betragtning viser imidlertid, at det fremspringende Halvloft, lige under Taget, er indrettet til Husets Forsvar i Tilfælde af et uformodentligt Angreb. Vel var Bondestanden kuet, men Herremændene maa dog ikke have følt sig trygge; Grevens Feide var endnu i altfor frisk Minde.[1]) Dog efterhaanden som Tiden gik, udviskedes Erindringen om disse Uroligheder. Bygherrerne blev sorgløsere; de behøvede ikke mere at tænke paa oprørske Bønder. Ørbæklunde, der er fuldført 1593, har endnu det udkragende Halvstokværk, men Skoldehuller har der aldrig været. Her er altsaa det gamle Skema en Skal uden Kærne; Herreborgen er i Færd med at forvandles til Herresæde.

Men oprindelig var disse Herreborge Knytnæver, der blev holdt truende op for Almuen. At de kunde slaa eftertrykkelig til, derom er der ikke ringeste Tvivl; men lige saa sikkert er det, at de aldrig fra Trusel er gaaet over til Handling.

Til de pyntelige Gavle paa Rygaards Hovedbygning behøvede Bygherren ikke at søge langt efter Forbilleder; han kunde finde dem paa Omegnens Klostre og sent middelalderlige Tilføjelser til Kirkerne. Thi disse aftrappede Gavle med Blindinger er jo næsten den eneste Pryd for den sengotiske verdslige og kirkelige Murstensarkitektur i Danmark. Om han ogsaa har haft Forbilleder for Anvendelsen af Buefrisen mellem første og andet Stokværk maa staa uafgjort hen. Disse to Buefriser og det øverste udkragende Halvstokværk med Skydeskaarene ser i hvert Fald for os ud som noget ganske nyt og ejendommeligt, der gentages paa alle de senere Herreborge. Hvis man vil antage, at Bygherren, Johan Urne, har benyttet kunstnerisk Hjælp, kunde man formode, at den var ydet ham af Martin Bussart;[2]) som Befalingsmand paa Københavns Slot maa Johan Urne utvivlsomt have haft Forbindelser med den kgl. Bygmester. Dog kan der kun være Tale om en Skitse eller lignende; Bygningen er yderst fattig paa arkitektoniske Enkeltheder. Naar Trappetaarnets Spir nu rager op over det røde Tag, skyldes dette aabenbart senere Tider. De knejsende Taarne hører ikke hjemme i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede; det skulde overhovedet ikke forbause, om hele Trappetaarnet var en senere Tilføjelse. Vinduerne inddeler endnu ikke Murfladerne, de er anbragt paa maa og faa, i første Stokværk paa den ene Langside ud mod Søen end ikke i samme Højde. En morsom malerisk Virkning — der dog ingenlunde var tilsigtet — maa Priveterne have gjort, der var fastgjort som Flueskabe udvendig paa Murene.

Hesselagergaard er rigere paa arkitektoniske Enkeltheder; allerede Indskrifttavlen taler et helt nyt Sprog, ikke blot i Ord, men ogsaa med sine Billeder, og de prægtige Hovedgavle er slet ikke gotiske mere. Medens de gotiske Gavle blot viser en Udsmykning af Gavlfladen, løfter Hesselagergaards Gavle sig som en Skin-Arkitektur i flere Stokværker. Og allerede her er Gavlene mangfoldiggjort, idet de klinger svagere igen paa det svære, firkantede Trappetaarn, der maaske oprindelig var kronet af en Kuppel. Overhovedet gaar jo Udviklingen i Retning af at anbringe saa mange pyntelige Gavle som mulig, der kan afslutte Bygningerne livfuldt og festligt. Her er Grundplanen ogsaa beriget med et Par Hjørnetaarne. Spørger man, hvorfra dette Motiv er kommet ind i dansk Bygningskunst, kan man svare ved at henvise til Frankrig. Her er netop lige fra det 14. Aarhundrede til langt ind i det 16. Herreborgene flankerede af Hjørnetaarne; gennemblader man Victor Petit's Prospekter, finder man dem Gang efter Gang som det staaende Tema, der giver den franske Herreborgs-Arkitektur dens raske, trodsige og livfulde Væsen.[3]) Mest af dette Præg har dog Egeskov. Byg-

[1]) H. Rørdam, Historiske Kildeskrifter. I, S. 484—85.

[2]) Paludan Müller, Grevens Fejde. I, S. 247.

[3]) Smlgn. Albrecht Dürer, Etliche underricht zu befestigung der Stett, Schlosz und flecken; Nürnberg 1527.

[1]) Høyen, Collectanea og Udarbejdelser til Bygningernes Historie i Skandinavien (Manuskript i Antikvarisk-topografisk Arkiv).

[2]) Beckett, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark. S. 63—67.

[3]) V. Petit, Chateaux de France des XV et XVI siècles. — Samme Forf., Chateaux de la vallée de la Loire. 2. Bd. — Enkelte arkitektoniske Tegninger findes hos A. de Baudot & A. Perrault-Dabot, Archives de la commission des monuments historiques. — Sauvageot, Palais, chateaux et maisons de France.

herren, FRANTS BROKKENHUS, havde i sin Ungdom været i Frankrig, og han kan dér have modtaget Indtryk af de franske Herreborge. Hesselagergaards Bygherre, JOHAN FRIIS, havde som Yngling set sig godt om i Verden, og maaske havde ogsaa han besøgt Frankrig; man ved det dog ikke.[1]) Mer end et almindeligt Indtryk af franske Herreborge er der dog ikke Tale om; de udsmykkede Gavle, der er saa betegnende for de danske Herreborge, kendes ikke fra de franske. De dækkes af Valmtage. Nægtes kan det ikke, at Johan Friis' Pragtgavle saa at sige tager Vejret fra Runddelene; de er altfor spinkle til at kunne gøre sig kraftig gældende som det, de er: stærke, fremskudte Skildvagter. I det hele taget har Johan Friis — eller hans Bygmester — aabenbart haft mere Blik for de gode Enkeltheder end for Virkningen af det Hele; det svære Trappetaarn trykker Forsiden. Om Middelalderen minder endnu Knægtenes Profiler; Vinduerne er anbragt temmelig uregelmæssig i Murfladerne, og ligesom paa Rygaard brødes disse af udvendige Priveter.

Den, hvem Egeskov skyldes — enten det nu er Frants Brokkenhus selv eller hans Bygmester — har haft et ganske anderledes klart Blik for Virkningen af Helheden. Han har forstaaet at underordne Enkelthederne under det Hele, saa at det ene ikke træder frem paa Bekostning af det andet. Egeskov er den anseligste og stateligste af de danske Herreborge. Her er Forholdet vel afvejet mellem de trodsigt fremtrædende, kraftige Runddele og de pyntelige Gavle, og her staar det svære, firkantede Trappetaarn Vagt for den ene Langside uden at trykke den. Spækket som Bygningen er med Skydeskaar, knejsende med Pragtgavle og truende med Taarne giver den paa sin Vis et uforligneligt Billede af ridderlig Stolthed og Styrke, og man maa sikkert antage, at den ganske har været efter Bygherrens myndige og krigerske Hu. Den bestaar af et bredt Hus med dobbelt Tag og dobbelte Endegavle; det ser altsaa ud, som om den bestod af to sammenbyggede Huse. Man finder i Holsten fra denne Tid Eksempler paa, at en Bygning dækkes af to eller flere Tage efter Husets Længderetning, og det er vel muligt, at en Indflydelse fra Holsten har gjort sig gældende paa Egeskov. Imidlertid lægges ved de holstenske Bygninger — f. Eks. ved Breitenburg — Indgangen gærne for Bygningens Gavlside; paa Egeskov har man derimod aabenbart optaget dette Byggesæt paa selvstændig Vis og anvendt det med fuldt Overlæg. Her er der nemlig dobbelt saa megen Plads, uden at Omkresen er bleven forøget med mere end de to Smalsider, og ved at tvedele Gavlsiderne har man opnaaet, at de pyntelige Gavle ikke kommer til at føre Ordet paa Bekostning af Runddelene. Naar der til disse fire Gavle lægges de oprindelige Gavle paa Trappetaarnet, faar man allerede her syv pyntelige Gavle. Frederik II's Frederiksborg — saaledes som det kendes fra KNIEPER's Tapet i Nationalmuseet — og Tølløse paa Sælland viser et lignende Byggesæt som Egeskov.

Her slynger sig ogsaa de to Buefriser omkring hele Bygningen, de er ikke — som delvis paa Rygaard og paa Hesselagergaard — afbrudte paa Smalsiderne; men ikke nok hermed: under første Stokværks Vinduer drager et Par spinkle, profilerede Baand sig rundt omkring Bygningen, og forneden sammenholdes den af den omløbende Stensokkel. Alle disse Baand og Friser tjener med deres vandrette Linieflugt til at give Bygningen Bredde for Øjet og til at give den et Præg af sammentrængt Styrke. Fremdeles har man ogsaa søgt at inddele Murfladerne ved Vinduerne, idet man har samlet dem lodret over hinanden, og idet man har stræbt at afveje det indbyrdes Størrelsesforhold mellem Vinduerne paa selve Bygningen og i Taarnene; paa de to Smalsider og paa Indgangssiden er Vinduerne desuden anbragte med regelmæssig indbyrdes Afstand. Helt holder Bygningens talrige Lysaabninger ikke hinanden i Ligevægt, og Skydeskaarene foroven er ude af Tridt; men Hensigten er umiskendelig.

Borreby har ikke Egeskovs Klarhed og Overskuelighed i Anlægget; Hovedbygningen — der ligesom Egeskov hviler paa en omløbende Sokkel — udmærker sig derimod ved en Mængde pyntelige Enkeltheder. Den regelmæssige Anbringelse af Vinduerne i Murfladerne, som var forsøgt paa Egeskov, har Borrebys Bygmester ikke optaget; men over hvert Vindue er der indføjet en flad, profileret Ellipsebue. Og Formsten er ikke blot anvendt til det Baand, der lige under andet Stokværks Vinduer drager sig rundt om hele Bygningen, men ogsaa til de Baand, der inddeler Taarnene og Gavlene. Grundplanen er bleven beriget med endnu et Taarn for den ene Langside — et nyt og betydningsfuldt Træk, hvoraf de senere Herresæder drog Nytte; og medens Hjørnetaarnene paa Egeskov er runde, er alle Borrebys Taarne firkantede. Derved gaar rigtignok Virkningen af de trinde Runddele til de plane Murflader tabt; men der vindes noget andet. Medens Hesselagergaards og Egeskovs Runddele kun var dækkede af simple Taarnhatte, afsluttedes Borrebys firkantede Taarne foroven med Gavle, og Gaarden kunde — foruden med de to Hovedgavle — prale med seks andre pyntelige Gavle.

Ikke ved Stramhed og Fasthed i Linierne, heller ikke ved ulastelige Forhold imponerer Borreby; det øverste Halvstokværk luder saa stærkt frem, at det knuger de andre Stokværker, og Hovedgavlene tynger Runddelene. Men Bygningen underholder ved en vis malerisk Afveksling i det Ydre; den hvide Puds i Buefriserne og Vinduesbuerne virker smukt til de brunrøde Mursten og de graa Udliggere af huggen Sten, Fladerne brydes lunefuldt af de kraftig fremspringende Taarne og de svagere, murede Priveter, og det Hele kronedes af de otte tunge eller lettere Pragtgavle. Ogsaa i det Indre er der flere arkitektoniske Enkeltheder end i de tidligere Herreborge. De udskaarne Knægte har nu — ligesom paa Egeskov — Renaissance-Form (korinthiske Konsoler), og i et Par Taarnværelser er der rigere Hvælvingsformer.

Nakkebølle har mistet en Del af sit oprindelige Præg, da Overdelen af det store Hus er bleven moderniseret. Syv pyntelige Gavle har dog vistnok løftet sig i Vejret paa Bygningen, thi ogsaa her er — ligesom paa Borreby — de to Hjørnetaarne firkantede. For disse Runddele er der særlig kælet; kun over deres Vinduer er der de profilerede Ellipsebuer, som kendes fra Borreby. Her paa Nakkebølle er der ogsaa ualmindelig mange arkitektonisk-dekorative Enkeltheder; her træffer man for første Gang den simple Døraabning i Trappetaarnets ene Side omgivet af en prunkende Indfatning, her er et Par Vinduer i Runddelene forsynede med temmelig rige, hugne Stenrammer og Stenposter, og her er ogsaa bevaret et Par Pragtkaminer. Den gode Hensigt er umiskendelig i alt dette; men Renaissancens fine Formsprog har rigtignok faaet en meget landlig Klang.

Sikkert er Ørbæklundes Grundplan paavirket af Borrebys; her som hist slutter der sig tre Runddele til den ene Langside. Men man mærker tydelig en Stræben efter større Afveksling. Trappetaarnet — der træder frem foran den ene Langside med tre hele Sider — er ottekantet, den midterste Runddel er spinklere end de to Hjørnetaarne. Man mærker ogsaa, at Bygningsskemaet her har mistet sin Betydning. Indgangen er her i Trappetaarnets Forside, Indgangsdøren kunde altsaa ikke beherskes fra selve Huset. Det øverste Halvstokværk har vel Skydeskaar, men ingen Skoldehuller. Over Bygningens tre Skifter høje Sokkel er Vinduerne i de to Stokværker fuldstændig regelmæssig anbragte, Trappetaarnet hæver sig over Tagskægget, og det gennembrudte, nederlandske Spir løfter sig over Tagryggen. Her ser man ogsaa Sandstens-Afdækningerne paa Runddelenes Gavle.

Fælles for disse seks danske Herreborge er altsaa — foruden Grundplanen i Almindelighed — de to Buefriser, det udkragende Halvstokværk med Skydeskaar, og Trappetaarnet for

[1]) I VEDEL's Ligpræken staar der kun, at han »havde set sig om i adskillige Lande.«

den ene Langside; fra Hesselagergaard at regne kommer desuden de to Runddele til. De danner saaledes en Gruppe i dansk Bygningshistorie, og utvivlsomt har der været direkte Paavirkning fra det ene Hus til det andet. Det vilde være underligt — i Sandhed besynderligt —, hvis der ikke havde været. Fem af disse Herreborge ligger nemlig nær ved hinanden i det sydøstlige Fyn mellem Odense og Svendborg-Faaborg; samme Mand, Johan Friis, har opført to af dem, Hesselagergaard paa Fyn og Borreby i Sælland, hans Brodersøn er Ørbæklundes Bygherre, og det er to Brødre Brokkenhus, hvem Egeskov og Nakkebølle skyldes. Men den ene Bygning er ikke en slavisk Efterligning efter den anden; det er Mennesker, ikke Mekanismer, som her har virket. Hver Bygherre og Bygmester har haft sine Ønsker, sine Tanker, sine gode Indfald og sine Erfaringer. Fra Aarhundredets Begyndelse til dets Slutning har jo ogsaa Tidsforholdene forandret sig.

Man kunde udvide Gruppen til at omfatte Gisselfeld og den ældste Del af Arreskov; men saa er Gruppen ogsaa sluttet. Andre nu staaende Profanbygninger fra det fordums Danmark kan ikke gøre nogetsomhelst Krav gældende paa at blive optagne i den. En kort Oversigt vil klart vise dette.[1])

Omkring Aar 1500 har Jens Holgersen Ulfstand i det sydøstlige Skaane opført det barske Glimmingehus, en firkantet Bygning af Brudsten, to Stokværker høj over Kælderen og med et øverste Halvstokværk, for Smalsiderne afsluttet af høje, aftrappede Gavle.[2]) Nu er dette Hus et enestaaende Mindesmærke i det fordums Danmark; men det har tidligere haft Fæller. I Skaane hører herhen — rigere artikulerede og opførte af Mursten — den østre Længe af Dybäck, og herhen hørte Bollerup, Barsebäck, maaske enkelte Dele af Skarhult, Vanås og Örtofte samt Örup. I det nuværende Danmark hører det ældste Tjele i Jylland til denne Gruppe, og i videre Forstand ogsaa Vedbygaard paa Sælland.[3]) Men disse Bygninger skiller sig meget bestemt ud fra vor Gruppe; de har hverken Trappetaarn eller Runddele, hverken Rundbuefriser eller udkragende Halvstokværk.

Omtrent samtidige med de seks Herreborge er atter nogle Herregaarde i Skaane. De dannes af fire sammenbyggede Fløje, der omslutter en firkantet Gaardsplads. Udvendig er der gærne for to af Hjørnerne — efter Firkantens ene Diagonal — opført en Runddel. Fra disse Runddele kunde man altsaa bestryge Pladsen foran alle Gaardens fire Fløje. Indvendig i Gaarden — gærne i et Hjørne — anbringes Trappetaarnet, og gennem den ene Fløj fører Portgennemgangen. Men heller ikke disse Bygninger har den dobbelte Buefrise og det udkragende Halvstokværk. Det øverste Halvstokværk, der var indrettet til Bygningernes Forsvar, springer ikke frem foran Grundmuren.[4]) De holstenske Herregaarde staar vor Gruppe endnu fjærnere; de har hverken Runddele eller et udkragende Halvstokværk.[5])

Men ogsaa Herregaardene fra den umiddelbart følgende Tid er forskellige fra vor Gruppe Herreborge. Man ser det klart, naar man sammenligner dem med de Gengivelser af Bavelse, Selsø og Ulfeldsholm (nu Holckenhavn), der findes i Jakob Ulfelds Jordebog fra 1588. De har ikke det øverste Halvstokværk og Hjørnetaarnene.[6])

[1]) For det Følgendes Vedkommende maa atter henvises til min Disputats: Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark.

[2]) R. Mejborg, Gamle danske Hjem. S. 3—5. — Tegninger af ældre nordisk Architectur. III Samling. 2. Række. Blad 1—10.

[3]) Tegn. af ældre nord. Architectur. III Række. Bl. 17.

[4]) Burman & Abr. Fischer, Prospecter af åtskillige märkvärdige Byggnader . . . uti Skåne; Stockh. 1756. — G. Upmark, Skånska herrgårdar under renässanstiden (Svenska fornminneföreningens tidskrift. IX.). — Samme Forf., Die Architektur der Renaissance in Schweden. S. 50 ff.

[5]) H. Henninges, Genealogiæ aliqvot familiarum nobilium in Saxonia. Hamb. 1590. — P. Lindebergius, Hypotyposis arcium . . . ab illustri & strenuo viro Henrico Ranzovio . . . conditorum. Hamb. 1591.

[6]) Kopier af R. Mejborg i Ant.-topogr. Arkiv. — Bavelse og Ulfeldsholm er gengivne i »Danmarks Riges Historie«, IV, S. 55 og S. 58.

To forskellige Hensyn og to forskellige Tidsaldre har præget disse seks Herreborge. Middelalderens Borge vidner kun om, at man har villet bo trygt, Herresæderne fra Frederik II's og Kristian IV's Tid viser, at man har villet bo stateligt. De Mænd, som har opført de seks Herreborge, har villet forene begge Hensyn; de har villet bo saa sikkert som muligt, og de har villet bo saa smukt som muligt.

Medens Ydermurene altsaa er bevarede og endnu den Dag idag kan berette deres Historie, er den indre Rumfordeling og navnlig den indre Udstyrelse i Tidernes Løb bleven forandret. Man indretter nu engang sit Hjem paa forskellig Maade til de forskellige Tider, og hvert Slægtled danner sit Hjem efter sin Hu. Men ved at gennemgaa Planerne i Forbindelse med Synsforretningerne kan man dog bringe et og andet ud.

Den eneste Adgang til det store Hus var gennem Døren i Trappetaarnet; paa Rygaard og paa Ørbæklunde er Døren i Trappetaarnets Forside, paa de fire andre Trappetaarne er — eller var — Døren i Trappetaarnets ene Side, saa at den beherskedes fra selve Huset. Fra Trappetaarnet stiger man ned i de hvælvede Kældere under Bygningerne. Paa Nakkebølle er der endnu en Brønd under Trappetaarnet; paa Hesselagergaard skal der tidligere have været en saadan. Oprindelig var Kældrene kun benyttede til Forraad. Paa enkelte Steder er der nu indrettet Køkken og Værelser for Tyende, men af Synsforretningerne ser man, at Køkkenerne oprindelig slet ikke fandtes i det store Hus; de var — som de endnu den Dag idag er paa Rygaard, Nakkebølle og Ørbæklunde — i de nærliggende eller tilstødende Økonomibygninger; her laa ogsaa Borgestue, Bryggers, Mælkestue, Forvalterens Kontor, Folkestuer o. s. v.; det store Hus var forbeholdt Herskabet. Traditionen paa Hesselagergaard og paa Borreby udpeger Rummene under Hjørnetaarnene som Fangehuller; deres hele Indretning med Stensæder og Skabe i Muren, og den forsvarlige Maade, paa hvilken de er stængede, taler virkelig for, at Traditionen har Ret, ja man kan vist overhovedet ikke forstaa dem paa anden Maade. Synsforretningen over Nakkebølle, der nævner „det lyse Fangetaarn", understøtter da ogsaa Traditionen og det umiddelbare Indtryk.

Gaar man op ad Trappen i Trappetaarnet, kommer man til første Stokværk. Kun paa Ørbæklunde er den oprindelige Ruminddeling bevaret, men ved Hjælp af Synsforretningerne kan man oplyse enkelte Ting. Fra Trappetaarnet træder man paa Ørbæklunde ind i en Forstue. Værelset tilvenstre for Forstuen — der har bevaret den oprindelige Loftsdekoration — maa være den gamle Fruerstue; thi som det fremgaar af Synsforretningerne over Rygaard og Nakkebølle laa Fruerstuerne begge Steder her. Kun Navnet paa Fruerstuen synes at være konstant; de øvrige Stuenavne — Sommerstue, den lille Fruerstue, Gæstestue, Herrens eget Sengekammer — viser, at man i dette Stokværk dels har at gøre med daglige Opholdsværelser, dels med Soveværelser. Kun for hver af Bygningens Smalsider var der en Kamin; Rummene i Husets Midte kunde altsaa ikke opvarmes. Allerede før 1679 har man paa Nakkebølle raadet Bod herpaa ved at opføre en Kamin i det mellemste Rum. Men derved er den store Sal i Bygningens andet Stokværk gaaet i Løbet.

Paa Ørbæklunde er første Stokværk hvælvet, ellers er der Bjælkelofter over Stokværket; Værelserne i Runddelene er derimod som Regel baade i første og andet Stokværk overhvælvede. Gulvene var lagte med Stenfliser; de kunde være baade af Brudsten og af Brændtler.

I andet Stokværk fandtes den store Sal, Dansesalen, Festsalen, med Bjælkeloft og med Stenfliser, vistnok ogsaa med Bænke langs Siderne. Af Bjælkeloftets malede Udsmykning var der bevaret Rester paa Borreby, af Væggenes Kalkmalerier er der endnu Spor paa Rygaard. Her, endvidere paa Hesselager-

gaard, Borreby og Nakkebølle indtog Dansesalen hele Huset; den kunde opvarmes af Kaminerne for Smalsiderne. Paa Egeskov indtog den formodenlig den ene Halvdel af Huset, paa Ørbæklunde derimod indtog den ikke hele Huset.

Foruden den Forbindelse, der gennem Trappetaarnet er mellem de enkelte Stokværk, findes der ogsaa — undtagen paa Ørbæklunde — i selve Husenes Indre Trapper, ad hvilke man skjult og oftest i Mørke kan naa fra eet Rum til et andet. Der er noget hemmelighedsfuldt ved disse skjulte Trapper, som næppe alene kan forklares ud fra Ønsket om en bekvem Forbindelse mellem de enkelte Rum, og dog er der næppe Grund til at antage, at Datidens Mennesker har haft mere Smag for Lønligheder end vi i vore Dage.

Paa Rygaard fører en Trappe i Ydermuren fra Dansesalen op til Vægtergangen. Paa Hesselagergaard fører i den sydlige Ydermur en Trappe fra det sydøstlige Kælderrum op til det østlige Rum i første Stokværk (smlgn. Blad 11). Paa Borreby fører en Vindeltrappe i en lille Udbygning, der slutter sig til den mellemste Runddel paa Nordsiden (smlgn. Blad 28), op fra Kælderen og ind i Taarnværelset; dette Taarnværelse stod i Forbindelse med et lille Brevkammer; videre fører Vindeltrappen op til Dansesalen (smlgn. Blad 29); ogsaa paa Nakkebølle førte en Vindeltrappe fra Kælderen op til et Værelse — „Sommerstuen“ — i første Stokværk og videre op til Dansesalen (smlgn. Teksten til Blad 36—37). Paa Egeskov er der i den sydlige Del af Længdeskillemuren i Kælderen en Trappe, der fører op til første Stokværk, og herfra fører — atter i Længdeskillemuren — en Trappe op til andet Stokværk (smlgn. Blad 21—22). Det er vel rimeligst, at disse Trapper er anbragte, for at Husets Beboere bekvemt kunde komme fra det ene Stokværk til det andet; herpaa tyder den Omstændighed, at de paa Egeskov, Borreby og Nakkebølle leder — eller ledede — fra Kælderen op til Festsalen. Hvorfor man paa Rygaard har villet have Forbindelse mellem Festsalen og Vægterloftet ovenover er ikke godt at sige. Men den Mulighed er vist heller ikke udelukket, at Husherren — i hvert Fald tildels — ved Hjælp af disse Løntrapper har villet forbeholde sig selv Adgang til Sager — Dokumenter Gaarden vedrørende, Forraad eller lign. —, som han ikke ønskede, at andre skulde komme for nær til.

Al monumental Bygningskunst faar efterhaanden Tidens Hævd i det Land, hvor den findes, selv om den oprindelig er paavirket fra Udlandet. Det er vel først og fremmest, fordi de har Aarhundreder bag sig, at disse danske Herreborge vækker vor Opmærksomhed. Med deres ældgamle, brunrøde Mure, der spejler sig i de stille Grave, med de ægte nordiske, stejle Tage, de lunefulde, maleriske Udbygninger, deres Præg af Alvor og Indesluttethed sætter de Fantasien i Bevægelse. Men deres kunstneriske Værdi er kun relativ. Samtidig har man i andre Lande opført Stormandsboliger, hvis Enkeltheder baade er finere og livfuldere, og hvis Helhed er kraftigere og bestemtere behersket. Men de har Betydning for Kunstens Historie i Danmark. Gennem Bygningskunsten faar man at vide, hvorledes Menneskene til forskellige Tider har villet indrette Boliger for sig selv, deres Institutioner eller deres Guder. Hvis der var Borge tilbage fra Danmarks Middelalder, vilde de vise, hvorledes Stormændene maatte bygge, naar de vilde bo trygt. Herresæderne og Slottene fra Frederik II's og Kristian IV's Tid viser, hvorledes Konger og Stormænd vilde bo, naar de ønskede at bo stateligt. Disse seks Herreborge røber, baade hvorledes Stormændene maatte bygge, og hvorledes de vilde bo.

RYGAARD.

Blad 1—10.

PONTOPPIDAN, Den danske Atlas; III (Kbhvn. 1767), S. 581—82. — HØYEN's Notitsbog fra 1830. Nr. 8. Fyen, Jylland. (I Antikvarisk-topografisk Arkiv). — I. G. BURMAN BECKER, Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne; 3die Samling, Kbhvn. 1832, S. 41—45 (Meddelelser af Pastor S. H. Jorgensen). — RICHARDT & BECKER, Prospekter af danske Herregaarde; 3die Bind, Kbhvn. 1847. — TRAP, Danmark; 1I, S. 721—722; 2IV, S. 218—219; 3III, S. 661—663. — R. MEJBORG, Gamle danske Hjem; Kbhvn. 1888, S. 25—27. — BECKETT, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark; Kbhvn. 1897, S. 46; 54—55; 60; 62; 152. — Illustreret Tidende, 24. Okt. 1897. — Meddelelser fra V. KOCH.

Rygaard ligger i Svendborg Amt, Gudme Herred, Langaa Sogn. Fordum var ikke blot Hovedgaarden omgivet af Vand, men ogsaa Ladegaarden var isoleret ved Vand. Endnu er der Syd for Hovedgaarden bevaret betydelige Rester af den dybe Grav, der her værnede Ladegaarden (Fig. 2). I vore Dage er imidlertid kun Hovedgaarden paa Nordsiden beskyttet af Vand — en hel lille Sø —, men en Lavning omkring Hovedgaarden angiver tydelig, hvor Graven tidligere har været. En gammel, stensat Dæmning fører ind til Porten i den sydlige Portlænge; men 1690 var der endnu — som det ses af en Synsforretning fra dette Aar — en Vindebro.

Selve Hovedgaarden var opført med fire Længer paa en lille Holm, og Overleveringen vil vide, at Grunden, paa hvilken den er bygget, er bleven fæstnet ved nedrammede Pæle. Paa et Fundament af Kampesten, der dog ikke danner nogen Sokkel, er Hovedgaarden opført af røde Munkesten i yngre Munkeskifte, der bestaar af afvekslende Løbere og Bindere (1 Løber, 1 Binder o. s. v.). Dog er Skiftegangen temmelig uregelmæssig. Imidlertid er Hovedgaarden ikke bygget paa eengang; det store Hus, den nordlige Længe, er ældst, noget, men ikke meget senere er da de tre Længer tilføjede, thi ogsaa disse Længer er opførte i middelalderlig Skiftegang (yngre Munkeskifte).

Der haves ingen bestemt Efterretning om, hvornaar Rygaard er bygget; man maa slutte sig dertil dels af selve Gaarden, dels af et Par historiske Omstændigheder. Saa meget er i hvert Fald sikkert, at den er opført i første Halvdel af det 16. Aarhundrede; men man kan maaske bestemme dens Opførelsestid noget nøjere. Under Grevens Fejde ejedes Rygaard af JOHAN URNE, Befalingsmand paa Københavns Slot, og dengang er Gaarden blevet plyndret, thi ved Brev af 26. August 1534 tillod Grev KRISTOFFER AF OLDENBORG Borgerne i Svendborg at benytte det Skyts, de Kugler og det Krudt, som de havde taget bl. a. fra Rygaard. Af Grunde, der senere skal anføres, er det højst sandsynligt, at den nordlige Længe allerede dengang var opført;

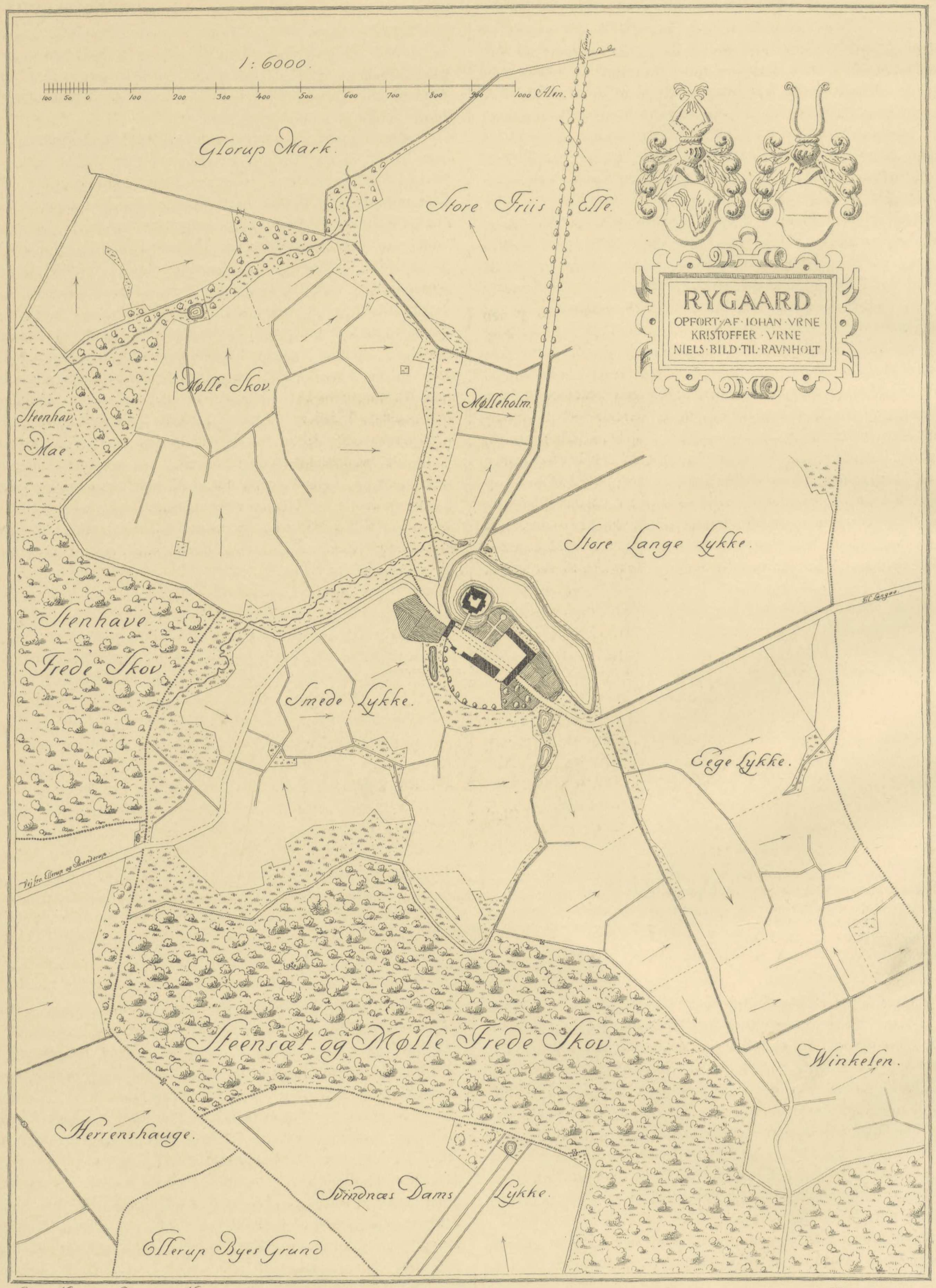
1: 6000.
100 50 0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 Alen.
Glorup Mark.
Store Friis Elle.
Mølle Skov.
Møllehol.
Steenhav
Mae
Store Lange Lykke.
Stenhave
Frede Skov
Smede Lykke.
Vej fra Ellerup og Svanderup
Ege Lykke.
Steensæt og Møllе Frede Skov.
Winkelen.
Herrenshauge.
Svindnæs Dams Lykke.
Ellerup Byes Grund
RYGAARD
OPFORT AF IOHAN VRNE
KRISTOFFER VRNE
NIELS BILD TIL RAVNHOLT
Efter Kort over Rygaards Hovedgaardsjorde optaget 1809.
POTOLITH. PACHT & CRONE

Fig. 2.

dog kan den næppe være ældre end det andet Aarti af det 16. Aarhundrede; den er vel opført i Tiden mellem 1510 og 1530, dog maa det sidste Aarstal ikke forstaas som andet end et rundt Tal. Efter Johan Urnes Død 1537 ejede hans Søn, KRISTOFFER URNE, Gaarden; han var fængslet 1549—62, og før 1549 er da sandsynligvis de tre Længer tilføjede. Et Par Enkeltheder fra disse Længer tyder paa, at de er byggede omtrent paa Grevens Fejdes Tid, dog snarere efter end før.

BLAD 1. Planer. a (forneden), b (foroven).

a. Den nordlige Fløj indeholder den hvælvede Kælder, afdelt paa tværs ved den svære Skillemur; i denne Skillemur er der en Række Fordybninger, der vel har været benyttet til Gemmesteder. Det vestlige Kælderrum er „Den store Kælder", hvis sydvestlige Rum maaske var afskildret til „Den lille Kælder". Adgangen i Vest er ikke oprindelig. Det østlige Kælderrum bliver altsaa „Den anden Kælder".[1])

I den vestlige Længe er der en Kamin, saa der vel oprindelig har været Beboelse her; den større, nordlige Del er nu Ostekammer. Op til den nordlige Længe er der en omtrent 1½ m. bred, spidsbuet Niche, der kan have været benyttet som Sengested. Den sydlige Del er nu anderledes inddelt, end Planen viser; det mindre Tværskillerum er blevet afbrudt og Længdeskillerummet fortsat hen til den sydlige Mur. Ved den vestlige Mur ses Rester af Fundamentet til en Tilbygning. Maaske har der i denne Længe 1690 været „Kalkhuset", „Maren Clausdatters Kammer" og „Blaarkammeret".

„Mælkehuset" og „Det lille Mælkehus" maa vel søges i Portlængen Vest for Portgennemgangen; i denne Portgennemgang er der fire Blindinger som til Sæder. „Borgestuen" laa maaske i den samme Længe, Øst for Portgennemgangen; i den østlige Længe laa vel „Det gamle Køkken" og „Det nye Køkken".

b. I den nordlige Fløj ses den oprindelige Tværskillemur. I Muren er der to mindre og en større Fordybning, i den søndre Ydermur en større Fordybning. Synsforretningen oplyser, at saadanne Fordybninger har været benyttede til Vægskabe. Gennem den nordlige Ydermur har der været Adgang til den nu forsvundne Tilbygning; i Forbindelse med denne Adgang er der udsparet et hvælvet Rum i Murtykkelsen. Man maa antage, at Synsmændene først har taget Syn over det vestlige Rum, som de betraadte fra Trappetaarnet, og at dette altsaa var „Fruerstuen"; Glasskabet, der omtales, var vel i den Fordybning, som ses i Muren. „Herrens eget Sengekammer" stødte vel umiddelbart op til Fruerstuen, og til dette Kammer hørte da Skabsfordybningerne i Skillemuren og i den søndre Ydermur. Det ses, at der i disse to Værelser var Gulvfliser. I samme Fløj og samme Stokværk var ogsaa „Det lille Sengekammer" næst ved Herrens eget Sengekammer og „Det yderste Gæstekammer", der laa ved Trappen op til Værelserne i den østlige Længe. Kammeret stod i Forbindelse med et „Secret" (Privet, Hemmelighed), hvoraf der nu ikke mere er Spor.

Følger man Synsmændene op i den østlige Længe, kommer man først til „Gæstekammeret", derfra til „Fruens Karnap", der har faaet dette Navn af den lille Udbygning i Øst; videre til „Fadeburet" og „Sengekammeret". I Vestmurens sydligste Del, mellem Vinduet og den søndre Længes Nordmur, er der to smaa Fordybninger; de er ikke afsatte paa Planen, men de findes i Synsforretningen som „tvende smaa Skabe med Laase udi Væggen".

I den søndre Længe var Køkkenet og Vaskerhuset. Fra det sidste Rum førte en Dør „ner til den gamle Fruerstue"; den var i den vestlige Længe. Den oprindelige Kamin her viser afgjort Renaissanceprofil; heraf tør man slutte, at de tre tilføjede Fløje ikke er fuldførte altfor tidlig i det 16de Aarhundrede. I den store Fordybning i den vestlige Mur maa vel søges de „tvende Skabe i Væggen", som Synsforretningen omtaler. „Forstuen" næst ved stod vel i Forbindelse med Trappetaarnet. Desuden fandtes i samme Længe „Blykammeret" og „Bildts Stue"; den kaldtes vel saaledes efter en tidligere Ejer af Gaarden, NIELS BILD til Ravnholt. Af „Secretet", der hørte til Værelset, ses vistnok Spor udenpaa Muren.

BLAD 2. Forneden (a): Plan af 2det Stokværk, foroven (b): Plan af Hovedfløjens Halvstokværk (Vægterloftet).

a. Gennem hele den nordlige Fløjs 2det Stokværk strækker sig den vel bevarede Dansesal („Den store Sal") med umalet Bjælkeloft. Kaminerne for hver sin Ende af Salen er gotisk profilerede; de er dekorerede med skarpt skaarne, blaagraa Blade og gule Blomster og Frugter paa hvid Grund. Ogsaa paa Salens Vægge er der Rester af Kalkmalerier (se BLAD 10). Den nederste Del af Væggen er malet som en Kvaderstens-Sokkel, derover er der malet et Træpanel, udskaaret i det gotiske Foldemønster, og derover var der Billeder i malede Rammer. Et af disse Billeder forestillede — i Følge Mejborg — et Drab; et andet af Billederne — paa Nordsiden — forestiller aabenbart David og Bathseba. Dragterne er fra de første Aartier af det 16de Aarhundrede. En Trappe i den nordlige Mur fører op til Vægterloftet; i den sydlige Murs vestlige Del ses et oprindeligt (nu tilmuret) Vindue med Vinduesbænke (de er ikke gengivne her, men paa den særlige Fremstilling. Se nedenfor). Vinduet dækkes tildels af den vestlige Længe, og heraf kan man slutte, at det nordlige Hus er det ældste.

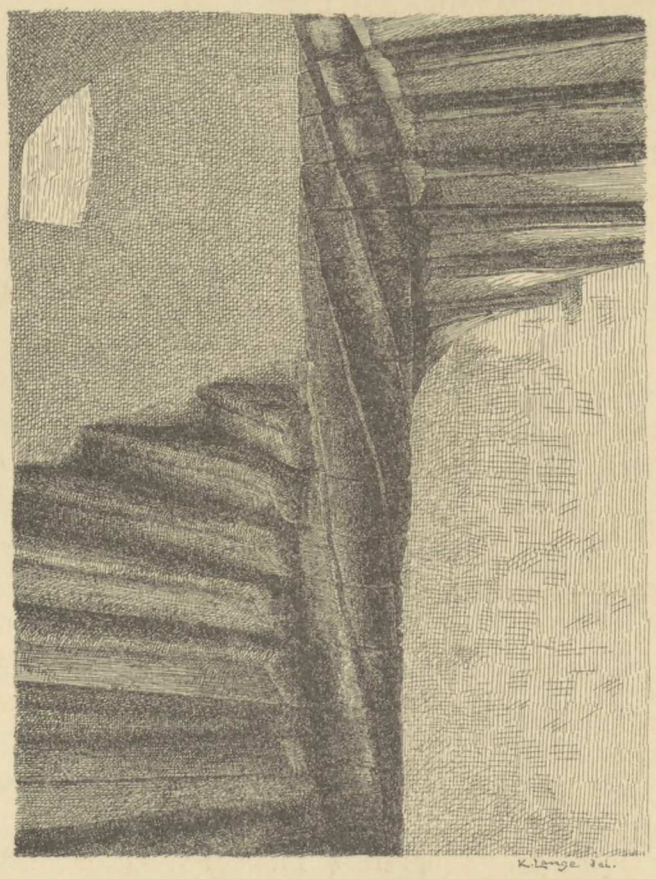

Fig. 3. Trappe i Hjørnetaarnet paa Rygaard.

b. Paa Vægterloftet er der kun Skydeskaar i Brystningsmurens to Langsider, og der er ingen Skoldehuller.

Mellem de to Hovedplaner er fremstillet foroven tilvenstre: øverste Plan af Trappetaarnet i Hjørnet mellem den vestlige og den sydlige Længe, tilhøjre: øverste Plan af Trappetaarnet ved Hovedlængen mod Nord; det ses, at her munder ud en firkantet Hulhed i Taarnmuren, der kan forfølges ned i Taarnets nederste Stokværk (smlgn. Blad 1 b.), hvor den udmunder i Højde med underste Etages Gulv; man har antaget, at denne Aabning har „tjent til derigjennem at ophidse Munition, kogende Vand o. s. v. til de øverste Vagthavende ved Angreb" (Pastor S. H. Jørgensen hos Burman Becker); Fr. Schiøtt er — i Følge mundtlig Meddelelse — tilbøjelig til at antage, at Hulheden er til Taarnurets Lodder og Kæder.

Derunder er fremstillet, fra venstre til højre: 1. Det oprindelige, nu tilmurede Vindue i Vestsiden af søndre Fløjs underste Stokværk (Blad 1 a). 2. Det ovenfor omtalte, tilmurede Vindue i Dansesalen. 3. Et Skydeskaar fra Vægterloftet. 4.

[1]) Fr. Schiøtt har gjort Forf. opmærksom herpaa.

Rummet, der er udsparet i den nordlige Mur af det store Hus, Stueetagen (Blad 1 b). 5. Et Vindue i underste Stokværk af den østlige Længe (Blad 1 a); det er den tredie Aabning paa Vestsiden, regnet fra Syd.

BLAD 3. Snit Nord—Syd gennem Portlængen, Borgegaarden og det store Hus.

Snittet er lagt gennem Porten; i Gennemgangen ser man to af de fire flade Fordybninger. Indgangen til Hjørnetaarnet er forsynet med en plump, muret Ramme, i hvilken der dog aabenbart er et let Anslag af Renaissance; Gavltrekantens Afslutning foroven er dog vistnok en Mindelse om den gotiske Korsblomst. Den vestlige Fløj er — som overhovedet de tre, senere tilbyggede Længer — inddelt ved to flade Buefriser. Tilhøjre ses en nu tilmuret, oprindelig Dør. Oprindelige er ogsaa Vinduerne i de to Taarne. PONTOPPIDAN meddeler, at „Borgegaarden, som før havde en ældre Bygning, blev 1593 ombygget paa nye"; saafremt Aarstallet ikke ganske simpelt er fremkommet ved en Trykfejl, kan man enten — med HØYEN — antage, at det refererer sig til omfattende Reparationer, eller at den daværende Ejer, den anselige NIELS BILD til Ravnholt, der havde faaet Gaarden ved sit Ægteskab med MARGRETE URNE, det ene af Kristoffer Urnes to Børn, har forhøjet eller — som Fr. Schiøtt vil — bygget begge Taarnene. Thi saa anselige Taarne kendes ikke ved Herregaardene fra første Halvdel af det 16de Aarhundrede; først paa Frederik II's Tid begynder Taarnene at knejse. Pontoppidan angiver fremdeles, at „et Taarn" — det vil vel sige det nordlige — er tækket med Kobber. Nu er Taarnene teglhængte, og Taarnhattene er, som Bogstaverne M H (ɔ: MOLTKE HUITFELDT) i Vejrfløjen viser, udførte under den nuværende Besidder-Familie.

I det store Hus ses forneden tilvenstre Døren mellem de to Kælderrum, i første Stokværk to mindre og en større Fordybning (Skabsrum) i den oprindelige Skillemur, i andet Stokværk Kaminen i Dansesalen. Loftsbjælkernes Profiler er endnu middelalderlige.

BLAD 4. Snit Vest—Øst gennem Borgegaarden og de to Sidelænger.

I den vestlige Længe ses den foran (under Blad 1 b) omtalte Kamin. Vindeltrapperne i begge Taarne er Egeklodstrin. Den opadstigende har Spindelen paa højre Haand (Fig. 3). Buerne i den underste Buefrise paa det store Hus samles — ligesom Buerne paa de tre Længer — to og to paa en Udkragning, hvorimod den øverste Buefrise hviler paa Udliggere af huggen Sten. Begge Buefriserne er førte igennem bag Sidelængernes Mure, der ikke er i Forbandt med Hovedlængens (hvorimod de tre Længer er i Forbandt); i hvert Fald den søndre Længes Buefriser er førte igennem bag Hjørnetaarnet. I andet Stokværk ses det oprindelige, tilmurede og delvis dækkede Vindue i Dansesalen. Dette Vindue og et andet, ligeledes tilmuret Vindue i første Stokværk (Blad 1 a) viser yderligere, at det store Hus var opført tidligere end de tre lavere Længer. De andre Vinduer paa det store Hus har ikke de oprindelige Dimensioner, dog ses det tydelig, at Skydeskaar, Vinduer og Kælderluger ikke har været anbragte efter samme lodrette Linier. — I den østlige Længe er Snittet i underste Stokværk lagt foran den Bindingsværks Skillemur, i andet Stokværk gennem de to nordlige Vinduer og Døren i Længdeskillemuren. Udbygningen er udeladt.

BLAD 5. Længdesnit gennem det store Hus.

I Kælderen er Snittet lagt gennem Nedgangen tilvenstre, Aabningen mellem de to Kælderrum og den sydlige Luge tilhøjre, altsaa foran de tre Piller, i første Stokværk gennem Kaminen tilvenstre, de to Døre i Bindingsværks-Tværskillemurene, den store Fordybning i den oprindelige Skillemur og Kaminen tilhøjre. Som man ser ligger Gulvet i „Fruerstuen" lidt højere end Gulvet i det østlige Parti. I Dansesalen er Snittet lagt gennem de to Kaminer. Mellem de to vestlige Vinduer ses en tilmuret Aabning, hvis Bestemmelse senere skal søges forklaret. Egetræsdøren lige Øst for det andet Vindue fra venstre fører ind til Trappen i Muren, der leder op til Vægtergangen paa Vægterloftet. Den malede Udsmykning af Væggen er antydet. Om den lille tilmurede Aabning vil der senere blive Tale; den store, ligeledes tilmurede Fordybning har maaske været Skabsrum. Af Synsforretningen ses det, at Salen har haft Flisegulv.

BLAD 6. Sydsiden.

Ingen af de oprindelige Vinduer er bevaret. Paa den fremspringende Portbygning ses Spor af Vinduer og Spor til en Blinding — som det synes — over Portaabningen. Pastor Jørgensen skriver hos Burman Becker, at der foruden i det store Hus findes Skydehuller „adskjellige andre Steder i Gaardens Mure, især paa den Bygning, der tjener til Indkjørsel." De er nu forsvundne.

BLAD 7. Vestsiden.

Som Grundplanen (Blad 1 a) viser findes der op til den sydlige Del af Vestfløjen Fundamenter af en Tilbygning, hvis Spor kan forfølges paa Længens Ydermur gennem de to tilmurede Døraabninger i Stuen og i andet Stokværk og gennem det ommurede Stykke af Buefrisen. I andet Stokværk ses endvidere et lille oprindeligt, tilmuret Vindue, der ogsaa er afsat paa Planen. Det giver formodenlig en Forestilling om de oprindelige Vinduesdimensioner i Sidelængerne. Tilvenstre for dette lille Vindue er der i Muren Rester af en større Aabning, som dog ikke kan forfølges paa Planen; maaske er det den Dør ind til „Secretet", som i Følge Synsforretningen stod i Forbindelse med „Bildtz" Stue.

Hvad der giver Rygaard særlig Anseelse er Hovedfløjens udsmykkede Trappegavle. Skønt Gavlene med Hensyn til Enkelthederne er væsenlig ens (smlgn. Blad 9), er der dog nogen Forskel i Dekorationsmaaden. I den vestlige Gavl følger nemlig en foroven kløftet og aftrappet Blinding med hver af de fire underste Aftrapninger, medens Gavlens Midtparti og Overdel er inddelt ved lignende Blindinger i to Rækker; hele den østlige Gavls Flade er derimod inddelt i to Afsæt ved lignende Blindinger. Forneden begrænses begge Gavlene af tre Rækker Tandsnitskifter, men i den østlige Gavl er desuden kortere Tandsnitrækker benyttede til Udfyldning af Fladerne over og mellem Blindingerne. Maaske har Vestgavlen (nu stærkt forvansket) paa den gamle Helligaandskirke i Faaborg været det nærmeste Forbillede for Rygaard Hovedbygnings Gavle. Om Kirken vides det kun, at den er opført efter 1477; man skulde antage — og indtil de sent middelalderlige Trappegavle i Danmark bliver nøjere undersøgt, maa denne Antagelse staa ved sit Værd —, at Gavlen først er udført lige i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede.[1]) Fjærnere og mere almindelige Analogier byder Gavlene paa Sakristiet ved Borre Kirke paa Møen og paa Sakristiet ved Tikjøb Kirke i Nordsjælland, men de er bestemt daterede, nemlig henholdsvis 1516—17 og 1518. Navnlig den sidste viser en smuk og vel betænkt Udsmykning af en Trappegavl i sin Helhed.[2]) Østgavlen paa Svindinge Kirke,[3]) der bærer Aarstallet 1577, og som er opført af KRISTOFFER VALKENDORF, er aabenbart en forgrovet Gentagelse af de to smukke og fine Hovedgavle fra det nærliggende Rygaard.

BLAD 8. Nordsiden.

Hverken Kældervinduerne eller Kælderlugerne har deres oprindelige Skikkelse. Af de to oprindelige Vinduesbuer i første Stokværk kan man slutte, at Vinduerne ikke har siddet i samme Højde — ligesom jo Gulvet i de to Hovedrum paa hver Side

[1]) Cfr. Gavlene paa det søndre Skib af Præstø Kirke. Kirkehist. Samlinger. 4. Række. VI, S. 557; 555 (L. FENGER). Det vilde være en god Opgave at give en Oversigt over vore middelalderlige blindede Trappegavle.

[2]) Foreningen af 3die December 1892. 1897 — 12; 1898 — 12.

[3]) TRAP, Danmark ²IV, S. 216; ³III, S. 713.

af Skillemuren ikke er i samme Højde (smlgn. Blad 5) —, og atter her ser man, at Lysaabningerne i de forskellige Stokværker ikke er anbragt efter lodrette Linier. To af Kragstenene under den nedre og to af Udliggerne under den øvre Buefrise springer stærkt frem; over dem har der formodenlig været anbragt karnapagtige „Priveter", til hvilke der var Adgang gennem de nu tilmurede Døre i Dansesalen og i Vægtergangen (se Planerne Blad 2 a og 2 b); saadanne Priveter ser man paa Prospektet af Hesselagergaard fra 1800 (Fig. 5). Sporene af den Udbygning, hvis Kampestens Fundamenter er afsatte paa Planen Blad 1 a, kan forfølges op ad Muren; fra første og andet Stokværk har der været Adgang til den gennem de nu tilmurede Døre, og i Stedet for Udliggere af Sten ses under den øverste Buefrise tre Bjælkeender.

Blad 9. Østsiden.

Paa det store Hus ses forneden de to Kælderluger; formodenlig har Størsteparten af Kælderens Lysaabninger oprindelig set saadan ud (Smhld. Planen Blad 1 a.). Secretet, der stod i Forbindelse med „Det lille Sengekammer", har vel ligget ud for Vinduet tilvenstre i første Stokværk; Vinduet er, hvad ogsaa Planen Blad 1 b viser, ikke oprindeligt. Der er nu under det et Hul til Spildevand. — Overdelen af den lille Udbygning, „Karnapen", er opført af mindre Mursten i Korsskifte; heraf kan man dog ikke slutte, at Udbygningen ikke oprindelig har været ført saa højt op, thi Overdelen kan jo være bleven nedrevet og opført paany. Kvisten er derimod naturligvis en senere Tilsætning. — I Portlængen er forneden tilhøjre et Vindue blevet tilmuret.

BILAG I.

Synsforretning af 19. Juni 1690 over Rygaard (Sunds og Gudme Herreders Tingbog)[1]:

Weledle og welbaarne Vicentz Lercke[2]) til Rye og Waarmarcksgaarde, Kongelige Mayestæts cammer juncker, ved sin fuldmegtig og ridefouget, velfornemme Peder Poulsen Albeck, her for retten fremfordrede de i dag 4 uger udmelte siunsmend, som Rye og Vurmarcksgaarde med dessen underliggende kiercker, skoufve og bøndergoedser hafver siunet og besigtiget, deris forretning her inden tinge at afsige, hvor da Morten Madsen i Albierg, Anders Regenholsen og Hans Poulsen ibidem, saa og Hierick Pedersen i Gudbierg fremstoed for retten og deris siunsforretnig saaleedis ved ed bekrefftet, som effter følger.

Først Rygaards hofuetgaard, borregaarden, fruerstuen: paa samme stue findis 8 rudder breched og i støcher, og behøfuis een deel spæchning i samme stue ofver windverne og wed loffted og ellers udj gulfved een stor deel alstrog[3]) i stycher, i døren er een stoer aaben laaes og trøcher, 2de klærschab med behørige laase og hengsler 1 glas schab i weggen med 2 rom med laas og ingen nøgel. Herrens eget senge kammer: er 20 rudder i windverne bræched og i støcher og ellers nogen alstrog i støcher i gulfued, døren med 1 aaben trøcher, klinchen mangler trøcher, noch 1 dør indtil det lille kammer, huorfor er 2de skudder. Det lille senge kammer nest ved: er 6 rudder brechet og i støcher. Det yderste gieste kammer: er 9 rudder breched og i støcher, dørren ud til trapen med lugt laas for og nøegel, døren indtil det lille senge kammer med behørige klinche og klinche fald, een dør indtil secreted med aaben laas og nøgel. I gieste kammered er 47 rudder brechet og i støcher og vdblæst, døren med 1 aaben laas og nøgel for. Fruens skarnap: er 47 rudder brechet og i støcher og vdblæst, døren med en aaben laas og nøgel, udj samme er 3 smaa skabe i muuren, af huilche det eenne er een laas og nøgel for. Paa fadeborret og det senge kammer nest ved er 6 ruder i støcher og bræchet og behøfuis een deel kalch at spæche vnder loffted, døren med 1 aaben laas og nøgel for, noch een dør for senge kammered med behørige klinche og klinche fald, udj weggen 2de smaa skab med laase. Udi kiøckenet er 10 rudder i støcher og bræched og en stoer deel alstrog og muursteen i gulfved i støcher, døren med klinche og klinche fald. Waskerhuuset nest ved: er 16 rudder i støcher og brechet, døren med behørige klinche og klinche fald, døren neer til dend gamle fruerstue med behørige klinche og klinche fald. Den gamle fruerstue: er 17 rudder i støcher og brechet og een deel muuresteen i gulfued i støcher, døren med lugt laas og nøggel, 2de schab i weggen med behørig laase og nøgel. I forstuen nest ved er 8te ruder i støcher og bræchet, døren med een aaben falle laas og nøgel. I blye kammered er 9 rudder i stycher og bræched og behøfuis spæchning, 1 gammel dør med aaben laas for og nøgel; for secreted er en dør med een klinche og klinche fald. Bildtz stue: er 23 rudder brechet og i stycher, behøfuiis een deel spæchning og der for uden muuren i 3de windwer refned, døren med een aaben laas og nøgel, indtil secreted foruden laas. Paa dend stoerre sal er 52 rudder i støcher blest og spræched og een deel blye ogsaa i støcher blæst, nogle alstrog i gulfued i støcher og behøfuer een deel spæchning og muren i begge gaule refned, døren med lugt laas og nøgel; begge trapperne i spiiren og til klochen er gandsche forfalden og i støcher og begge lofftene. Paa loffted paa det store huus er een bielche i stycher, og ellers er paa tage ofver samme huus vngefehr 20 steene i stycher, og er 2de luger i stycher og borte, det øfrige er moxsen forfalden og muurene i begge gaufle refned. Paa det kammer i den lille spiir er 4re windwer nesten gandsche forfalden. Paa loffted ofr fruerstuen er 20 tagsteen i stycher og for raadned, huor til og behøfuis skielning[1]), og skorsteenen forfalden. Taget ofuer malt loffted: er 50 tagsteen i støcher og for raadned, og et fag lofft ved skorstenen er dehlerne for raadned og behøfuis af nye saavel som 2de spær. Taget ofuer gieste kammeret: behøfuis 20 tagsteen og skiellning saa og een legte. Det gamle kiøcken neden i gaarden: er 4re winduer, huor af de 2 er gandsche vdblæst og de andre 2 gandsche paa fald, behøfuer ellers spæchning, døren med 1 klinche og klinche fald. I det nye kiøcken er 8 winduer huor udj ruddene mesten alle ere brechede og i støcher blæst og det halfue af det eene gandsche vdblæst. I borrestuen er 8 winduer, huor udj er 41 rudder i støcher og vdblæst og den lille kieller nest ved findis 2de smaa windues karme, huor udj inggen winduer, er døren med 1 oben laas og nøgel for. I melchhuuset er 5 winduer, huor udj er 36 rudder i støcher og vindves karmene forfalden, døren med 1 aaben laas og nøgel. Udi det lille melckhuus er 24 ruder i støcher, døren med 1 gl. aaben laas og nøgel. Udi kalckhuuset er 4 winduer, som gandsche er brøst feldig. Udi Maren Clausdatters kammer er 29 rudder breched, døren med 1 aaben laas og nøgel. Udi blaar kammered er 4re winduer, huor udj er 25 ruder i støcher, døren med 1 aaben laas og nøgel. Dend storre kieller: er en dør med lugt laas og nøgel. Dend lille kieller: er en dør med 1 aaben laas og nøgel. Dend anden kieller: er een gammel dør vden laas og nøgel. Forstue dørren for melckhuuset: er en gammel aaben laas og nøgel for. Porten til borregaarden: er 2 half porter med en laage, huor udj er een klinche og klinche fald; winde broen er axselen fore raadned, og behøfuis af nye saa vel og 4re vnder træer. Neden i gaarden, schrifuerstuen: er udj windverne 15 rudder i støcher og bræchet, er een dør for med 1 aaben laas og behørige nøgel til, for cantoered en dør med 1 aaben laas og behørige nøgel; for secredted 1 dør med skude for. Udi kiøchenet er i winduene 22 rudder i støcher og bræched, døren med klinche og til hørige trøcher, item een dør til sengkammeret med een aaben laas og nøgel; noch een dør for spiis cammerede med aaben laas og nøgel til. Vdi ladefogdens cammer er 10 rudder i støcher og brechet, døren med 1 aaben laas og nøgel til. Det lille kammer nest ued: er en dør for med aaben laas og nøgel. Brøger huuset: er en dør for med aaben laas og nøgel; item een een [sic] dør med oben laas og nøgel for loffts trappen ofver samme huus. Skrifuerstue lengen med brøgerhuus: findis 10 tagsteen i støcher og af blæst, og schielningen adschillige steder forbedris; taget ofver bager ofnen findis 20 tagsteen i støcher og af blæst. Den gamle stald: befindis 2 stolpper at vere i støcher og 30 tagsteen af, skælningen i støcher og af blæst; ellers mangler tag ofuer altsammen huuset og een deel legter, er dørene vden laase; det nye huus er der 10 tagsteen af blæst og af schæchningen, 6 hulsteen paa rygningen i stycher og afblæst, findis dørene meer ingen lase for nogen af dennem. Oxenladen er der 20 tagsteen skæchningen af

---

[1]) Hr. Skolelærer S. JØRGENSEN i Kistrup har haft den Godhed at gøre mig opmærksom paa denne Synsforretning, som Hr. Arkivar G. L. WAD i Odense venligst har opsøgt for mig i Sunds og Gudme Herreders Tingbog 1688—1691 og ladet afskrive til mig.

[2]) ɔ: den senere Gehejmeraad og Overceremonimester VINCENTS LERCHE (1666—1742).

[3]) ɔ: Astrag, Gulvfliser. KALKAR, Ordbog over det ældre danske Sprog. I, S. 83.

[1]) Skielning, skiellning, schielning, skælning, schæchning, skæchning, skihning = Understrygning. (Cfr. KALKAR, Ordbog over det ældre danske Sprog. III, S. 851, 5).

blæst og i støcher, findis døren meed ingen laase for. Koe huuset er 20 steen af, skihningen og 10 hulsteen af rygningen i støcher og af blæst. Tersker laden er 30 tagsteen af blæst og i støcher og behøfvis dertil nye skielning; 2 half porter for huer ende med tilhørige marner og kramper, item 2 half døre for loen, med een laas i stolpen og behørige nøgel til den øfuersted og klinche, klinche falld for dend nederste; 2 porter for begge eender af ladegaarden, og huer port er 2 half porter og er een henge laas for huer af samme 2de porter; noch en port, kaldes vand porten huor for ingen laas er; iligemaade en port for den store hauge, huor til findis en laas i stolpen indslagen med der tilhørige nøgel.

Ryegaards hauger: 1. Vrte haugen, huor udj findis 46 kiersebær træer, 12 gamle abilder, 3 pære træer, 3 quær træer, 1 blomme træe, 2 gamle mord bærtræer, det eene nest udgaaen; planche værched om samme hauge er gandsche forfalden. 2. Dend lille hauge ved grafuerne: findis 8 abild træer og paa wolden om boregaarden 1 quæertræ. 3. Dend stoere abild hauge, huor udj findis 130 vnge abild paeder (paader?), iblandt huilche er 28 støcher, som ichon er meged smaa; ellers findis 8 gamle abildtræer, huor af de 6 siunes nesten at vere vdgaaen og en gandsche om blæst og ligger paa jorden og 3 gamle pæretræer, huor af det eene er omblæst, saa og 4 vnge walnød træ stammer, 2 smaa win randker og 4 kirsebær træer.

Hesselagergaard.

Blad 11—20.

Fig. 5. Prospekt af Hesselagergaard fra 1800. Efter en Akvarel i antikvarisk-topografisk Arkiv.

Pontoppidan, Den danske Atlas, III (Kbhvn. 1767), S. 513; 557—58. — Høyen's Notitsbog. 1830. Nr. 8. Fyen. Jylland. (I Antikvarisk-topografisk Arkiv). — Høyen, Borge, Slotte Herregaarde. Indberetning til Regjeringen om en Rejse i de danske Provinser 1830 (Skrifter ved Ussing, II, Kbhvn. 1874), S. 498—500. — I. G. Burman Becker, Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdommerne; 3die Samling (Kbhvn. 1832), S. 13—19. — Richardt & Becker, Prospecter af danske Herregaarde; 7de Bind, Kbhvn. 1854. — Engelstoft, Det første Forsøg paa at oprette et Stamhuus i Danmark (Samlinger til Fyens Historie og Topographie. Tredie Bind. Odense 1865. S. 117—165). — Trap, Danmark, 1 I, S. 723; 2 IV, S. 221—22; 3 III, S. 719—20. — Tidsskrift for Kunstindustri. 1896, S. 7. — R. Mejborg, Gamle danske Hjem; Kbhvn. 1888. Fig. 1; S. 14—16. — Beckett, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark; Kbhvn. 1897. S. 46; 52—54; 62, Anm. 1; 66; 69; 121; 151. — Ill. Tidende, XXXIX Bd. S. 530—532.

Hesselagergaard i Hesselager Sogn, Gudme Herred, Svendborg Amt, er opført af Kansleren Johan Friis. Aarstallet 1538 paa Sandstenspladen over Indgangsdøren maa betegne Aaret for Bygningens Grundlæggelse, ikke for dens Fuldførelse. Til Bygningens Sydside slutter sig et svært, firkantet Trappetaarn, der omslutter Stentrappen; det er ikke anbragt midt for den sydlige Langside, men rykket lidt mod Vest. Hertil kommer de to mangekantede Hjørnetaarne („Runddele"), der træder frem med otte Sider.

Oprindelig laa Hovedbygningen, der er opført af Munkesten

væsenlig i yngre Munkeskifte, paa en lille stensat Holm i Søen (Teilgaard Sø). Dette ser man af et særdeles oplysende Prospekt, en Akvarel i antikvarisk-topografisk Arkiv, der er betegnet: 27. Juni 1800 (Fig. 5). En let Bro paa murede Piller fører over til Hovedbygningens Sydside, medens Borgegaarden ligger for sig, Syd for Hovedbygningen. Ogsaa den var oprindelig isoleret ved Vand, men Prospektet viser det ikke. Særlig fremtrædende er to parallele, i Nord—Syd opførte Bindingsværksbygninger i to Stokværker. Op til den vestlige Bygning ligger et grundmuret, mangekantet Taarn. „Foran den inderste Bro — hedder

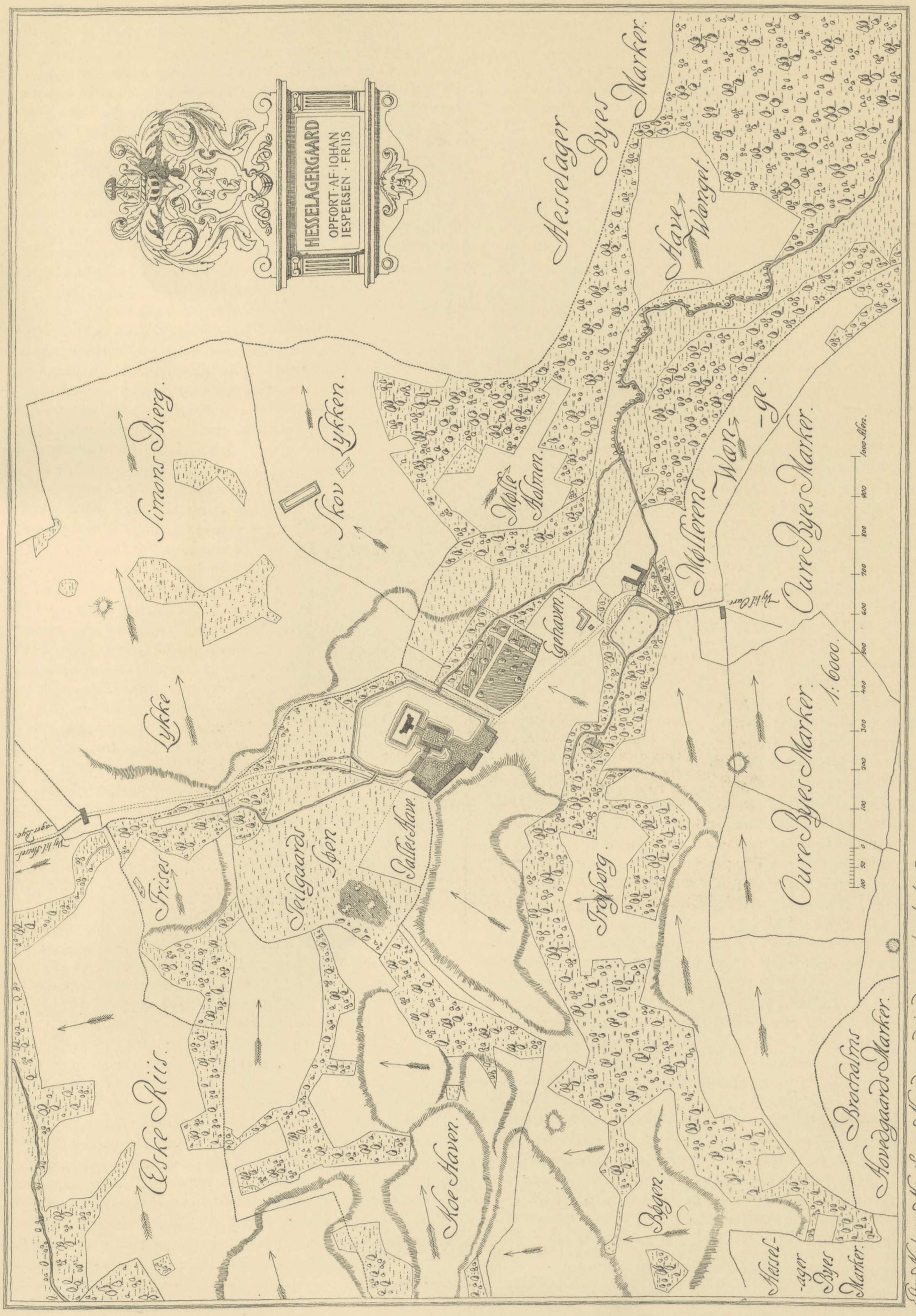
HESSELAGERGAARD
OPFØRT·AF·IOHAN IESPERSEN · FRIIS
PACHT & CRONE
Hesselager Byes Marker.
Have
Wanget.
Simons Bierg.
Kov Lykken.
Nølle Kalmen.
Møllerens Vang
-ge.
Lykke.
Gaarden
Ore Byes Marker.
1: 6000.
Friser
Tolgaards Agre.
Tolgaards Agren.
Salles Have
Tofborg.
Ore Byes Marker.
Ege Allé
Ege Allé
Ege Allé

det lidt uklart i Pastor S. H. JØRGENSEN's Beretning hos BURMAN BECKER — stod fordum et højt, ottekantet Taarn, hvorigjennem Indgangen var." Prospektet oplyser, hvor dette Taarn har ligget, og at det har været et Trappetaarn.

BLAD 11. Plan af Kælderen (a) og af første Stokværk (b).

a. Kælderen er hvælvet, og enkelte af Gjordbuerne er tilspidsede. Kun de to svære Tværskillerum er oprindelige. Nu er de to Skillerum, der paa Planen ses i det midterste Kælderrum, fjærnede, og Komfuret er lagt hen ved Østsiden af Pillen i Midten. Mod Nordøst er der bevaret et Kældervindue, der har kunnet benyttes som Skydeskaar (se Blad 20). Gennem den lave og snævre Gang, der lukkes af to Døre, kommer man ind i det nordøstre Taarnrum; i Loftet hænger, i en indmuret Øsken, en Stump af en Jernlænke. Traditionen vil vide, at Rummet har været benyttet som Fangehul; imidlertid er det vel muligt, at Øskenen oprindelig har skullet bære en Lysholder. Den Fordybning i Muren, der er afsat paa Planen, lukkes foroven ved Aftrapning. Desuden findes baade i Taarnrummet og i Gangen ind dertil firkantede Fordybninger og Huller i Murværket; det har vel været Gemmer. Lysaabningerne skraaner saa stærkt opad, at de ikke kan tænkes som Skydehuller.

I den søndre Mur fører en Trappe op til første Stokværk. Det nordvestre Taarnrum staar ikke i Forbindelse med Kælderen. Der er nu kun Adgang til Rummet gennem den (ikke oprindelige) Dør i Sydvest. Lysaabningerne, der har kunnet benyttes som Skydeskaar, er nu tilmurede.

„Ved Nedgangen til Kælderen — hedder det hos Burman Becker — er for ikke meget længe siden opdaget en temmelig dyb tilmuret Brønd." Nu er den i hvert Fald tilkastet, og Traditionen om den er forsvunden. Formodenlig har den været under Trappetaarnet lige Øst for Trætrappen til Kælderen. Ny er den tynde Mur mellem de to Rum i Taarnet. Oprindelig har alle fire Lysaabninger været Skydeskaar.

b. Stentrappen i Trappetaarnet er her lagt saaledes, at den opstigende har Spindelen paa venstre Haand. Af Grunde, der senere skal anføres, maa det formodes, at Indgangsdøren oprindelig har været i Trappetaarnets Vestside, hvor der nu er et Skab. Tilbygningen i Sydvest er nyere. — Første Stokværk har sikkert oprindelig været delt i hvert Fald ved en Tværmur, der vel — ligesom paa Rygaards Hovedbygning — er gaaet over den østlige Del af Huset, svarende til den østlige Skillemur i Kælderen. Den er nu borttaget. Kun Taarnkamrene er hvælvede, iøvrigt er der fladt Bjælkeloft. Rummet i den nordlige Mur har været Privet.

BLAD 12. Plan af andet Stokværk (a) og af Vægterloftet (b).

a. Dansesalen indtog oprindelig hele andet Stokværk; for hver af Salens Smalsider var der en Kamin. Bjælkeloftet stottes af middelalderlig profilerede Knægte: tre yverformet profilerede Led mellem stærkt indhulede Kehler (Fig. 7).[1]) Taarnværelserne er hvælvede. I det nordvestre ses en tilmuret Aabning i det østlige Hjørne; da Prospektet fra Aar 1800 her viser et udvendigt, karnapagtigt Privet, har der vel været Adgang til det her fra Taarnet. Ogsaa i det nordøstre Taarnværelse har der formodenlig i Hjørnet været Udgang til et lignende Privet; af den originale Tegning (men ikke af den trykte Plan) ses det nemlig, at Aabningen er senere tilmuret.

b. Vægtergangen er her ført hele Vejen rundt (paa Rygaards Hovedbygning var den kun gennemført paa de to Langsider), men kun paa Langsiderne krager Brystningsmuren ud, og kun her findes Skydeskaar og Skoldehuller (af de sidste: 12 mod Syd, 13 mod Nord). I Skydehullerne er der paatværs lagt en Egestok, forsynet med et Taphul, i hvilket Gaflen til Skytset (Hagebøsse) kunde anbringes. En tilmuret Aabning mod Nord førte ud til et udvendigt Privet, der ses paa Prospektet fra 1800, og Døre fører fra Loftet ind til de øverste Rum i Runddelene. Hos Burman Becker angives — vistnok med nogen Overdrivelse —, at der paa Loftet har været anbragt „endeel Kaminer", paa hvilke der kunde koges Vand til Skoldehullerne. Fra Loftet fører en Trappe op til det øverste Kornloft.

BLAD 13. Tværsnit Nord—Syd, set mod Vest.

I Kælderen er Snittet lagt gennem det nordøstlige Kældervindue og foran den østlige Pille; den nyere Tværskillemur er tænkt borttaget; man ser hen mod den oprindelige Skillemur; fremdeles er det lagt foran den Kælderluge, der er nærmest ved Trappetaarnet. I Trappetaarnet gaar Snittet gennem det østlige Trappeløb, gennem den tynde Skillemur og den sydøstlige Lysaabning. I første Stokværk er Snittet lagt gennem Indgangsdøren fra Trappetaarnet, gennem Døren ud til Gangen i det midterste Værelse og gennem et af Værelsets to Vinduer. — I andet Stokværk ses tilhøjre Profilen af en Kragbjælke. — Foroven er Snittet lagt gennem Lugen i Trappetaarnet og foran Indgangen til Loftet. Foroven ses en Vinde. Tilhøjre er der Tværsnit af Stokken i Skydeskaaret, derunder et Skoldehul.

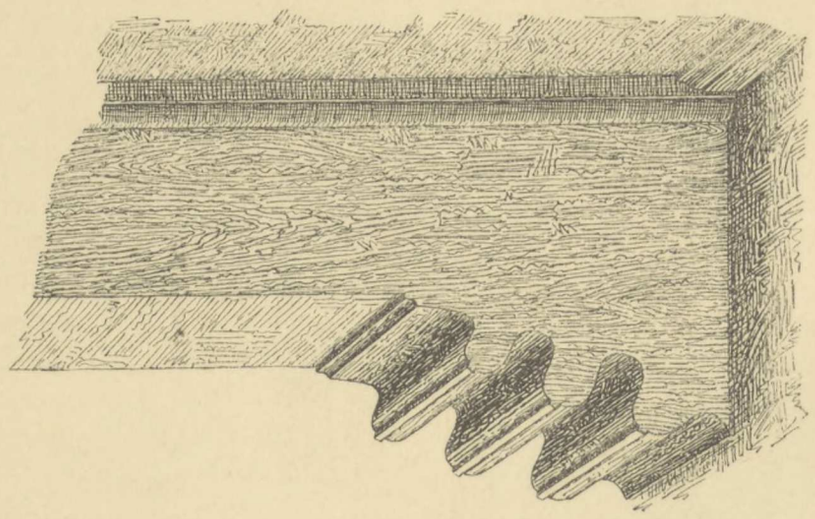

Fig. 7. Knægt fra den store Sal paa Hesselagergaard.

BLAD 14. Længdesnit Øst—Vest, set mod Nord.

Skorstenen gennem det Indre af Huset er naturligvis senere opført. Køkkenet har sikkert oprindelig været helt udenfor det store Hus. Tilvenstre i første Stokværk ses et tilmuret Vindue, tilhøjre i andet Stokværk bemærkes det Vindue, der paa Planen er afsat som urørt.

BLAD 15. Sydsiden.

Kun Trappetaarnet hviler paa en Sokkel af Kampesten. Indgangen er nu midt for Sydsiden, og over Indgangen er der sat en Indskrifttavle, men et Gouache-Billede fra 1831 (Fig. 10) i antikvarisk-topografisk Arkiv viser ovenover den Tilmuring i Taarnets Vestside, der sikkert oprindelig har tjent som Indgang, en indmuret Tavle, der aabenbart er Indskrifttavlen; den har altsaa været indsat over den oprindelige Indgang. Det samme Billede viser navnlig Trappetaarnets Sydside overprikket med Bomhuller. De tre halvrunde Afslutninger foroven er vistnok ommurede. „Forstod jeg DONS (ɔ: den daværende Ejer) ret — skriver HØYEN i sin Notitsbog — har ogsaa Trappebygningen havt Kuppeldække." Høyen har sikkert forstaaet Dons ret; Trappetaarnets og Kapelkorets Afslutning foroven paa Østfløjen af Slottet i Celle kan give et Fingerpeg om, hvorledes Hesselagergaards Trappetaarn kunde afsluttes foroven; her ses nemlig Kupler over halvrunde Opsatser.[1]) — Hullerne forneden i det nordvestre Hjørnetaarn og Hullet mod Øst ind til den Trappe, der ligger i Muren, kunde være Skydeskaar. Buerne i den underste

[1]) Smlgn. en Knægt fra Riddersalen i Nyborg Slot. Tegn. af ældre nord. Architectur. III Samling. 2. Række, Bl. 17.

[1]) MITHOFF, Kunstdenkmale und Alterthümer im Hannöverschen; IV, Tavle IV.

Frise samles paa Mursten, i den øverste paa hugne Udliggere, „tildeels Fragmenter af Liigsten“ har Høyen noteret.

BLAD 16. Vestsiden.

Gavlen er mindre rigt gennemført end Østgavlen; hist er Blindingerne firdelte, her kun delte. Prospektet fra 1831 viser Hjørnetaarnet kullet; Taarnhattene er udførte i Overensstemmelse med dem, der ses paa Prospektet fra 1800.

BLAD 17. Nordsiden.

Paa selve Huset ses tilvenstre og tilhøjre de oprindelige Kælderluger, der har kunnet benyttes som Skydeskaar. Forøvrigt er Lugen tilhøjre nu forstørret til et Vindue; det næste Kældervindue har endnu det samme Udseende som i Gengivelsen, hvorimod de tre følgende er blevet forstørrede nedadtil. I det nordvestre Hjørnetaarn ses Skydehullerne forneden; det nordøstre Hjørnetaarn har derimod forneden ingen Aabning i Nord (se Blad 11 a); de Aabninger, der findes eller fandtes i Taarnrummet, har derimod — hvad der allerede er gjort opmærksom paa — næppe kunnet benyttes som Skydehuller. Prospektet fra 1800 viser omtrent midt for Langsiden en (sikkert ikke oprindelig) Dør i Stuen, der stod i Forbindelse med Grønningen udenfor ved en Stentrappe; hverken paa Planen eller paa Opstalten ses nogen Erindring herom. Paa hver Side af denne Dør ses en lille, firkantet Vinduesaabning, medens de fire andre Vinduer i første Stokværk er større. Har Vinduerne i dette Stokværk oprindelig haft forskellig Størrelse, eller har alle Vinduerne i første Stokværk været ganske smaa? Da der ikke er bevaret nogen oprindelig Vinduesaabning i første Stokværk, kan man ikke give noget bestemt Svar paa disse Spørgsmaal; dog er det vel rimeligst, at alle Vinduesaabningerne har været smaa. Man vilde da over Kælderens Skydeskaar have en Række smaa, utilgængelige Vinduer. Heller ikke her er Lysaabningerne anbragte efter lodrette Linier. Det lille Hul mellem de to yderste Vinduer tilhøjre fører ind til Privetet i Murtykkelsen. Den afbrudte Buefrise i Hjørnerne ved Taarnene minder endnu om de to udvendige Priveter. Aabningen ud til det udvendige Privet foran Vægtergangens Brystningsmur laa mellem det syvende og ottende Skydeskaar, regnet fra venstre.

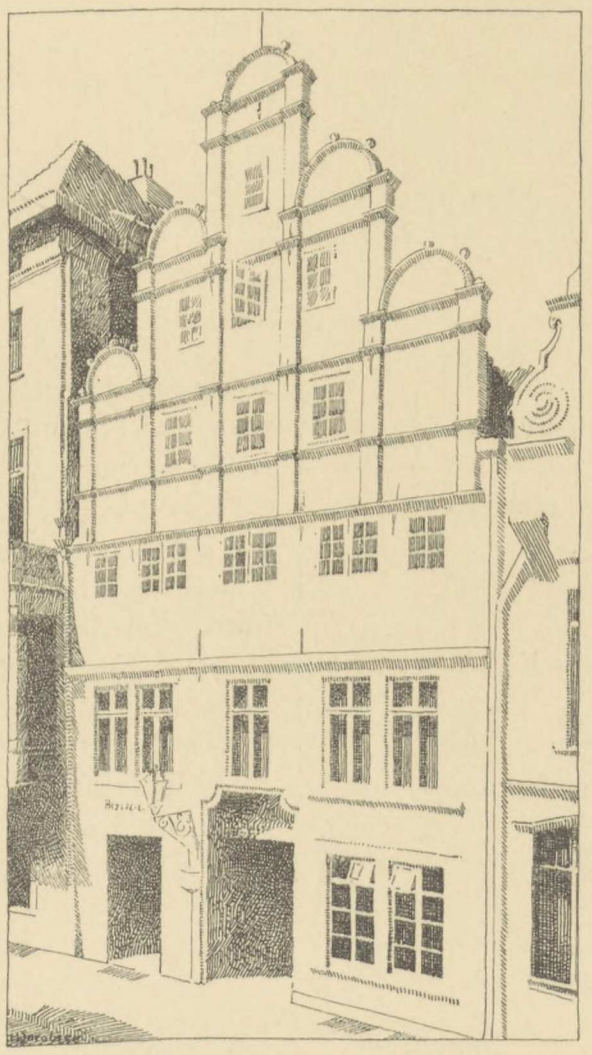

Fig. 8. Husgavl fra Bremen; efter »Bremen und seine Bauten«.

Nu er Overdelen af Hjørnetaarnene glat, men af Prospektet fra 1800 ser man, at den øverste Buefrise dengang var ført omkring Hjørnetaarnene, saaledes at det øverste Halvstokværk kragede frem over det andet Stokværk. Dette vil med andre Ord sige, at Taarnene nu er lavere end tidligere. Paa Prospektet fra 1831 ser man det nordvestre Hjørnetaarn (kullet) afbrudt til den øverste Udkragning; mellem disse to Aar er altsaa Hjørnetaarnene gjort lavere. Paa Prospektet er Taarnhattene blaa. — Af Gengivelsen fremgaar det ikke klart, at den nordøstlige Aabning i andet Stokværk af det nordvestre Hjørnetaarn er en Vinduesaabning.

BLAD 18. Østsiden. BLAD 19. Østgavlens Midtparti.

Prospektet fra 1800 viser Muren overprikket med Bomhuller. I underste Stokværk var der — ligesom nu — to Vinduer, i andet Stokværk et blindet Vindue; det andet, smalle, tilmurede Vindue, der ses paa Blad 18 (jfr. Blad 12 a), findes derimod ikke antydet. I Hjørnetaarnets øverste Halvstokværk var der en lille Lysaabning.

Det mærkeligste i arkitektonisk-dekorativ Henseende ved Hesselagergaard er de to Hovedgavle, og da navnlig den østlige. Hvis man ved Renaissancens dekorative Enkeltheder forstaar Former, der er optagne fra Antiken, saa maa man indrømme, at kun Tandsnitsgesimsen mellem de to Afsæt har Hjemmel i Antiken. Men ingen kan dog med Rette kalde Gavlen gotisk; det er en ny Aand, der kommer frem. Medens de sengotiske Gavle blot røber Bestræbelse efter at udfylde Fladerne, fremtræder Gavlfladen her som et Stykke Skin-Arkitektur i to Stokværker. Djærvt er de lodrette Linier, fint og bestemt de vandrette Linier førte igennem; denne Hævdelse ogsaa af Horizontalismen peger aabenbart mod Renaissancen. Blad 19 viser tilhøjre et vandret Snit lagt gennem det underste Afsæt, der er som en Art Sokkel for Gavlen; yderst tilvenstre ses et vandret Snit gennem det andet Afsæt; mellem denne Fremstilling og Opstalten ses Gavlen i Lodsnit.

Naar man betragter denne ejendommelige Gavl med det højere og bredere Midtparti og de lavere og smallere Sidepartier, halvrundt afsluttede foroven, med Toppunkterne fremhævede, kunde man antage, at Gavlen var en Murstens-Efterligning af det berømte og livfulde, marmorbeklædte Gavlparti over Hovedportalen paa Scuola di San Marco i Venedig (fra 1485). Johan Friis har besøgt Italien; han havde opholdt sig henved halvandet Aar i Rom „udi Pave Leonis X tid“, som ANDERS SØRENSEN VEDEL siger i sin Ligpræken over Kansleren, og han kunde da meget vel i Venedig have set den nys opførte Scuola. Det fjærnere Forbillede maa vel ogsaa søges her; nærmere Forbilleder for Hesselagergaards Gavle finder man dog andetsteds. I Egnene mellem Weser og Ems, paa en Linie trukken mellem den lille By Stadthagen i Øst og Münster i Vest, finder man fra denne Tid — første Halvdel af det 16. Aarhundrede — en Række udsmykkede Trappegavle; fælles for dem er, at de enkelte Trin afsluttes med halvrunde, kugleprydede Opsatser;[1]) snart er Gavlfladerne blot kraftig lodret inddelte, snart er de ogsaa vandret inddelte; her er altsaa en almindelig Lighed med Hesselagergaards Gavle. Dog højere oppe ved Weser, nemlig i Bremen, finder man en Husgavl, der synes at staa i det allernøjeste Forhold til Hesselagergaards Gavle; den ses paa Huset Wachtstrasse Nr. 33 (Fig. 8). Huset er opført af Mursten i tre Stokværker. „Over Hovedgesimsen hæver sig Gavlen i tre Stokværker, inddelte ved Lisener. Gesimserne, der viser Tandsnittet, er fremkragede over Lisenerne. De halvrunde Opsatser bærer fem og fire Kugler.“ Enhver ser straks, hvor stor Lighed der er mellem Hesselagergaards Gavle og denne Gavl, men paa Hesselagergaard er navnlig den østlige Gavl rigere inddelt og profileret, og i Stedet for de bremiske Lisener er der paa Hesselagergaard anvendt Halvsøjler. Maaske har den Mand, der har Ansvaret for Hesselagergaards Gavle, kendt denne bremiske eller ganske lignende Gavle; muligvis har han hørt hjemme i de Egne af Tyskland, hvor man finder saadanne Gavle.

En anden Gavl i samme Gade, Nr. 29, viser lignende Former, men Forholdene er meget slankere. PAULI sætter Opfø-

[1]) G. PAULI, Die Renaissancebauten Bremens; Leipzig 1890, S. 5 ff., samt Henvisningerne. DILICH, Urbis Bremae typus et chronicon (Cassel 1604), findes paa Det store kgl. Bibliothek.

relsen af disse Gavle til Tiden 1540—1560. Aarstallet 1538 læses over Hesselagergaards Indgangsdør, omtrent 1550 har Johan Friis bygget til ved Hesselager Kirke. Særlig Gavlen paa Koret (Fig. 9) er udført i nøje Tilslutning til Gaardens Hovedgavle; disse Aarstal angiver da det Tidsrum, indenfor hvilket Hesselagergaard er opført.

BLAD 20. Enkeltheder fra Hesselagergaard.

Forneden tilhøjre ses en — nu forsvunden — Vinduesramme med blyindfattede Ruder; dernæst er der en Fremstilling af den nordøstlige (oprindelige) Kælderluge (se Blad 11 a). Tilvenstre ses endelig Sandstenen, der er indmuret over Indgangen.

Indskriften er — saa vidt vides — intetsteds ganske ordret gengivet, og som Følge heraf er den heller ikke blevet helt rigtig oversat; men da den højst sandsynlig er forfattet af den lærde Kansler selv, Morten Børups Elev, og da den i og for sig er betegnende, fortjener den nok en Gang at trykkes korrekt; der staar:

Struxit Joannes Friis prisca in sede parentum
hasce novas ædes qvum sibi tumqve suis
cuius qvæ cernis bene sculpta insignia monstrant
et genus et priscæ qvæ sit origo domus
anno 1538.

Paa Dansk:

Her har paa Fædrenes ældgamle Grund Johan Friis ladet rejse
ny denne Bygning til Bo baade for sig og sin Slægt.
Ejerens Vaaben du skuer, velhugget i Sten for at vise
Herkomst og Byrd, at hans Hus gammel Oprindelse har.
Aar 1538.

Den helt verdslige Selvfølelse, der — to Aar efter Reformationen — giver sig tilkende i disse Ord, og Lysten til at betragte et saadant Bygningsværk som Minde om Individet, er værd at mærke. Johan Friis havde ikke omsonst været i Italien „udi Pave Leonis X tid". Man maa forøvrig holde det sidste Pentameter noget tilgode, idet den samme Ting her sikkert siges to Gange; „til hvilken Slægt han hører" viser nemlig de tre Egern i Vaabenskjoldet, medens „hvorfra hans gamle Hus har sit Udspring" vel blot er en digterisk Omskrivning af det allerede sagte, thi nogen Anetavle indeholder Stenen jo ikke. Over Hjælmen sidder et Egern til hver Side af et rigtløvet Træ; i Hjørnerne er de to Vindes Blæst plastisk fremstillet. Der ligger vel en eller anden Hentydning heri, f. Eks. at Stormene ikke kan faa Bugt med Egern-Friisernes Slægt. Gengivelsen kan iøvrig ikke give nogen rigtig Forestilling om, hvor mærkelig kraftigt de to nøgne Kvindeskikkelser er modellerede, eller om, hvor skarpt og bestemt gjort Brystbilledet er foroven under Bueslaget paa Muslingeskal-Baggrunden. Et Portræt paa dette Sted kan ikke være andet end Bygherrens, Johan Friis', og for hans Billede er det ogsaa altid blevet anset; dog er der ingen Lighed mellem dette Brystbillede og Jacob Binck's Portræt af Kansleren fra 1550, der hænger paa Gaarden. (Gengivet i Tidsskriftet „Kunst", 3. Aargang, til en Afhandling: Ældre dansk Malerkunst paa Raadhusudstillingen.) Skipperskæg og Hætte kendes fra Portræter af Frederik I og hans Slægtled. Med Rette tales der i Indskriften om den vel udhugne Sten; der findes næppe Magen til den fra den Tid i Danmark. Den er aabenbart udhugget af en indvandret Kunstner, maaske af den samme betydelige Mand, der har staaet for Udførelsen af Gaardens Gavle, thi Stenhugger og Bygmester var dengang ofte et og det samme.

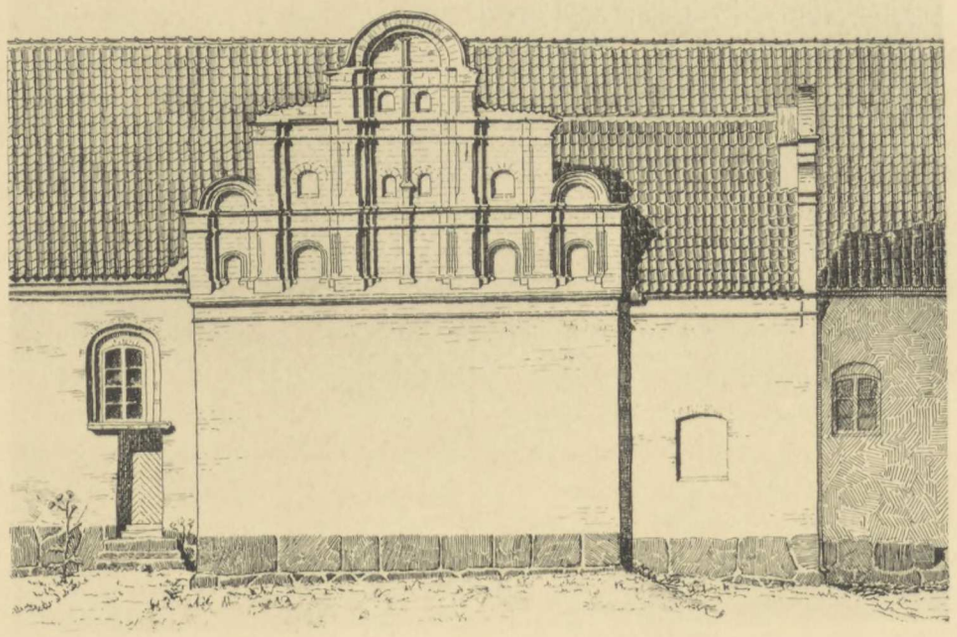

Fig. 9. Korgavl paa Hesselager Kirke.

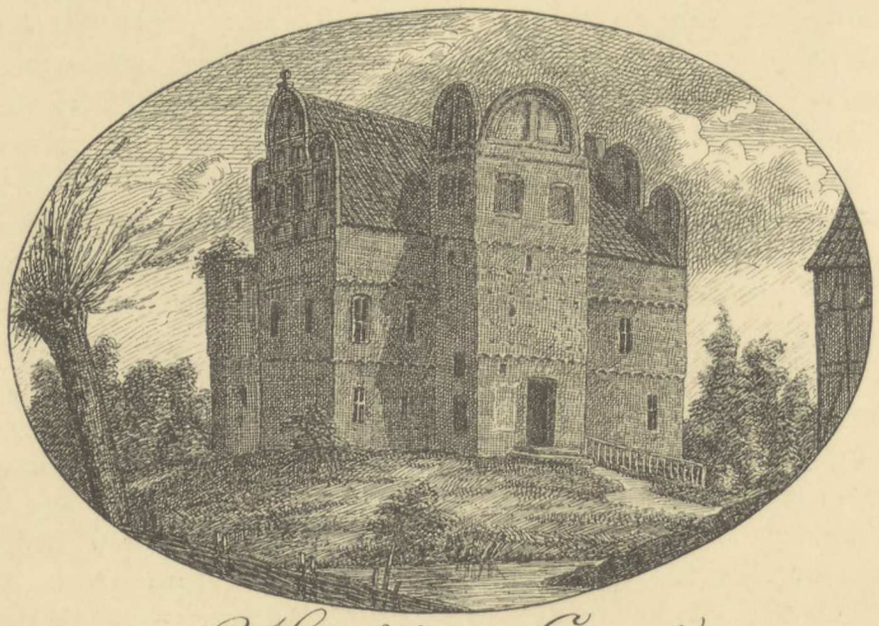

Fig. 10. Hesselagergaard set fra Sydvest. Efter Gouache-Billede i antikvarisk-topografisk Arkiv.

EGESKOV.

Blad 21—27.

PONTOPPIDAN, Den danske Atlas, III (Kbhvn. 1767), S. 552—53. — HØYEN's Notitsbog. 1830. 8. Fyen. Jylland. (I Antikvarisk-topografisk Arkiv). — HØYEN, Borge, Slotte, Herregaarde. Indberetning til Regjeringen om en Rejse i de danske Provinser 1830. (Skrifter ved USSING, II (Kbhvn. 1874); S. 498 ff.). — I. G. BURMAN BECKER, Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne; 2den Samling (Kbhvn. 1831), S. 46—48. — Orion, redigeret af T. BECKER. 3die Bind (Kbhvn. 1840), S. 321—428. — RICHARDT & BECKER, Prospecter af danske Herregaarde; 2det Bind, Kbhvn. 1845. — TRAP, Danmark, 1I, S. 738—39; 2IV, S. 243—45; 3III, S. 641—43. — Samlinger til Fyens Historie og Topographie. 8de Bind (Odense 1881), S. 365—96 (F. R. FRIIS). — R. MEJBORG, Gamle danske Hjem; Kbhvn. 1888, S. 11—12 (Fig. 12). — Illustreret Tidende; 37. Bind. Nr. 8. — BECKETT, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark; Kbhvn. 1897, S. 58—59.

Egeskov ligger i Kværndrup Sogn, Sunds Herred, Svendborg Amt. Hovedbygningen er, efter hvad PONTOPPIDAN angiver, bygget 1554; den er opført i en Sø — i Følge Traditionen paa nedrammede Pæle —, der fordum omgav den paa alle fire Sider (Fig. 12); nu er der lagt en Dæmning hen til Trappetaarnet. Bygningen hviler paa en Sokkel af Kampesten, de røde Munkesten er lagte i yngre Munkeskifte; Skiftegangen er dog ikke synderlig regelmæssig. Op til den vestre Langside ligger Trappetaarnet, de tre andre Sider beherskes fra de to runde Hjørnetaarne.

Bygningen dannes af to for Langsiderne sammenbyggede Huse. Tølløse og Frederik II's Frederiksborg (gengivet paa KNIEPERS Tapet i Nationalmuseet) viser et lignende Byggesæt. Ligesom ved Hesselagergaard var Borgegaarden (Økonomibygningerne) opført for sig og isoleret ved Vand.

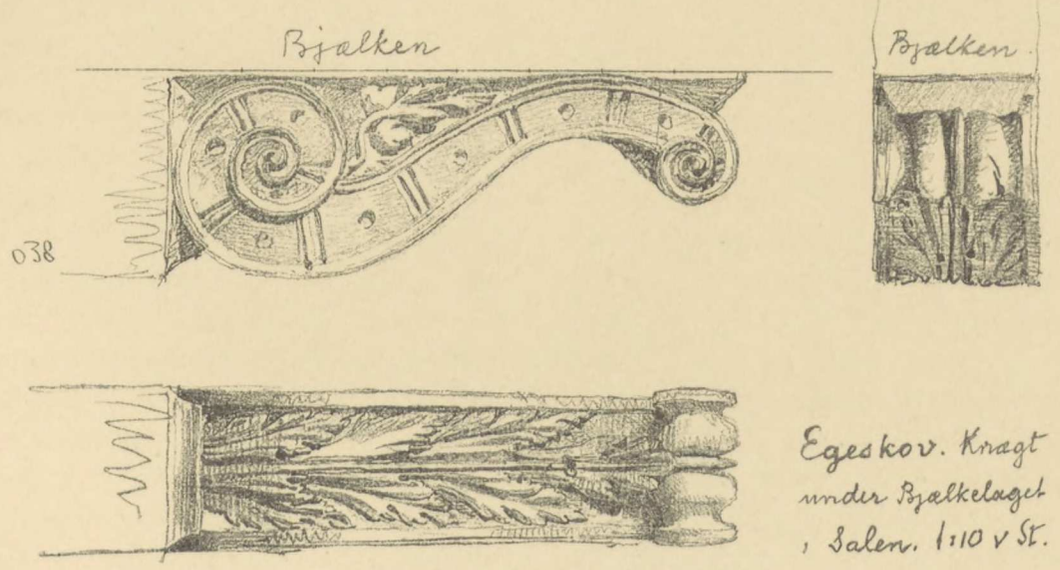

Fig. 11. Kragbjælke fra Egeskov. Efter Skitsebogsblad.

BLAD 21. Plan af Kælderen (a) og af første Stokværk (b).

a. Heller ikke her ligger Trappetaarnet midt for Bygningens Langside; det er rykket lidt mod Nord. Fra den tøndehvælvede, i en ret Vinkel bøjede Gang kunde man betjene Skydeskaarene; under den oprindelige Døraabning paa Taarnets Nordside (smlgn. Blad 21 b) udmunder Gangen i et Skydeskaar. Allerede her træffer man de Fordybninger i Muren, Skabsrum, der findes i saa stor Mængde navnlig i Kælderen.

Begge Kældrene er tøndehvælvede. Den forreste (vestlige) er ved to oprindelige Skillemure delt i tre Rum. I det midterste er at mærke: Cirkelen betegner en ny Jern-Vindeltrappe, der fører op til første Stokværk; tilhøjre for Vindeltrappen, i Gennemgangen mellem de to Kældere, findes en oprindelig Dør; i den næste Gennemgang (atter tilhøjre) findes en Brønd, i den tredie endelig igen en oprindelig Dør; den store Murfordybning i Gennemgangen benyttes endnu som Skab, ligeledes Fordybningen udvendig i Hjørnet mellem Længde- og Tværskillemuren. Den nye Skillemur i Rummets nordvestlige Hjørne er forandret, siden Bygningen blev maalt; Skillemuren er nu ført hen foran Murfordybningen. I det sydvestlige Kælderrum er Køkkenet; Døren fra det midterste Rum ind dertil er oprindelig. I Tværskillemurens søndre Del er der udsparet et Rum — med Indgang fra Køkkenet —, der aabner sig udadtil med et Skydeskaar, og som er udstyret med Murfordybninger. Ligesom paa Hesselagergaard staar Kælderen ved en Trappe i Muren i Forbindelse med første Stokværk. Trappen ligger her i Længdeskillemuren. — Den store Fordybning i den vestlige Ydermur benyttes som Skab.

Til det nordvestlige Kælderrum er at bemærke, at der i Tværskillemuren, ikke langt fra Længdeskillemuren, er en Fordybning, der ikke er afsat paa Planen.

De fire oprindelige Tværskillemure i den østlige Kælder delte den i fem Rum; i det midterste staar to Egetræs-Stolper eller Rør, hvis oprindelige Bestemmelse ikke er klar. Indgangen til det næste Rum er tilmuret.

b. I Trappetaarnets Nordmur ses den oprindelige (nu tilmurede) Indgang. Atter her har den, der stiger op ad den brede Stentrappe, Murkærnen paa venstre Haand.

I den vestlige Halvdel af første Stokværk staar endnu de to oprindelige Tværskillemure; i det midterste Rum (nu Forhal), mellem den sydlige Skillemur og den senere Skillemur, er Bjælkeloftet frit. Knægtene dannes af Dobbeltvoluter, altsaa et afgjort Renaissance-Motiv (Fig. 11). Her er ogsaa, mellem Døren ud til Trappetaarnet og Vinduet, de to udskaarne Egetræsfyldinger anbragte, som Overleveringen — afgjort med Urette — sætter i Forbindelse med LAURIDS BROKKENHUS' ulykkelige Datter RIGBORG. I begge Fyldingerne ser man en Mø med udslagent Haar i Dragt fra Kristian III's Tid; hun sidder i en Løvhytte, der er opført i en Lund, om Hovedet har hun en Krans. Hænderne holdt hun — efter Datidens Dameskik — krydslagte, paa Haanden sad en Jagtfalk. Ovenover Fremstillingen slynger sig et Baand, paa hvilket man ser disse Bogstaver:

W · W · I · TW · I · NK · I · WWE · DMMSH · D ·

Fremstillingen skal formodenlig betyde Vaaren, og i Bogstaverne dølger der sig maaske en Lovprisning af Aarstiden eller Valgsprog. F. R. FRIIS meddeler, at der i Følge en Optegnelse af Provst LASSEN paa Bagsiden skal findes Bogstaverne I. W. F. (ɔ: Jakob Ulfeld) og B. B. H. (ɔ: Birgitte Brokkenhus); det smukke, udskaarne Arbejde kan dog næppe være senere end fra Kristian III's Tid. — Fra det sydvestlige Værelse fører Trappen i Længdeskillemuren dels op til andet Stokværk, dels ned til Kælderen.

Den østlige, smallere Del har — i Følge Planen — fire oprindelige Skillerum. Det nordøstlige Rum (den senere Skille-

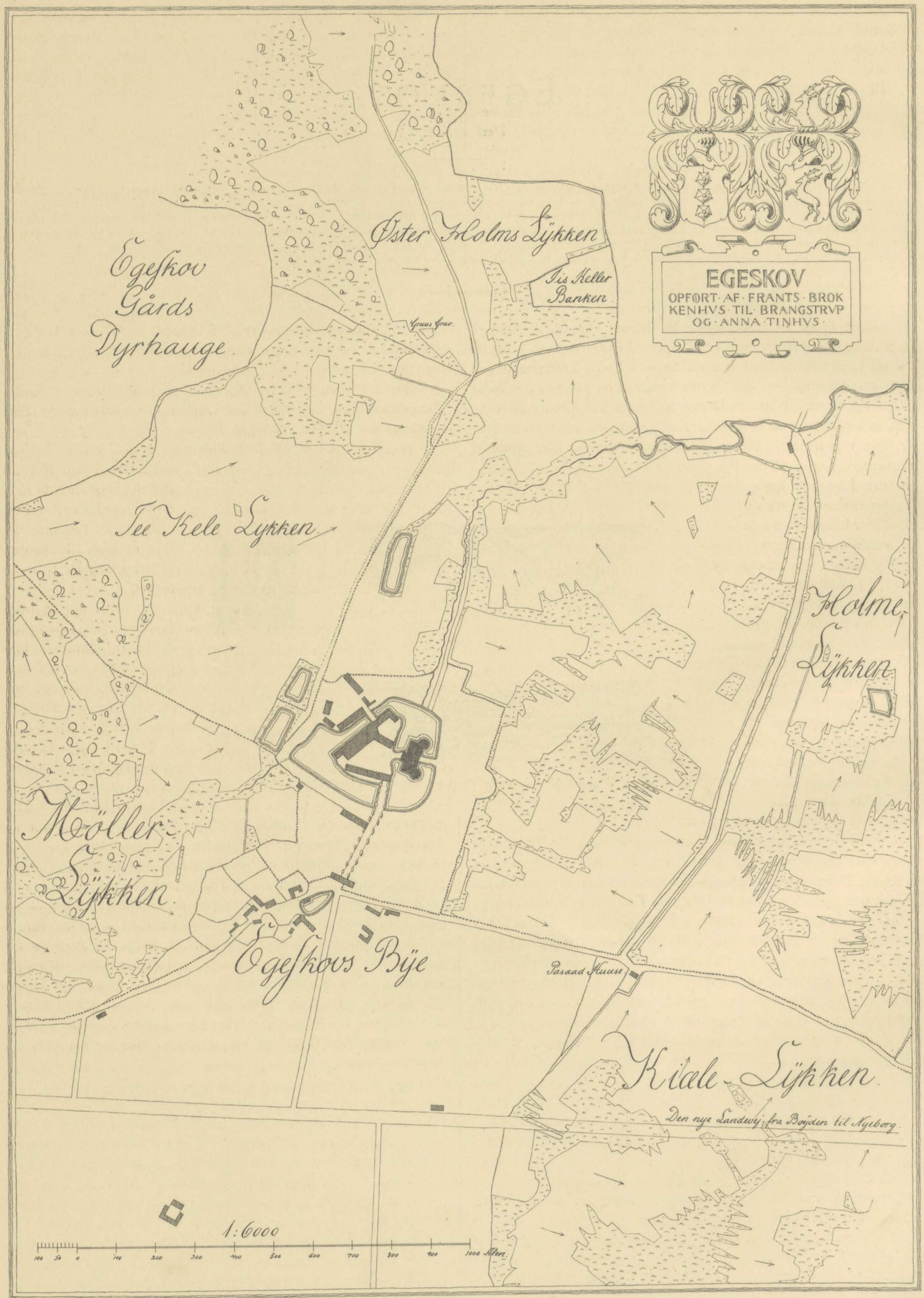

Efter Kort over Egeskov Gaards Hovedlykker opmaalt 1802 og rettet 1810.

PACHT & CRONE

Fig. 12.

mur maa tænkes borttaget) kaldtes tidligere „Laboratoriet“, det tilstødende Værelse „Slyngenborg“. I Ydermuren har der været Privet ligesom i Ydermuren til det Værelse, der støder op til det sydøstlige. Nu er der paa sidste Sted anbragt en Vindeltrappe.

BLAD 22. Plan af andet Stokværk (a) og af Vægterloftet (b).

a. Over Indgangen fra Trappetaarnet er Brokkenhus-Vaabenet malet i det opspilede Gab af et udhugget Løvehoved. Den vestlige Del var oprindelig ved Tværskillemuren delt i en mindre Sal — der benævntes „den døve Sal“ — og en større Sal, sikkert Festsalen (Dansesalen), der tidligere kaldtes „Snedker-Salen“. I den Del af den, der er nærmest ved Trappetaarnet, er det oprindelige Bjælkeloft bevaret. I Længdeskillemurens nordligste Del ses et oprindeligt Privet. Den nye Skillevæg i Gangen er nu fjærnet.

Ogsaa i det nordøstlige Værelse ses det oprindelige Bjælkeloft. Værelset ved Siden af kaldtes „Skovrider-Værelset“, dernæst kom „Claus Møller“s Værelse, saa „Hovmester-Kammeret“. Dette sidste er nu forandret, idet den oprindelige Skillemur er nedbrudt og en anden opsat længere mod Nord, hinsides Vinduet. — I den sydøstre Runddel er der i Sydvest et Skydeskaar, som vel er fremdraget ved den sidste Restauration, thi det er ikke afsat paa Planen.

b. Vægterloftet er helt forandret (og Rumfordelingen er yderligere bleven ændret, siden Loftet blev maalt). Vægtergangen gik oprindelig helt rundt, da der er Skydeskaar til alle fire Sider; Skoldehuller er der kun paa de to Langsider. — Mærk de oprindelige Rum med Bjælkeloft i Trappetaarnet.

BLAD 23. Tværsnit Øst—Vest, set mod Syd.

Snittet er lagt efter Bogstaverne A, B, C, D; i andet Stokværk ses to Knægte.

BLAD 24. Vestsiden.

I Aarene 1883—84 blev Bygningen restaureret af den svenske Arkitekt HELGO ZETTERVALL. Ind til Trappetaarnet er der lagt en Gennemkørsel, og Gavlen er ført tilbage til den Form, der formodedes at være oprindelig. Paa Taarnuret ses Aarstallet 1889. Paa Gaarden findes et Portræt af NIELS KRAG (en tidligere Ejer) i Dannebrogs-Ordenens Dragt — han blev Ridder 1693 —; Baggrunden indeholder en Fremstilling af Egeskov, hvoraf man ser, at Trappetaarnet paa alle tre Sider har sluttet med Gavle, og at Tagrytteren allerede dengang var opsat. Dens Hoved-Vindfløj var dog, da Gaarden blev maalt, betegnet H. B. B. (ɔ: HENRIK BILLE BRAHE); C. A. R. (ɔ: CAROLINE AGNESE RABEN) 1788; i Kvistenes Fløje læstes S. I. (ɔ: SOFIE JUEL, Enke efter Niels Krag) 1743.[1]) Den smukke Portal af Sandsten og hvidt Marmor bærer Aarstallet 1789 samt Hendrich Bille Brahe's og Caroline Agnese Raben's Navne og Vaaben.

Omkring hele Bygningen er der mellem Kælder og første Stokværk ført et dobbelt, profileret Baand af Formsten; heri mærker man en Stræben efter at inddele Bygningen vandret, men Dobbeltbaandet virker rigtignok lidt spinkelt i Forhold til de to kraftige Rundbuefriser. Som man ser er Vinduerne i andet Stokværk anbragt lodret over Vinduerne i første Stokværk; Muren er affaset omkring Vinduerne. Allerede i andet Stokværk er der Skydeskaar. Den øverste Buefrise springer ikke længere frem end den nederste; herved mister det øverste Halvstokværk det tunge og ludende Præg, som kendes fra de andre Gaarde. Buerne samles paa profilerede Formsten. Har der oprindelig øverst tilvenstre og tilhøjre været et Par udvendige Priveter? — Ved den sidste Restauration er de tre smaa Kælderluger blevne forstørrede, og hele Bygningen har faaet en ny Hovedgesims.

[1]) I Runddelenes Vindfløje stod: H. B. B. 1789.

BLAD 25. Nordsiden.

Ved Restaurationen er Gavlene førte tilbage til deres oprindelige Skikkelse; den nordøstre — ligesom ogsaa den sydøstre — Runddel har faaet en Gesims og en ny, slank Taarnhat, og Zettervall har ført den øverste Rundbuefrise omkring begge Runddelene i Flugt med Hovedbygningens øverste Buefrise; vor Tid ynder jo Regelmæssighed. Paa andet Stokværk er Aarstallet 1554 — i Tillid til PONTOPPIDAN's Angivelse i Danske Atlas — blevet anbragt med Ankercifre.

Paa Trappetaarnets Nordside ses den oprindelige, tilmurede Indgangsdør; da Buefrisen er afbrudt ovenover den, kunde man formode, at der her — ligesom paa Borreby — havde været anbragt et Faldgitter. Fra Kælderen fører en oprindelig Dør ud til Søen. Planen af første Stokværk (Blad 21 b) viser, at Skydeskaarene baade i den nordlige og i den sydlige Gavlside er lagt paa skraa i Muren. — Hullet i andet Stokværk mellem de to Vinduer tilvenstre har — som Planen Blad 22 a viser — staaet i Forbindelse med Privetet.

BLAD 26. Østsiden.

1895 blev den Dæmning, der fra Østsiden førte over Søen til Haven, erstattet af en Jern-Hængebro. Døraabningen er ganske sikkert ikke oprindelig (skønt Planen intet antyder derom), men brudt igennem i Stedet for et Vindue. Atter her mærkes de regelmæssig anbragte Vinduesaabninger, og man skønner, at Forholdet mellem selve Hovedbygningens og Runddelenes Vinduer er vel beregnet; kun Skydeskaarene i øverste Halvstokværk er ude af Trit, men under hveranden Bue udmunder et Skoldehul.

Ved Zettervall's Restauration er de oprindelige Skydeskaar i første og andet Stokværk blevne aabnede; det viste sig da, at Østsiden har været spækket med Skydeskaar (men har de ikke for en Del været blinde?), nemlig i andet Stokværk 16, fordelte i to Rækker paa 8 hver, i første Stokværk 9, ligeledes fordelte i to Rækker. Meningen med de fire Skaar eller Huller foroven i andet Stokværk er ikke klar. — I første Stokværk paa den sydøstre Runddel er der blevet aabnet et Skydeskaar, som ikke findes antydet paa Planen eller Opstalten.

BLAD 27. Zettervall har nænnet at nedtage de to sandstensindfattede Gavle, og han har givet Gavlene samme Skikkelse som de to nordlige; herved har Helhedsindtrykket af Gaarden ganske vist vundet. Gavlene var vistnok først udførte i Frederik II's Tid under Paavirkning — paa første eller anden Haand — fra Nederlandene. De er her tegnede dels efter de originale Stykker, der laa nedtagne i Gaarden, dels efter Opmaalinger af den afdøde Arkitekt JENS JUEL ECKERSBERG, dels endelig efter Fotografier. — I første Stokværk er det tredie Vindue fra venstre nu fjærnet; i dets Sted ses to Skydeskaarsaabninger.

Borreby.

Blad 28—35.

Pontoppidan, Den danske Atlas; III (Kbhvn. 1767), S. 35; IV (Kbhvn. 1774), S. 307. — Seyer Mahling Beyer, En antiqvarisk og statistisk Topographie over Egitslefmagle Sogn og Vester-Flakkebjerg Herreds Pastorater med toe gamle store Herregaarde Borrebye og Basnæs i Sielland (Slagelse 1820), S. 139—163. — I. G. Burman Becker, Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdommerne; 1ste Samling (Kbhvn. 1830), S. 71—73. — Høyen's Notitsbog. 1832. 12. Sjælland. (I Antikvarisk-topografisk Arkiv). — Richardt & Becker, Prospecter af danske Herregaarde; 3die Bind, Kbhvn. 1847. — Ill. Tidende. 4. Bd. 16. Novbr. 1862. — Henry Petersen, Om Borreby og dens Ejere (Danske Samlinger; II Række, V Bind; Kbhvn. 1876—77, S. 68—75). — Trap, Danmark; 1I, S. 356; 2III, S. 409—410; 3II, S. 723—726. — R. Mejborg, Gamle danske Hjem; Kbhvn. 1888. S. 5—10 (Fig. 8—11); S. 28—29 (Fig. 30—32). — Salmonsens store illustrerede Konversationslexikon for Norden; III Bind, Kbhvn. 1894, S. 407—409 (R. Mejborg). — Beckett, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark; Kbhvn. 1897, S. 59—60; 124. — Meddelelser fra Arkitekt V. Koch.

Borreby, i Magleby Sogn, Vester Flakkebjærg Herred, Sorø Amt, omtrent en Fjerdingvej Syd for Skelskør, er opført fra 1556 af Kansleren Johan Friis. Hovedbygningen, det store Hus, ligger paa en lille stensat Holm, men ogsaa Borgegaarden, Ladebygningerne og Urtegaarden var isolerede ved Vand, og i Syd dækkedes Bygningerne af Mosedrag (Fig. 14).

I en Beskrivelse af Gaarden, der stammer fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, berettes det, at den sydlige af Borgegaardens tre Længer var to Lofter høj, og at den indeholdt en lang og stor Sal med tolv Bjælker, „paa hvilke Baculus prognosticalis eller Primstaven paa hver Bjælke efter sin Maaned var udskaaren i Billedhuggerværk.“ Grunden var zinnoberrød, og alle Tegn og Billeder stærkt forgyldte. I den vestre Længe — siges der — havde Johan Friis indrettet en liden Kirke eller Kapel, og i Hjørnet mellem den sydlige og den vestlige Længe stod et højt, ottekantet Trappetaarn med kobbertakt Spir. I Længen er der endnu Kapel, men den er ikke opført af Johan Friis; over Gennemkørslen ser man Kristian Friis' og Mette Hardenbergs Navnetræk og Vaaben samt Aarstallet 1607. Den anonyme Forfatter beretter altsaa vitterlig noget urigtigt; om man — med Mejborg — tør berigtige ham saaledes, at man lægger et af Johan Friis bygget Kapel over i den (forlængst nedrevne) sydlige Længe, under den store Sal, er vel et stort Spørgsmaal.

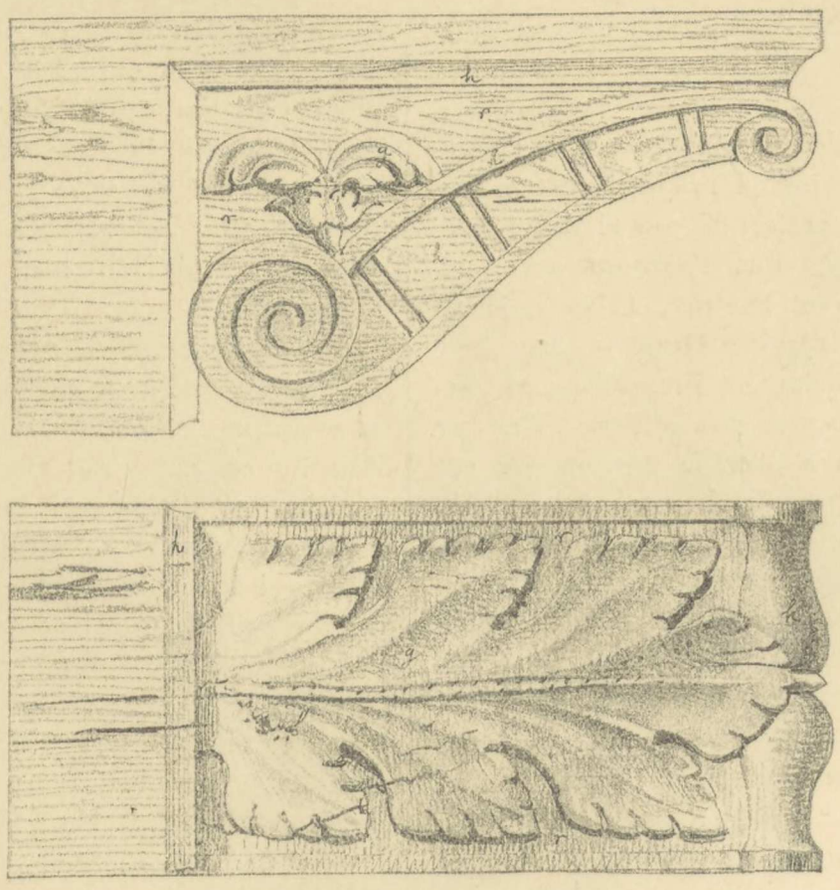

Fig. 13. Knægt fra Borreby.

Det store Hus er opført af røde Munkesten paa en Kampestenssokkel i moderne Korsskifte. 1883—84 blev Huset, under Ledelse af Murmester J. W. Frohne, underkastet en omfattende Restauration; dengang Opmaalingen begyndte (den 3. Juni 1883), var Taget og Vægtergangsvæggen nedrevne i Bygningens østre Ende, medens den vestre Ende stod urørt, og Loftsgulvet og Gulvet paa første Sal var opbrudt, saa at Bjælkerne med deres Konsoler kom til Syne.

BLAD 28. Plan af Kælderen (a) og af første Stokværk (b).

a. Kælderen er, ligesom paa Egeskov, delt paa langs ved en Skillemur. I den forreste Kælder er de to Tværskillemure oprindelige, i den bageste Kælder kun een Tværskillemur. Begge Kældrene er tøndehvælvede ligesom Rummene under de tre nordlige Taarne; Hvælvingerne har i disse sidste Tryklejet i Vest—Øst.

Siden Opmaalingen er forøvrigt den midterste Del af Kælderen bleven forandret. Den mindre Døraabning i den vestlige Tværskillemur er oprindelig. Komfuret og Skorstenen er ikke oprindelige; paa Høyen's Tegning fra 1832 er der ingen Skorstenspibe midt paa Tagryggen. Mejborg mener, at Køkkenet har ligget i en af Bygningerne paa den anden Side af Graven. — De fleste af Kælderlugerne er bevarede.

Det nordøstre Taarnrum, der i Følge Traditionen skal være blevet brugt som Fangehul, er fuldstændig bevaret. I den nordlige Mur er der en Fordybning med en muret Bænk; i Fordybningerne i den vestlige og den østlige Mur har store, indmurede Kampesten kunnet tjene som Sæder. Paa hver Side af disse større Fordybninger er der mindre Fordybninger, der vel har været benyttede som Gemmer. Da Planen er taget i Sokkelhøjden, er to Luger mod Nord og en mod Syd, over Sokkelen, ikke angivne. I Loftet her, som ogsaa andre Steder i Kælderen, er der anbragt Kroge; formodenlig har de skullet bære Lysholdere.

Ogsaa i det tilstødende Kælderrum er der (mod Øst) en oprindelig Luge, der ikke er angivet paa Planen.

Det nordvestre Taarnrum svarer i det væsenligste til det nordøstre, dog er der her ingen Murfordybning mod Nord, og i den østlige Mur er der kun et Kampestenssæde. Ikke angivne paa Planen er to Luger mod Nord og to mod Syd, der giver Rummet Lys. De to svære Egetræsdøre, der lukker for Rummet, kan drejes tilbage i Muren. Det tilstødende Kælderrum har to, og det Syd derfor liggende Rum atter to Vinduer (som dog næppe er oprindelige), der ikke er angivne paa Planen.

Det midterste Taarnrum har endelig ogsaa et Vindue, der ikke er angivet. Op til Taarnet ligger et mindre Trappetaarn. En Vindeltrappe fører fra Kælderen op til Taarnværelset i første Stokværk og videre op til Dansesalen i andet Stokværk.

Heller ikke her er Trappetaarnet lagt midt for den ene Langside.

b. Stentrappens Fliser i Trappetaarnet er tildels gamle Lig-

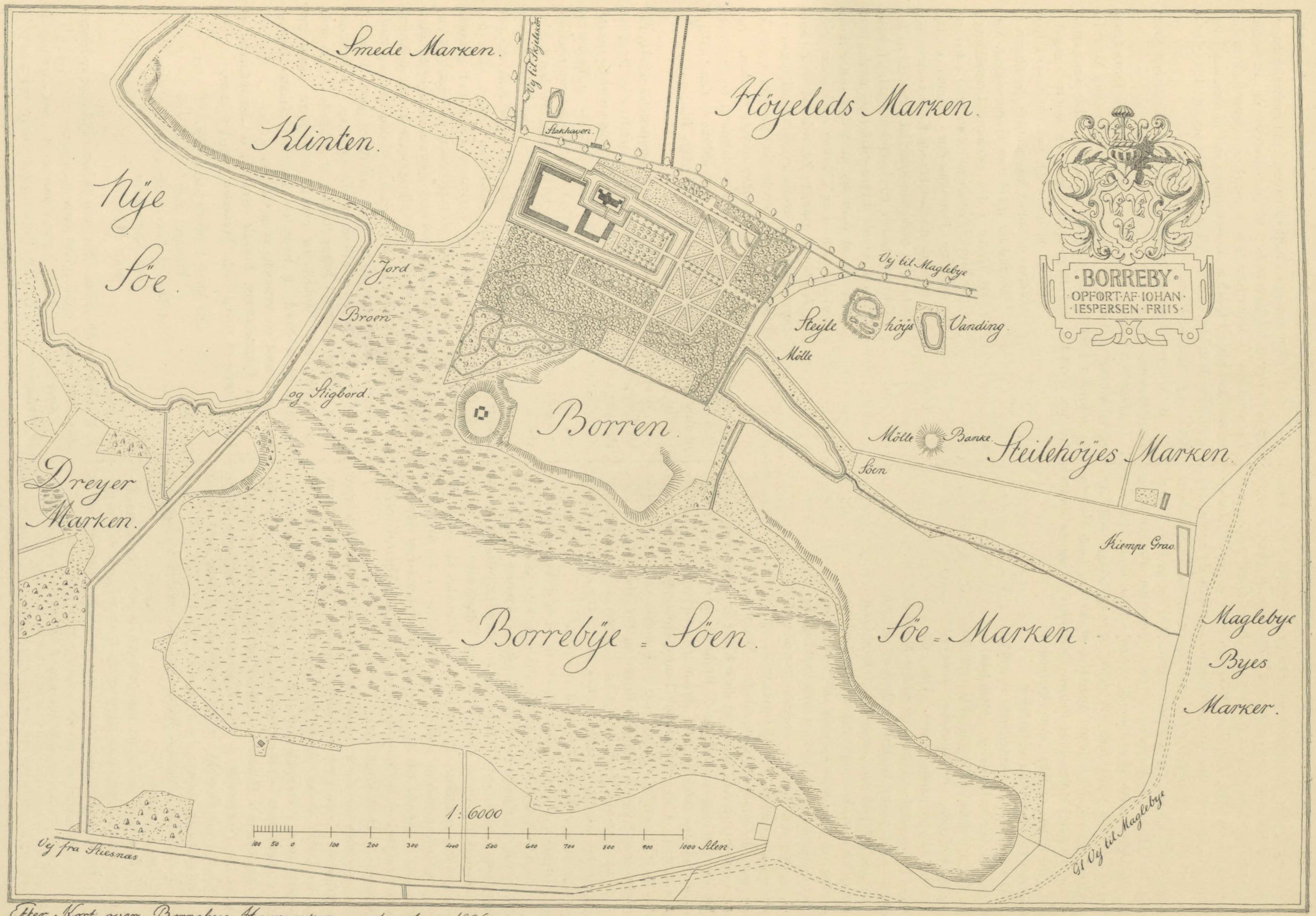

Efter Kort over Borrebye Hovmarker optaget c: 1806.

PACHT & CRONE

sten. Ved Hjælp af en Egetræs-Bom, der var anbragt i Murtykkelsen, kunde Indgangsdøren stænges indvendig fra. Hele dette Stokværk har Bjælkeloft med udskaarne Egetræs-Knægte som paa Egeskov (Fig. 13). Farvesporene viser, at Grunden var rød, Bladværket grønt og Hulkehlen hvid. — Ved Restaurationen fandtes paa den sydlige Ydermur, mellem de to Vinduer nærmest Øst for Trappetaarnet, Spor af en oprindelig Skillemur. Dette Fund oplyser vel ikke om meget, men det godtgør i hvert Fald, at Mejborgs Angivelse af den oprindelige Rumfordeling ikke er rigtig. Han siger nemlig, at der i hver Ende af Huset var en Sal; en Gang forbandt dem, og bag Gangen var der mindre Værelser. Ved denne Angivelse er der kun taget Hensyn til den Ruminddeling, som Planen viser (den er senere forandret), men den er ikke, som Sporene af Skillemuren viser, den oprindelige.

Det nordvestre Taarnværelse er dækket af en Art Stjærnehvælving. Midt paa de fire Sider udgaar Ribberne (Fig. 15) fra ioniske Kragsten. Fra Værelset fører en Dør ind til det gamle Privet. Det midterste Taarnværelse dækkes af en Art Nethvælving; i den gamle Beskrivelse hedder det lidt uklart, at der paa den „vestre“ (!) Side af Gaarden er tre Runddele, og at der tidligere i ethvert af dem var „et Cabinet for sig selv“. Rummet i det midterste var et Arkiv, kaldet Brevkammeret, og deri stod tre store Jernkister (formodenlig jernbeslagne Kister), 5 à 6 Kvarter brede og lige saa høje, der indeholdt Dokumenter. Meddeleren undrer sig over, hvorledes disse Kister kan være komne ind gennem den snævre Indgang til Rummet og mener, at de har været indsatte samtidig med Bygningens Opførelse. Meningen er vist den, at der til hvert af Taarnværelserne sluttede sig et Privet, „Cabinet for sig selv“, og at Rummet ved det midterste Taarnværelse baade indeholdt Privet og Brevkister.

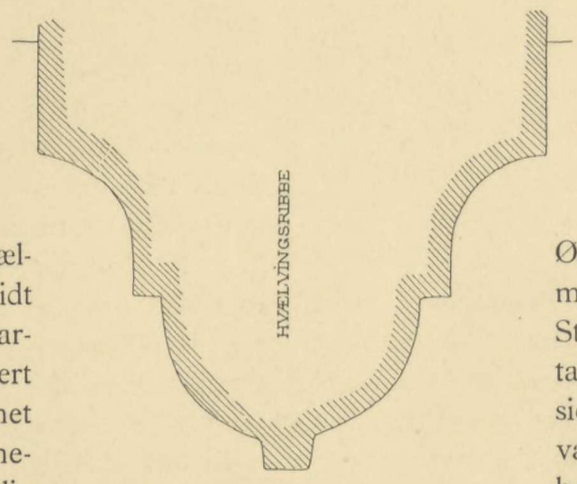

Fig. 15. Profil af Ribbe i det nordvestre Taarnværelse.

Det nordøstre Taarnværelse har Krydshvælving, hvis Ribber udgaar fra simpelt profilerede Kragsten. Ogsaa dette Taarnværelse staar i Forbindelse med et Privet.

BLAD 29. Plan af andet Stokværk (a) og af Vægterloftet (b).

a. Dansesalen indtog sikkert oprindelig hele andet Stokværk, der havde Bjælkeloft. Den Ruminddeling, Planen viser, er nu forandret. I den vestlige Del er der en større Sal, som er bleven gennemført i gammel Stil.[1]) Den lille Udbygning mod Nord, mellem den midterste og den nordøstre Runddel, har været Privet, og fra Værelserne i de nævnte Runddele er der Adgang til Priveter. Ligeledes har der, fra hvert af Trappetaarnets Afsatser, været Udgang til det murede Privet, der ligger i Hjørnet mellem Taarnet og Hovedbygningen.

b. Som det ses er ogsaa de tre Runddele forsynede med Skydeskaar. For hver af Loftets Smalsider er der en Kamin, og fra Loftet er der Udgang til Privetet ved Trappetaarnet. Det øverste Rum i Trappetaarnet (Fig. 16), til hvilket Trappen fører op, og som staar i Forbindelse med det øverste Loft, har Bjælkeloft og Kamin i Hjørnet. I Stedet for Skydeskaar er der Vinduer; paa Nakkebølle — hvis Bygmester eller Bygherre aabenbart har kendt Borreby — laa Badstuen paa dette Sted øverst i Trappetaarnet (smlgn. Blad 37).

BLAD 30. Tværsnit Nord—Syd, set mod Vest, lagt gennem Trappetaarnet.

I Kælderen er Snittet lagt gennem Døren i Længdeskillemuren, men Tværskillevæggene er tænkt borttagne, videre gennem Døren ind til Rummet i den midterste Runddel og ud gennem de to Lysaabninger. I første Stokværk ses de to Vinduer i den vestre Smalside, Nethvælvingen i det midterste Taarnværelse, Døren fra Værelset ud til Vindeltrappen og det vestlige Taarnvindue. I andet Stokværk bemærkes til hver Side af Kaminen Vinduerne i Gavlen, tilhøjre Døren ind til Værelset i den nordvestre Runddel. Øverst i Trappetaarnet ses det lige (under Blad 29 b) omtalte Rum.

BLAD 31. Tværsnit Nord—Syd, set mod Vest, lagt foran Trappetaarnet.

Ovenover Indgangsdøren i Trappetaarnet har der formodenlig været anbragt et Faldgitter. Ved Restaurationen 1883 kom der en indmuret Egeklods tilsyne med Tridseværk. De Kampesten, der ses forneden ved Indgangen, kunde da stanse Gitteret i Faldet og holde det paa Plads. — I Kælderen er Snittet lagt gennem det tilmurede Skydeskaar lige Øst for Trappetaarnet. Man ser Døren i den moderne Tværskillevæg og Murfordybningen (Skabsrum) i den oprindelige Tværskillemur. Snittet er lagt gennem det forandrede Kældervindue lige Øst for den midterste Runddel. Paa denne bemærkes forneden en Spildevandstud. I første Stokværk er de nyere Skillerum tænkt borttagne, saa at man ser mod den vestre Smalside; det samme er Tilfældet med andet Stokværk. Snittet gennem Vægterloftet viser — til begge Sider —, hvorledes Skoldehullerne er anbragte. Desuden er der Snit gennem to Skydeskaar; navnlig af Snittet tilhøjre ser man, hvorledes der i Bunden af Skydeskaaret er indmuret en (Egetræs-) Stok, der er forsynet med Taphul; heri anbragtes den Gaffel, i hvilket Skytset (Hagebøssen) hvilede. (Smlgn. Blad 35).

BLAD 32. Sydsiden.

Af oprindelige Kælderluger ses en i Kampestenssokkelen Øst for Trappetaarnet, to over Sokkelen i den nordvestlige Runddel. Dengang Gaarden blev maalt, var „nyere Vinduer anbragte overalt og de gamle False borthugne eller tilmurede, saa at Vinduerne sad i Flugt med Murenes Ydersider“ (V. KOCH). Ligesom Egeskov er ogsaa Borreby, foruden ved de to Buefriser, vandret inddelt ved (her) et helt omløbende Baand af Formsten. Men medens Baandene paa Egeskov skiller Kælder fra første Stokværk, er Baandet her anbragt under andet Stokværks Vinduer. Ved den sidste Restauration er det hele Bygningen rundt ført igennem under Vinduerne; disse er ikke saa regelmæssig anbragte som paa Egeskov. — Det øverste Halvstokværk springer omtrent en Stens Længde frem; „Konsolerne under Udkragningen er dels af Granit, dels af en lysere, lagdelt Stenart; paa flere af dem findes gothiske Bogstaver, der tyder paa, at de er udførte af gamle Ligsten.“ (V. Koch). Hjørnerne er svære, profilerede Sten. Mellemrummene mellem Buerne i begge Rækker er hvidtede. Som man ser er der ogsaa Skoldehuller paa de tre Taarne (ogsaa paa Trappetaarnets Nord- og Sydside). Foroven afsluttes Hovedbygningen med en temmelig svag Gesims.

Paa Trappetaarnets Forside (Sydside) er der indmuret en Indskrifttavle af rødlig Sten. Forneden paa den læses:

Qvi tenet a priscis maioribus
Heslager idem
et Boreby dns. construxerat
ista Johan Friis
anno MDLVI.

ɔ: Den samme Hr. Johan Friis, hvis fædrene Ejendom er Hesselager, har i Aaret 1556 opført dette Borreby.

Foroven ses i Relief Egern-Friisernes Vaaben, derover tilhøjre Aarstallet 1556. To Hermefigurer bærer ved Hjælp af en ionisk Volut en Gavltrekant, hvis Underside er smykket med

[1]) Angaaende de Rester af den indvendige Dekoration med Farver, der fandtes ved den sidste Restauration, henvises til MEJBORG's Gamle danske Hjem, S. 28—29. Paa Grundlag af disse Farverester er et Par Værelser restaurerede under Mejborgs Ledelse.

Tandsnit. Trekanten udfyldes af en Maske indenfor en Kartouche. Fra Trekantens Toppunkt og de tvende Hjørner stiger Støtter op, der bærer en Kugle, og paa de to Skraasider hviler nøgne Figurer.

De dekorative Former paa Tavlen turde vidne om, at den — hvis den da overhovedet er opsat af Johan Friis — næppe er udført meget lang Tid før Kanslerens Død 1570. Indskriftens Ordlyd (construxerat) taler vist ikke mod denne Antagelse.

Som det ses er Taarnenes Overdele og Gavle vandret inddelte ved Baand; de oprindelige Gavlafdækninger er forsvundne.

BLAD 33. Vestsiden.

De to Kælderluger i Sokkelen er oprindelige, derimod ikke Aabningerne over Sokkelen. Paa Trappetaarnet ses en Afløbstud; Vinduerne i Trappetaarnet har ganske Karakteren af Skydeskaar. Baade paa Trappetaarnet, paa Gavlen og paa Runddelen er der Skoldehuller og Skydeskaar. Overdelen af Hjørnetaarnet er vandret inddelt ved en muret Ledføjning. Ogsaa Hovedgavlen har — ligesom den tilsvarende Østgavl — mistet sin oprindelige Indfatning.

BLAD 34. Nordsiden.

I Kampestenssokkelen ses de oprindelige Kælderluger; men ogsaa Lugerne over Sokkelen i de to Hjørnetaarne er oprindelige. Op til den nordvestre Runddel, til den midterste Runddels Østside og mellem denne Runddel og den nordøstre Runddel ses de murede Priveter. Overdelen af det lille Trappetaarn, der ligger op til Vestsiden af den midterste Runddel, er af nyere Murværk. Tilhøjre paa Bladet ses Gavlsiden af den vestlige Længe fra Borgegaarden paa den anden Side af Graven. Skønt Bygningen er opført lige i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, kunde Gavlafdækningen dog meget godt være en lidt tarveligere Gentagelse af de oprindelige Gavlafdækninger paa Hovedbygningen. Tilvenstre paa Bladet ser man Gavlsiden af den østlige Længe fra Borgegaarden.

BLAD 35. Enkeltheder med restaurerede Vinduesindfatninger.

Til den ydre Opstalt kan bemærkes: Der fandtes enkelte Overstykker af de oprindelige firkantede Egetræs-Karme paa Plads, siddende i en Blinding $^1/_2$ Sten tilbage fra Murlinien med et 1 Sten tykt udmuret Spejl over. Hele Blindingen var pudset og hvidtet, og denne Hvidtning var fortsat vinkelret ud indtil den omgivende Skraakant; ved denne begyndte det udvendige fugede Murværk. — Paa den vestlige Side af den nordøstre Runddel findes i Stueetagen (se Planen Blad 29 b) et Vindue med Solbænk som den, der er angivet ved Vinduet i første Stokværk. Det første Affasningsskifte — det 20. fra Sokkelen — kan spores flere Steder Bygningen rundt i den angivne Højde.

Til Tværsnittet kan bemærkes: Foroven i Skydeskaaret ses et Gennemsnit af den indmurede Egestok; Taphullet til Gaflen, i hvilken Skytset hvilede, er angivet. Den punkterede Linie ved Skoldehullets Munding angiver Profilen af Hjørnernes Kragsten. I andet Stokværk findes mod Nord et Vindue (det andet regnet mod Øst fra den midterste Runddel), hvis indvendige Lysning er bevaret; i Lighed med dette Vindue er de to Vinduer udforte.

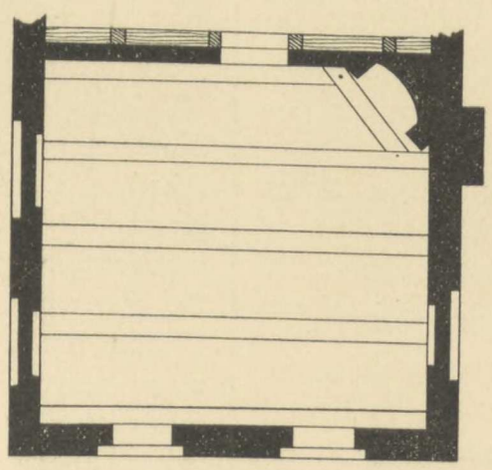

Fig. 16. Plan af det overste Rum i Trappetaarnet paa Borreby.

Nakkebølle.

Blad 36—45.

Pontoppidan, Den danske Atlas, III (Kbhvn. 1767), S. 575—76; VI (Kbhvn. 1774), S. 812. — Richardt & Becker, Prospecter af danske Herregaarde; 4de Bind, Kbhvn. 1850. — N. Rasmussen Søkilde, Holstenshus og Nakkebølle med tilliggende Sogne og Øer; Odense 1875, 1877, 1878. — Trap, Danmark, 1 I, S. 749—50; 2 IV, S. 256—58; 3 III, S. 661—63. — I. B. Løffler, Nakkebølle (Haandskreven Indberetning fra 1886 i Antikvarisk-topografisk Arkiv). — Beckett, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark; Kbhvn. 1897, S. 61—62. — Illustreret Tidende 1897, Nr. 45.

Nakkebølle, i Aastrup Sogn, Salling Herred, Svendborg Amt, ligger paa en fremspringende Pynt ved en Sø; mod Nord og Øst gennemgravedes Pynten, saa at den blev en Ø, hvorved Nakkebølle med Have og Avlsbygninger blev omflydt af Vand. Desuden tilvejebragtes der paa Vestsiden af dette Terræn en lille, af en Ringgrav omflydt Holm, paa hvilken Borgegaardsbygningerne opførtes (Fig. 17). Adgangen til Borgegaarden er nu — foruden ved en Træbro mod Nord — ad en Dæmning i Sydvest; endnu 1886 førte dog her en Bro over til Borgegaarden, hvilende paa fire Piller af huggen Kamp (Løffler). I det 17. Aarhundrede dannedes Borgegaarden af det store Hus mod Syd, der er bygget ud i Graven, samt af en østlig og en vestlig Længe, der dog ikke stod i Forbindelse med det store Hus. Mod Nord afgrænsedes Borgegaarden ud til Graven af en Mur. I den vestlige Længe var Skriverstue, Sengekammer, Spisekammer, Mælkekammer og Bryggers, i den østlige Borgestue og Køkken. Alt dette kan sluttes af en Synsforretning fra 1679, som meddeles senere.

Over Yderdøren til det store Hus læser man, at Jakob Brokkenhus har ladet det opbygge 1559; dog kan dette Aarstal kun gælde Grundlæggelsen, ikke den egenlige Opførelse, thi under sin Omtale af Gaarden meddeler Pontoppidan et saalydende Rim:

Da jeg i Sverig fangen vaar,
da bygte min Hustru denne Gaard.

Jakob Brokkenhus var i svensk Fangenskab 1563—1570, men hans Hustru, Susanne Bølle, var død (1569), inden han vendte tilbage fra Sverig. Ganske vist findes Rimet ikke mere paa Gaarden, men man kan ikke tvivle om dets Ægthed, ikke heller om, hvem der er Forfatteren, naar man paa Ligstenen over Jakob Brokkenhus og Hustru i Aastrup Kirke læser disse Rimerier, i hvilke Jakob Brokkenhus' Dødsaar er senere indsat:

Her liger begrafuen under denne Sthen
erlig velbyrdig Faallckis Benn
Jacop Brockenhus til Damsbo oc Nackebølle Gaar.
Fru Susanna Bølle hans Høstru vaar.
Hun døde men hand fangen i Suerig vaar,
ther mand schreff MDLX oc IX Aar.
Den XXVIII Juni lagdes hun paa Baar;
hand lefde efther hiende paa det [8] Aar.
Epther det Datum som hosschrefuet staar [1577] then
Gud gifue them baade thet euige Lif [17. Oct.].
at lefue med Gud till euig Thidt.

Dog heller ikke Susanne Bølle naaede at faa Huset færdigt og indrettet. For hver Ende af den gamle Dansesal er den gamle Kamin bevaret. Paa den ene Kamin staar Brokkenhusernes og Bøllernes Vaaben, d. v. s. Jakob Brokkenhus og Susanne Bølle; paa den anden er atter Brokkenhus-Vaabenet, men tilvenstre derfor ses Egern-Friisernes Vaaben. Disse Vaaben kan næppe betyde andet end Eiler Brokkenhus, Jakob Brokkenhus' Søn, og hans Hustru Berte Friis. Mærkeligt er det dog, at Mandens Vaaben er anbragt tilhøjre, Hustruens tilvenstre; det omvendte plejer ellers at finde Sted. Men først 1574 ægtede Eiler Brokkenhus Berte Friis. Begge Kaminerne svarer imidlertid til hinanden, og de hører — som Teksten til de følgende Tavler udførligere skal gøre Rede for — saa nøje sammen med en Række andre arkitektonisk-dekorative Enkeltheder paa Gaarden, at alle disse maa være udførte omtrent samtidig. Heraf kan man slutte, at det store Hus først er blevet fuldt færdigt og indrettet, efterat Jakob Brokkenhus var vendt tilbage fra Sverig, og efterat Sønnen var bleven gift. Maaske har Jakob Brokkenhus, der døde 1577, naaet at se Huset bragt i Stand; det maa i hvert Fald have været fuldført, da Eiler Brokkenhus 1584 ægtede Anne Bille, efterat Berte Friis var død 1582.

Huset er opført af røde Munkesten i moderne Skiftegang (Korsskifte) paa en Sokkel af Kampesten, dog er der den Mærkelighed, at Løber- og Binderskifterne er førte igennem helt rundt omkring Bygningen, undtagen paa det sydvestlige Hjørnetaarns nordvestlige Hjørne indtil Udkragningen over første Stokværk; her kastes nemlig — saaledes som det sker i vore Dage — paa Hjørnet Binderskifte over til Løberskifte, og omvendt. I Hjørnerne benyttes dels $^1/_4$ Sten, dels $^3/_4$ Sten, nogle Steder omtrent regelmæssig vekslende, andre Steder derimod tilsyneladende tilfældig. I Stedet for 1 Løber findes undertiden 2 Bindere. Trappetaarnet ligger — ikke midt — for den nordlige Langside, to firkantede Runddele springer frem fra det sydvestlige og det sydøstlige Hjørne. Bygningen mangler de høje Gavle, der ellers ikke savnes ved Datidens Bygninger, og det øverste Halvstokværk har kun de skraa Skoldehuller. Man kunde tro, at Huset ikke havde faaet sin Afslutning for Smalsiderne, og at Bygherren ikke havde naaet at faa Brystningen foroven saa høj, at den kunde gennembrydes af Skydeskaar. Dog saaledes forholder det sig ikke. Endnu i Slutningen af det 17. Aarhundrede var der baade Skydeskaar og Gavle; det fremgaar af Synsforretningen fra 1679. Thi i den siges det udtrykkelig, at Vinduerne paa Vægtergangen er helt borte, ɔ: at de gamle, udrangerede Skydeskaar manglede Vinduer. Fremdeles tales der om det aller øverste Loft ovenover Vægterloftet. Ligesom paa Hesselagergaard og paa Egeskov har der altsaa været endnu et Loft ovenover Vægterloftet, men et saadant Loft forudsætter det høje Skraatag med Gavle for Husets Smalsider, eller rettere: det ene hører sammen med det andet. — Det Valmtag, der nu dækker Bygningen, er fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede; før den Tid er altsaa begge Gavlene og Brystningsmuren med Skydeskaarene bleven nedbrudte.

Runddelenes Cementbaand og cementafdækkede Gavle skyldes en Restauration i Begyndelsen af 1870'erne (ikke 80'erne, som der fejlagtig staar i 3. Udg. af Trap's Danmark; 2. Udg. af samme Bog, fra 1873, har en Gengivelse af Gaarden, paa hvilken

NAKKEBØLLE.

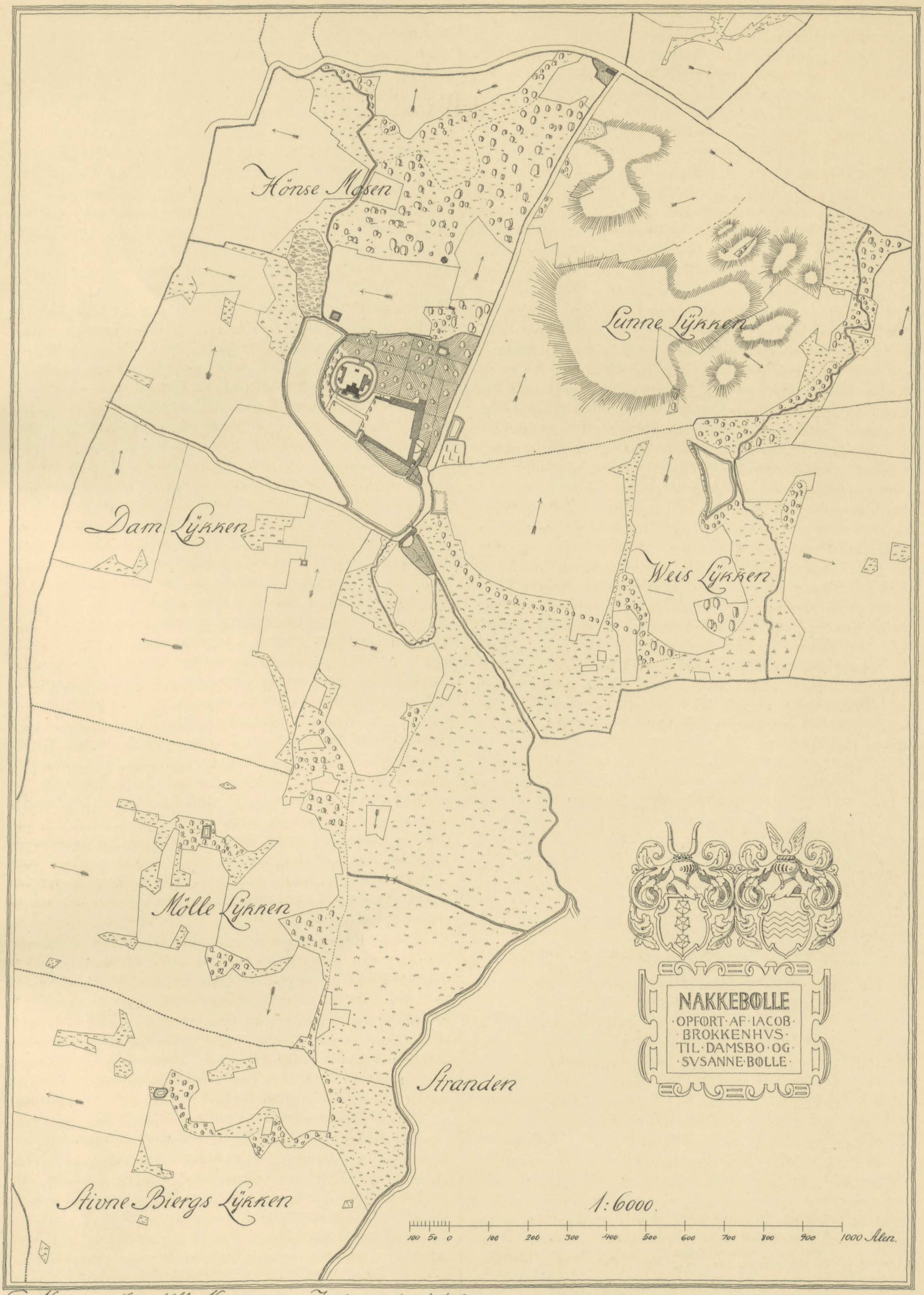

Efter Kort over Nannebölle Hovedgaard og Jorder optaget 1803.

PACHT & CRONE

Gavlene allerede viser den nuværende Afdækning); Restaurationen lededes af H. A. V. HAUGSTED.

Vigtig til Forstaaelse af Gaardens Anlæg, dens oprindelige Udseende og den indre Rumfordeling er en Synsforretning af 8. Juli 1679[1]), der findes gengivet som Bilag, og til hvilken der i det følgende bestandig henvises.

BLAD 36. Plan af Kælderen (a) og af første Stokværk (b).

a. Skydeskaarene i Trappetaarnet, ikke angivne paa Opstalterne Blad 40 og 42, er tilgitrede. I den store Fordybning ved Indgangen til Kælderen er den murede Brønd, som endnu den Dag idag er forsynet med frisk Vand. Selve Kælderen er ved en Længdeskillemur delt i to tøndehvælvede Hovedrum, der atter ved Tværskillemure er afdelte i (oprindelig) fem mindre Rum. Det nordvestlige har vist en Tid været Køkken. I det sydvestlige Rum er der Ringe i Hvælvingen. Hulningen i den sydlige Ydermur antyder Afløbet af et Privet. I det tilstødende Rums sydøstlige Hjørne var der tidligere anbragt en Vindeltrappe, men Indgangen til den opgives at have været fra det tilstødende, sydøstlige Rum, der altsaa vilde være Synsforretningens „Kælder ved Vindeltrappen". Døren ind til den (ikke angiven paa Planen) er oprindelig. Hulningen i Ydermurens sydøstlige Del er Afløb fra et Privet. De to Kældervinduer i den østlige Endemur er oprindelige; de andre Kældervinduer er gamle, men de er næppe oprindelige. „Begge smaa Kældere" maa være de to Rum mod Sydvest. Rummene i de to Runddele er tøndehvælvede, med Tryklejet i Øst—Vest. De var, ligesom de tilsvarende Rum paa Hesselagergaard og paa Borreby, forsynede med dobbelte Døre. Traditionen vil vide, at det sydøstlige Rum har været benyttet som Fangehul; det har, i Lighed med de samme Rum paa Borreby og Hesselagergaard, Fordybninger i Murene; i en af Murfordybningerne er der indmuret et Kampestenssæde. Det nordlige Kældervindue er i hvert Fald oprindeligt. Synsforretningens „lyse Fangetaarn" er snarest det sydvestlige, nu forandrede Taarnrum; i selve Betegnelsen synes at ligge, at der ogsaa har været et „mørkt Fangetaarn"; det vilde da være det sydøstlige Taarnrum.

Den østlige Længe har ikke — som det ogsaa fremgaar af Synsforretningen — oprindelig været sammenbygget med det store Hus; maaske var Længen forbunden med Hovedbygningen ved en Mur.[2]) At dømme efter Kælderen, der har Krydshvælvinger, er Længen opført samtidig med det store Hus.

b. Den svære Indgangsdør af Egetræ, beslaaet med Jernnagler, er oprindelig; den kan stænges ved Hjælp af en Egestok. Vindeltrappens Kampestenstrin hviler paa flade, murede Tøndehvælvinger; den Opstigende har Trappekærnen paa højre Haand. Oprindelig var Indgangen til første Stokværk midt for Trappeløbet (det er ikke antydet paa Planen); senere er det flyttet mere mod Vest.

Kun den østlige Tværskillemur er oprindelig. Stuklofterne er fra det 18. Aarhundrede. Af Synsforretningen ses det, at Ruminddelingen ikke er den samme nu som 1679.

Den østlige Stue var vistnok „Fruerstuen". Gulvet var lagt med Stenfliser.[3]) Nu er der i Nordøst Nedgang fra Stuen til den østlige Længe (smlgn. Blad 36 a). „Sommerstuen" maa have ligget umiddelbart op til Vindeltrappen fra Kælderen, thi Synsforretningen meddeler, at der i Stuen mangler „to Kælderhals-Nøgler". Indgangen til Vindeltrappen har snarest været Øst for den oprindelige Tværskillemur, hvor altsaa Sommerstuen vel maa have været. Der har været Privet i Muren. Fruerkammeret — der ogsaa har haft Gulvstene — har vel ligget Vest for Tværskillemuren, thi i det nordøstlige Hjørne er den Skorsten (Kamin), der omtales som „meget" ruineret; den er altsaa gammel, men den er ikke oprindelig. Af Synsforretningen ser man ogsaa, at Fruerkammeret har ligget lige op til Fruerstuen, dernæst omtales „det Kammer (ved en Fejlskrift af Tingskriveren er der kommet til at staa „det samme") bag Fruerstuedøren", i hvilket der manglede to Ruder, og hvor Gulvet var ganske brøstfældigt. „Gangen ved Fruerstuen" er endnu tildels bevaret, men den maa have strakt sig længere mod Vest, thi det „Skab med 10 Rum", der omtales, har vel været i den Murfordybning, som nu er i det nordvestre Værelse. Thi det nordvestre Værelse svarer aabenbart for en Del til „Tage Krabbes Kammer" (der ogsaa havde Gulvsten), og „det Kammer sønden for Tage Krabbes" er da ikke vanskeligt at paavise.[1])

Heller ikke „de underste Runddele sønden paa det store Hus" volder Vanskeligheder. Det sydøstre Taarnværelse har Nethvælving, hvis Ribber udgaar fra ioniske Kragsten. Mod Nord er der et oprindeligt, tilmuret Vindue. De andre Vinduer er gamle, men de er næppe oprindelige. I det sydvestlige Hjørne er der Kamin; i det nordvestlige er der Indgang til det gamle Privet i Ydermuren. — Ogsaa fra det sydvestlige Taarnværelse er der Indgang til et Privet. Vinduet mod Nord er oprindeligt; Kaminen i det nordvestlige Hjørne er gammel, men den maa være yngre end Vinduet (og det tilsvarende, tilmurede Vindue mod Øst). Værelset har Stjærnehvælving. (Smlgn. Blad 43).

BLAD 37. Plan af andet Stokværk (a) og af Vægterloftet (b).

a. Oprindelig indtog Dansesalen hele andet Stokværk; for hver Ende var der da en Kamin. Men allerede 1679 var Stokværket afdelt i to Sale, der ligesom Værelserne i første Stokværk havde Stengulve; Kaminen ud for Trappetaarnet er da ogsaa gammel, men ikke oprindelig. Over hele Stokværket er der Bjælkeloft, men det maa være omlagt, da Knægtene ikke er oprindelige. Fra Trappen er Synsmændene traadt ind i den „glaserede Sal", der indtog Stokværkets Østside. Kaminen for den østlige Smalside bærer foroven tilvenstre Egern-Friis-Vaabenet, tilhøjre Brokkenhus-Vaabenet (smlgn. Blad 44). Vindeltrappen, der førte fra Kælderen op igennem Ydermuren, mundede ud i denne („1 Kælderhalsdør fattes Laas og Nøgle"). Der var Bænke i hvert Fald langs Salens Nordside, og en Del af Gulvstenene under dem var borte. I den sydøstligste Vinduesfordybning er der Rester af den oprindelige, yderlig raa Dekoration paa Kalken: sorte Ornamenter paa gul Grund.

Ogsaa fra „den anden Sal næst den glaserede" var der — som det fremgaar af Synsforretningen — Indgang til Vindeltrappen i Muren („Lugerne til Kælderhalse"). Kaminen for den vestlige Smalside bærer Brokkenhus- og Bølle-Vaabnene; den er senere opmalet.

Værelset i den sydøstlige Runddel har Bjælkeloft og Kamin. To af Vinduerne har udhugne Sandstenskarme og Sandstensposter. Fra Rummet er der Indgang til det gamle Privet; den udskaarne Egetræsdør er vistnok samtidig med Vinduesindfatningerne. Ogsaa Værelset i den sydvestlige Runddel har Kamin og Bjælkeloft, og her er de oprindelige, konsolformede Knægte bevarede (smlgn. Blad 43); ligesom i det modsvarende Rum er to af Vinduerne forsynede med udhugne Sandstenskarme og Sandstensposter (smlgn. Blad 45). Den udskaarne Egetræsdør til Privetet er formentlig ligeledes oprindelig.

b. Det „Badstuekammer", om hvilket Synsforretningen giver saa udførlige Oplysninger, idet Manglerne angives, maa have været i Trappetaarnet. Det laa „højest oppe", mellem Indgangen til andet Stokværk og Vægterloftet; dog var der endnu et Loft over Kammeret. Det havde Træpanel med udskaaren Fodliste (smlgn. Fig. 16).

[1]) Hr. Arkivar G. L. WAD i Odense har velvillig opsøgt denne Synsforretning i Salling Herreds Tingbog og ladet den afskrive til mig.

[2]) Brandmuren, der nævnes »ved Broen for Borgegaarden«, har vel forbundet det store Hus med den senere nedrevne vestlige Længe.

[3]) Senere i Synsforretningen nævnes udtrykkelig »Alstrog« (Stenfliser); der har da vel overalt været Stenfliser paa Gulvene.

[1]) Det »Gæstekammers«, der omtales senere, lader sig ikke eftervise; det nævnes mellem »den underste Kælder under det store Hus« og »de underste Kældere«, men i Kælderen har der vel næppe været Gæstekammer.

Da Taget er forandret i det 18. Aarhundrede, er den Vægtergang, som Synsmændene har gaaet i, forsvunden, og da Brystningsmuren er gjort lavere, er Skydeskaarene forsvundne; men Skoldehullerne er bevarede hele Vejen rundt, ogsaa i Runddelene. En Mindelse om Skydeskaarene ser man dog vistnok endnu paa Nordsiden, idet der her findes en af de Egestokke til Anlæg af Skytset, som har ligget i Skydeskaarets Bund. Man maa tænke sig, at Loftet oprindelig har haft ganske det samme Udseende som Vægtergangslofterne paa de andre Herreborge. — Paa Væggen i det sydvestlige Taarnværelse ses endnu Rester af den oprindelige Dekoration: rødt og sort paa gul Grund.

I Vægterloftets nordøstre Hjørne er der en Tilmuring, som formentlig dækker for en Aabning. Løffler antager, at denne Aabning har staaet i Forbindelse med de fortifikatoriske Anlæg; FUSSING antager, at der her muligvis kan have været en Kamin. Hvis saa var, kunde man paa den koge Vand eller syde Beg.

BLAD 38. Tværsnit Syd—Nord gennem det store Hus, set mod Vest.

Paa den sydvestlige Runddel ses forneden den tre Skifter høje Sokkel af tilhugne Kampesten, og derover en Hjørnesten. Den underste Frises Buer samles omkring hele Bygningen to og to paa smaa, profilerede Sandsten. Buernes Profil dannes dels af en Skraakant, dels ogsaa af en pynteligere Ledføjning. Den øverste Buefrise hviler paa profilerede Kampestens-Udliggere. Hovedgesimsen maa hidrøre fra Overdelens Omdannelse i det 18. Aarhundrede.

I første Stokværk ser man et af de vævede Tapeter fra det 18. Aarhundrede, med hvilke Væggene i dette (i Rokoko-Stil omdannede) Værelse er beklædte. I andet Stokværk er den nyere Længde- og Tværskillevæg tænkt borte; man ser den gamle (men ikke oprindelige) Kamin. Paa Vægterloftet er Skoldehullerne antydede ved punkterede Linier. Tilhøjre er der Tværsnit af Skorstenen.

For Trappetaarnet er der en udhuggen Sandstensportal. (Fig. 18). To korte og svære korinthiske Pilastre paa overvættes høje Postamenter bærer en frontonsmykket Attika. I Frontonen holder to Genier en Indskriftrulle, paa hvilken der læses:

Anno dn̄i. 1559 lod erl/ig och welbørdige
Ma/nd Jacob Brochenhus/ opbøge thette Hws.

Fire Karyatidehermer inddeler Attikaen; her holder en Genius en Rulle med Indskriften:

Anno dn̄i. 1559,

medens andre Genier tumler sig mellem Bladværket om Vesselhornene over Brokkenhus- og Bølle-Vaabnene. — Vinduet tilvenstre for Portalen er i sin nuværende Form ikke oprindeligt. Et Par oprindelige, skydeskaarsagtige Aabninger i Trappetaarnets Østside er, som Blad 37 a viser, tilmurede.

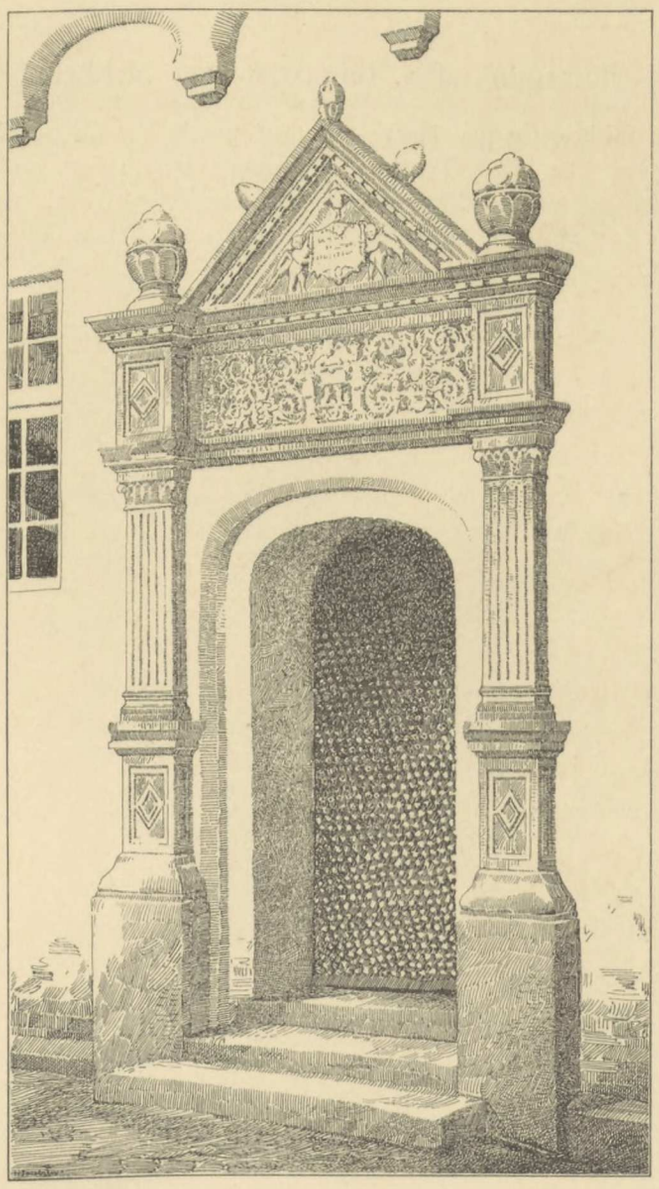

Fig. 18. Sandstensportalen paa Nakkebølle.

BLAD 39. Længdesnit Øst—Vest, set mod Syd.

Forneden paa de to Runddele ses Kampestenssokkelen og Hjørnestenen. Som det ses er Taarnvinduerne ikke anbragte efter samme lodrette Linie. Over Vinduet i andet Stokværk paa den sydøstlige Runddel og over Vinduerne i første og andet Stokværk paa den sydvestlige Runddel er der — ligesom over Vinduerne paa Borreby — profilerede Buer. Foroven paa Runddelene ses Haugsteds Cementbaand og Cement-Afdækninger.

Snittet er i Kælderen lagt gennem det sydøstlige og det sydvestlige Kældervindue. Tilhøjre for den østlige Tværskillemur ses Udbygningen til den fordums Vindeltrappe med den nuværende Trædør; tilhøjre for denne er der en Rendesten (lavere end Snittet, derfor ikke angiven paa Planen Blad 35 a).

BLAD 40. Nordsiden og Tværsnit gennem den østlige Længe paa Borgegaarden.

Det turde være indlysende, at hverken Kældervinduerne eller de fire Vinduer i Trappetaarnet har bevaret deres oprindelige Udseende; Trappetaarnets Gavl er fra det 18. Aarhundrede. Den Mulighed er heller ikke udelukket, at overhovedet alle Vinduer i første Stokværk af hele Huset er blevet forstørrede. Tilhøjre for Trappetaarnet har der i første Stokværk været et Udløb gennem Muren.

BLAD 41. Sydsiden.

Kampestenssokkelen er bygget ud i Graven; ogsaa her ses Hjørnestenene paa Runddelene. Ved Haugsteds Restauration har alle Kældervinduerne faaet rundbuede Indfatninger. Paa RICHARDTS Prospekt ses de tidligere — men næppe oprindelige — firkantede Kælderaabninger. Sammesteds ses ogsaa en trekantet Kvistgavl midt for Hovedbygningen og Runddelenes halvrunde Gavle; men alt dette stammede fra det 18. Aarhundrede. Taarngavlene paa Aastrup Kirke turde muligvis give et og andet Fingerpeg om de oprindelige Hovedgavle og Taarngavle paa Nakkebølle; thi disse Kirketaarnsgavle, dels vandret inddelte, dels med let svungne Konturer, kunde maaske vise Mindelser om Gavlene fra det 16. Aarhundredes anden Halvdel paa den nærliggende Herreborg. — Som det ses har kun Vinduerne i Runddelene de pyntelige, profilerede Buer ovenover Indfatningen.

BLAD 42. Vestsiden.

„Hovedbygningens nordvestre Yderhjørne viser saavel for Sokkelens som for det nedre Murpartis Vedkommende en meget gammel — ja vel oprindelig — Afskraaning, der ene kan være anbragt for at afværge, at man, ved fra Vindebroen at svinge ind i det smalle Rum mellem Fløjen (ɔ: den vestlige Længe) og Hovedbygningen, skulde komme til at beskadige saavel denne sidste som Kjøretøjet." (Løffler).

BLAD 43. Den sydvestlige Runddel.

Forneden tilvenstre Plan af Værelset i første Stokværk, tilhøjre Plan af Værelset i andet Stokværk. Foroven tilhøjre Snit Øst—Vest, set mod Syd. I første Stokværk bemærkes en Profil af Hvælvingsribbe og en ionisk Kragsten, i andet Stokværk ses et Par Knægte. Foroven tilvenstre Vestsiden. Man ser Sokkelen med Hjørnestenene og Skiftegangen. Vinduesindfatningerne og den underste Buefrise er simpelt profilerede med en Skraakant, Sandstenskonsolerne, Buerne over Vinduerne, den øverste Buefrise og de to Gesimsbaand er derimod rigt profilerede.

BLAD 44. Plan, Snit og Opstalt af Sandstenskaminen fra andet Stokværk (Østsiden).

Som allerede nævnt bærer Kaminen paa „Attika'en" Brokkenhus- og Egern-Friis-Vaabnene. 1574 ægtede Eiler Brokkenhus Berte Friis. Kaminen for Vestsiden, med Brokkenhus- og Bølle-Vaabnene, svarer ganske til denne Kamin. Begge Kaminer har været malede, og er det endnu, men Farverne er ikke oprindelige.

BLAD 45. Plan, Snit og indvendig Opstalt af et Vindue i Runddelenes andet Stokværk.

Foroven ses Profil af en Bue over Vinduesindfatningen. — De udhuggede Vindueskarme af Sandsten er fuldstændig bemalede.

Som det ses svarer Sandstens-Vinduesindfatningerne ganske til Sandstenskaminerne, og maa saaledes omtrent være samtidige. Men til disse Enkeltheder svarer atter Sandstensportalen og de dekorative Enkeltheder i Runddelenes Værelser. Som en Følge heraf maa man antage, at hele denne Dekoration ikke er ældre end 1574. Man bestyrkes i denne Antagelse, naar man i Aastrup Kirke ser to Ligsten; den ene (Fig. 19), som Jakob Brokkenhus har ladet hugge for sig selv og sin Hustru Susanne Bølle, efterat hun var død den 28. Juni 1569, viser i Ornamentiken Former, der aabenbart er ældre end de paapegede Enkeltheder paa Nakkebølle; den anden (Fig. 20), som Eiler Brokkenhus og hans anden Hustru, Anne Bille, 1589 har ladet udføre, viser dekorative Former, der aabenbart staar de fremdragne Enkeltheder paa Nakkebølle ret nær.

BILAG II.

Synsforretning af 8. Juli 1679 over Nakkebølle:

Thingsteffner for Ambrossius Stæffensen, fuldmegtig paa Nackebøllegaard paa hans welbyrdige hosbondz veigne ere Hans Tygesen og Morten Rasmussen i Aastrup, dj hiemblede ved æed med opracte fingre effter Recessen med 8te dags warsell till i dag at hafue hid kaldet effterschreffne siunsmend, nemblig Rasmus Marquorsen i Mynderup, Hans Mortensen i Suaninge, Jørgen Lauritzen i Diernise, Jesper Rasmussen i Hundstrup, Hans Andersen tømermand i Millinge, Jens tømermand i V. Schierninge Mølle, Jens murmester i Øster Hæsinge og Morten murmester i V. Hæsinge; samptlige till deris siun og forretning at frasige belangende Nackebøllegaardz brøstfeldighed og inventarium med viidre og ved (?) samme siun og till i dag hid kaldet Kiersten sal. Henrick Wrangels førige forpacterske med hindis lauwerge, som nu sidst nest afuigte Wollermise[1]) samme gaard og forpactning aftrodte, itemb Jockum Ernst Baltzarn, som gaarden samme tiid efter hinde i forpacting antog og tilltraade, huilke forberørte siunsmend for retten frembstod og samme derris siun og forrettning fra sagde, som følgger:

Anno 1679 d. 8. Jullius er Nackebølle hofuitgaard med underligende ladegaartz huse vde og inden siunet og beseet huis brøstfeldighed vdj alle maader kand vere at finde effter sal. Henrick Wrangels død og effter Kiersten sal. Henrick Wrangels afwigelse og till den velact mand Jockumb Ernst Baltzarn till annammelse wdi forpactning og det i effterschreffne 8te dannemendz aasiun og besictelse naufnligen Rasmus Marquorsen vdj Mynderup, Hans Mortensen i Suaninge, Jørgen Lauritzøn i Diernise, Jespper Rasmussen i Hundstrup, Hans Andersen tømmermand i Millinge, Jens tømmermand i Vester Schierning mølle, Jens murmester i Øster Hæsing og Morten murmester i V. Hæsing; da er samme siun anfangid saaleedis som effterfølgger: Først paa fruerstuen fatis i vinduerne 6 glasruder og 17 gulfsteen er forfalden og 1 trøcker paa indgangs dørn og 1 klinche; wdi Sommerstuen fatis 1 schabs nøgel og tou kielder hals nøgl; wdi frukammerit fatis 2 ruder og 2 gulfsteene, wdj det samme[2]) bag fruerstue døren fatis 2 ruder og gulfuit gansche brøstfeldig og schiorsteenen megit ruinerit; vdi gangen ved fruerstuen fatis paa it schab, som er med 10 rumb, 7 nøgler og 2 laasse, nock it rumb ved enden paa samme schab med 5 schuffer for vdj laasse og hengsler; paa tralleverks cammers døren[1]) fatis 1 laas og 2 hengsler; vdj Tagge Krabis cammer[2]) fatis 6 ruder i vinduerne, vdj det cammer sønden for Tagge Krabis fatis 1 nøgl og 10 ruder og 2 gulffsteenne; i de undester runddeeller sønden paa det store hus fatis 3 vinduer gandsche vde.

Fig. 19. Ligsten over Jakob Brokkenhus og Susanne Bølle i Aastrup Kirke.

For det andet: paa den glasserit zahl fatis paa indgangs døren laas og nøgel, fatis 28 glas ruder og 3½ vinduer gandsche borte og trej vindues krampper og it vindues carm og en deel gulffsteen borte under beckne[3]) ved dend norder siide ungefehr 26; nock paa 1 kielder hals dør fatis laas og nøgel; i runddeellen paa dend glasserit stue fatis 5 ruder og 1 dør i samme rundeel med ingen laas for; i dend anden zahl nest den glasserit fatis paa indgangsdørn laas og nøgl, 6 vinduer gandsche ude og 2 halfue ude, nock 11 glas ruder borte, og lugerne til kielder halse og nogle alstrag. Paa dend rundeel inden for samme zahl fatis 1 nøgel till laasen, nock 5 ruder borte aff winduerne og 1 trøcker af dørn; nock højiste oppe paa badstue cammersit fatis paa indgangs dørn 1 nøgel, 6 glas ruder og 1 haspe og it pærnelle saa stort som en dør dog tuinde (?) steder vde og it støcke bilt hug fod. Nest op til samme cammer findis 1 trappedør, som laas og nøgl er borte til, og till samme cammer ofuen for trappen paa indgangsdørn fatis trøckern og er ingen laas; fatis paa vinduerne 6 ruder og 2 haspper og 3 fiur deeller paa lofftid; paa lofftid offuer samme cammer fatis 2 vinduer, som er gandsche borte; paa forschreffne cammers fatis 1 hengsell; paa vegter gangs lofftid fatis først indgangs dørn med laas og nøgell saa og tuinde vinduer, som er gandsche borte, og 3 glas ruder; nock fatis paa gulffuit, som er gandsche forderffuit saa nær som it par hundrede steen; i dend østre ende paa samme loffts gulff fatis 3 deeller paa vegter gangen findis gandsche ingen vinduer, mens en deel stabler befindis i huert sit behoff; i ded sønderste runddeel fatis indgangsdørn som og 6 vinduer og 7 ruder borte; i den vestre rundeel ved vegter gangen fatis indgangs dørn saa vel som alle vinduerne gandsche borte og nogen gulfsteen og borte ungeferlig 20; paa det aller øffuerste lofft ofuer det store huus fatis 400 tagsteen at forbedre med og 2 lester kalch, nock 1½ taffuel

[1]) ɔ: Valborgsmesse = 1. Maj. [2]) Tingskriverens Fejlskrift for Kammer.

[1]) ɔ: Tremmeværksdøren.
[2]) Aabenbart opkaldt efter Niels Krabbes Brodersøn. [3]) ɔ: Bænkene.

bly at forbedre renderne med, it gammel lofft, som er klappid, og 1 bielcke, som er afraadnit ved den eene ende, og 20 steen legter og tuinde vinduer gandsche knuset og fatis 2 krampper, i trapen till samme lofft fatis 6 trin udj, og gandsche windeltrappen op till det øffuerste lofft findis huercken vinduer eller laager for; bielckerne vdj det samme store huus findis en deel af gandsche vd (?) biugningen baade ofuer sallen og loffterne; vdj indgangs kielderen vnder det store huus fatis 1 nøgel till dørn, og dj andre tuinde kielder dørre findis ingen slaa laas fore, som er dj yderste kieldere døre; nock den kielder ved vindeltrappen findis 1 løs dør, fatis laas og nøgell, 1 hengsel og tuinde stabler; kielder dørn for vindeltrappen fatis 1 laas og 1 stabel; nock 1 dør mellum bege smaa kielderne, som er slet borte; vdj det liusse fangethorn fatis 1 laas till indgangs dørn; vdj brønden i kieldern er huercken spande, lencker eller tridze; ellers er og 5 luger borte ved dj inderste kieldere; wdi schriffuerstuen,[1]) som forpactern huusholder, fatis først 17 krampper i vinduerne, 6 stabler og 2 vindushenngsler, fatis paa gulffuit 15 aastrog og en deel brøstfeldig og en part timmer arbeid paa schorsteenen; vdi senge cammerit fatis paa senge laagerne it hengsel og 1 trycker og 10 gulffsteen fatis; vdj spis cammerit fatis lofft, som er gandsche forraadnit og brøstfeldig; wdj kiøcknit er ingen laas for dørn og paa vinduerne fatis 5 haspper og 1 stabell; wdj det lille melck cammer fatis 3die parten af it vindue og 1 glas rude saa vel som lofftid ofuer begge dj 2 smaa cammerrer gandsche brøstfeldig, fatis og en 1 laas till dend ene cammers dør; wdi brøghuset tuinde vinduer og 2 glas ruder og lofftid ofuer 4re fag forfurnit og det andet nogid brøstfeldig; offuer forschreffne stuers cammere vdj dend vestere lengde paa borgergaarden fatis 2 hannebielcker, 500 tagsteen og 2 lester kalch og 20 fiurlegter; nock paa brøgersdøren fatis 1 slaglaas saa og lugen till lofftid, till vegne rundenombkring samme huus fatis 5 brøstfeldig, mangler 1 dags arbeid paa bare vegge; wdj det østre huus paa borgergaarden fatis først i gaufflstuen paa indgangsdørn 1 nøgel og paa vinduerne 21 ruder og 19 haspper og 14 stabler og 1 klinche for 1 dør; i samme stue fatis paa forstuedørn baade laas og klinche; noch det cammer nest gauffelstuen fatis 30 glas ruder og bly dertill og 5 haspper, 3 stabler; wdj borgerstuen fatis 14 ruder og 2 vinduers krampper og it hiørne iern; wdj det lille cammer i borgerstuen fatis 1/2 vindue og 18 ruder med blj der till og 2 haspper og stabel; indgangs borgerstue dørn og det lille camers findis ingen laasse for, mens tuinde haspper derpaa for borgestuen gandsche øde lagt; ogsaa fatis 30 mursteen paa gulfuit; wdi det gamble køchen nest borgerstuen paa indgangs dørn findis ingen slag laas, mens en henge laas, fatis 34 ruder og it vindue slet borte, till trappedørn fatis 1 klinche, og paa trappen fatis 2 trin; tagid paa samme forschreffne lenge hus fatis 18 fag, som schall slet ombleggis, der till schall 300 tagsteen og 4 1/2 lest kalch og 30 legter, og fatis 1 vindschie, og i kieldern vnder samme hus er ingen laas for dørn, ej heller iern stenger eller laager for nogen huller i kieldern, og 1 dags arbeid fatis paa vegne saa og paa kielder halsen, som staar nogid paa held; kieldern under det vestre hus fatis først paa indgangsdørn 1 slaalaas, og findis 1 haspe till 1 hengelaas; till den inderste kielder dør er ingen laas; for borgegaarden findis ingen porte; broen for borgergaarden med tiellene[1]) megit brøstfeldig; ellers brandtmurn ved samme broe er en dags arbeid paa, mens bron gandsche wdøctig; teil murn runden ombkring graffuene ved borgergaarden er gandsche ødelagt, saa og soelschiffuen borte, og fantis paa borgergaardz husne ickun 3 flage.[2]) Nock paa ladegaarden: først paa jegergaardzhusne, som er 3 lenger, fatis fodstøcker under 16 fag, og paa den vestre side er nogit brøstfeldig paa 1 gaufl med 1 bielcke, 1 stolppe og 1 remb; nock den østre gaufl fatis 1 1/2 tylt deeller, paa dj andre tuinde gauffler fatis 2 tylter deeller og fatis 3 store bielcker i samme lenge hus, findis ingen jehrn klincher eller hasper eller hengsler paa nogen af dørne paa samme 3 lenger hus, findis ingen jehrn fang inden eller vden; paa samme huse fatis 60 vege[3]) vde, som schal forbedris, og der till 500 mursteen, nock 3 dags arbejd med tuinde karlle att fly paa grunden under samme huse, hvor behoff giøris; nock paa terscherladen fatis 7 bielcker som er itu; ellers findis 36 bielcker i samme lade baade stackid og lange, og offuer loven findis 16; nock i faarehuset fatis tuinde bielcker, som er i støcker; paa dend østre side paa fruens koelade fatis 14 fag tag og føder under 6 vegerumb og 10 vege som schal forferdigis af ny med 100 mursteen og en dagsarbeid med grunden att forferdige under samme hus, og fatis 2 bielcker og it støcke remb; paa den østre øxen lade paa den eene side fatis 5 fag tag, nock 3 fag paa samme side ofuer port huset. Findis i samme øxen lade gandsche ingen rende baand aff iern; nock 14 vege, som schal forbedris, og kand till gaa 400 mursteen. Porten for ladegaarden findis ingen laas for, og ellers 1 hengsel i støcker paa laagen; paa ladefogdens cammer ofuer ladegaards porten fatis paa vinduerne 10 ruder og 4 krampper og 3 stabel, og lofftid er noget brøstfeldig; og paa samme øxen lade fatis 3 ofuer dørn; paa den ny giestestald fatis 7 vege at murre og forbedre, mangler dertil 200 mursteen, og det samme hus hafuer gandsche indted verit schiellnid, og fatis 50 tagsteen; paa dend gamble riidestald fatis fodstøcker under 10 vegerumb og 2 bielcker, lofftid er gandsche øde og forfalden; nock fatis 1 stolppe og 1 remb, og findis ingen vinduer i stalden vden it støcke; spiltowne imellumb alle hestne er og nesten brøstfeldig saa vel som tielne, fatis og 20 steen legter og 200 tagsteen; samme staldhus gandsche indted schielnit; det høye taarn, som staar i enden paa stalden, er refnit i 3 kanter, og bege bouerne i dørne, som er ofuer deellen, falden neder af[4]), og vaterlisterne neden under tagit som mangler paa 3 kanter, og fatis 17 vege rundenumb samme stald, dertil schal 200 mursteen og 1 1/2 lest kalch; trappen til forschreffne taarn er brøstfeldig paa 20 trappetrin, nogen spaan paa samme tahrn fatis og; nock findis it lidet støcke gammelt hus vden for vrtehauffuen, som er gandsche øde og staar paa fald; paa svindehuset fatis føder under ald huset, findis heller ingen lofft till, og fatis nogle steen legter, og fatis 5 vege, som schal giøris af ny, der till 50 mursteen, og fatis 60 tagsteen; findis ej heller nogen høeluger paa nogen hoffmeyer[5]) paa laadegaardzhusne, huercken der til klincher, hengsler, stabler eller andet. Nock er siunit og beseet, som icke forpactern Jockum Ernst Baldsarn vedkommer, huad inventarium som wij hafuer siunet og beseet, huilckid fogden Ambrossius Steffensen

Fig. 20. Ligsten over Eiler Brokkenhus, hans to Hustruer og seks Børn i Aastrup Kirke.

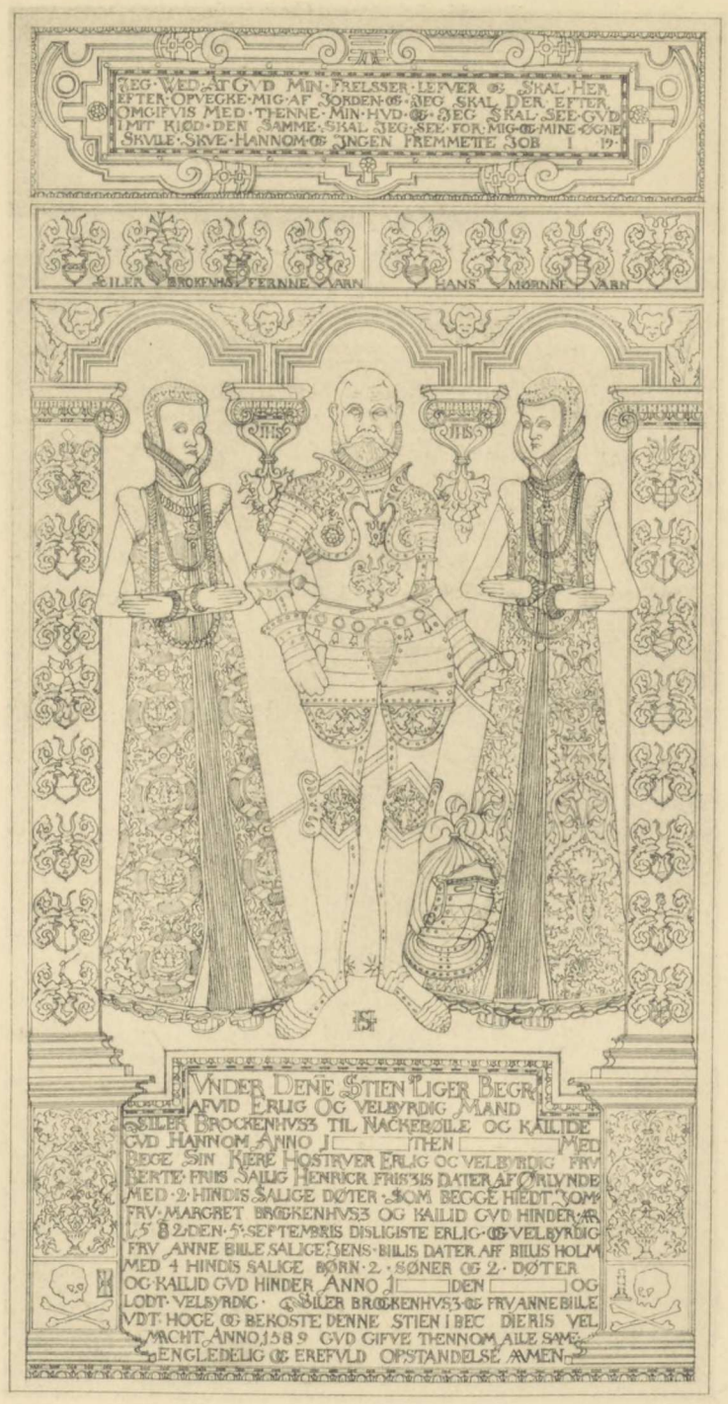

[1]) Synsmændene er nu i den vestre (nedrevne) Længe.

[1]) Plankerne. [2]) Vindfløje. [3]) ɔ: Tavl i Bindingsværk.
[4]) Meningen er vist: Begge de murede Buer over Dørplankerne er faldet ud.
[5]) Maa være: Kviste.

paa hans gamble hosbundz vegne i forvaring tog, som erre: 1 gammel rød stabelseng med himel paa, 1 blaa vdtrocken bord findis i fruerstuen, 1 rød baard staar i dend fordeste rundeel ved dend glasserit zahl, 1 gammelt grøn fyrschab med ingen laas for, 1 huid ægeskab med 4re rum udj og ingen laas, 1 gammel benckedynne, som er megit orm ædt, 1 megid gammel smaa blaaranit senge dynne, 1 gammelt egekar med 3 giorde paa, 4 store vdhugne vinduers carmme og 2 smaa saa og vdhugne, findis i den vnderste kielder under det store hus 1 gammel rød benck i gieste camersit 2 madaaldere[1]) findis i dj inderste kielderre 1 gammelt fiur kandeschab findis i spis camerit 1 gammelt ege kar paa lofttid der ofuer i behold 17 staffuer og 3 støcker af bunden som er gandsche forraadnit det eene med det andet.[2]) Att alt dette forschreffne rigtig vdj alle maader af oss vnderteignede ere siunit og beseet, som for oss siuntis rætteligen, og vedstaar, huor og paa huad sted fornøden giørris kand, bekiender wij med worris vnderteignede nauffne.

Actum Nackebølle vt supra.

R. M. S. Hans Mortensen. J. L. S. Jesper Rasmusen. H. A. S. Jens Madsøn. J. C. S. M. H. S.

som samnie schrifftlige siun, huilcken paa Kongelige Mayestæts trøct papir[1]) forfatid war, ord fra ord formeeltte, læst og paaschreffuidt, som og forberørtte siunsmend indstendig i daug her for retten wedstod, stendig war og for it fuldkommen siun affsagde, huor paa dj med opracte fingre bade dennem saa sandt Gud till hielppe.

Hereffter Ambrossius Stæffensen paa welbemelte hans g: hossbondz weigne tingswinde begierte, og Peder Christensøn paa høyactbahre Hr. Jochumb Ernst Baldsarns weigne war og gienpart begierendis, som dommeren og stedde.

[1]) Saltetrug. [2]) Derpaa følger Syn over et Par Huse i Aastrup.

[1]) Kgl. Majestæts trykt Papir, o: Stempelpapir.

ØRBÆKLUNDE.

Blad 46—53.

PONTOPPIDAN, Den danske Atlas, III (Kbhvn. 1767), S. 596—97; VI. (Kbhvn. 1774), S. 820. — HØYEN's Notitsbog. 1830. 8. Fyen. Jylland. S. 35 (I Antikvarisk-topografisk Arkiv). — HØYEN, Borge, Slotte, Herregaarde. Indberetning til Regjeringen om en Rejse i de danske Provinser 1830 (Skrifter ved USSING, II, Kbhvn. 1874), S. 498 ff. — J. G. BURMAN BECKER, Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdommerne; 2den Samling (Kbhvn. 1831), S. 91—92. — RICHARDT & BECKER, Prospecter af danske Herregaarde; 2det Bind (Kbhvn. 1845.) — Plan af Stuen og første Sal, tegnet 1852 af C. MØLLER. (I Antikvarisk-topografisk Arkiv). — S. JØRGENSEN, Historisk-topographiske Efterretninger om Ørbek Sogn (Samlinger til Fyens Historie og Topographie. 6te Bind). Odense 1873, S. 209—247. — Ill. Tidende. 8. Bd. S. 127; 128. — TRAP, Danmark, 1 I, S. 710; 2 IV, S. 205; 3 III, S. 747—48. — R. MEJBORG i »Dagbladet« for 13. Novbr. 1882. — R. MEJBORG, Gamle danske Hjem; Kbhvn. 1888. S. 9, Fig. 11; S. 10. — BECKETT, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark; Kbhvn. 1897. S. 60—61.

Ørbæklunde ligger i Ørbæk Sogn, Vindinge Herred, Svendborg Amt; Gaardens Enemærker og — som det synes — ogsaa Haven skal have været omgivne af Grave; de kan dog nu kun forfølges mod Nord og Øst (Fig. 21). I Sydøst slutter en grundmuret Længe i to Stokværker sig til det store Hus; denne Længe bærer Aarstallet 1633. Tidligere sluttede ogsaa i Sydvest en Bindingsværks-Længe sig til det store Hus.

Over Indgangsdoren i Trappetaarnet er der indmuret en Sandstenstavle (Fig. 22), hvis latinske Indskrift, der er indhugget over og under Egern-Friisernes og Gyldenstjernernes Vaaben, kan oversættes saaledes: Helliget Gud og Fødestedets Skytsaand. Jeg, Hr. Niels Friis til Hesselager, har i Herrens Aar 1593 indviet dette Sted, ikke til Overdaadighed eller til pralende Pomp, men til Erindring om de usigelige Velgerninger fra Ham, hvis Styrelse af de Dødeliges Anliggender er uransagelig, og med Ønsket om Held for Efterkommerne.

Det er jo en sand Gudsfrygt, i Ordets bogstavelige Forstand, der skinner frem gennem denne Indskrift. Tanken om, at denne stolte og knejsende Herreborg er bleven opført til Pomp og Pragt, ligger saa nær, at den heller ikke kan have været fremmed for Bygherren selv; men han har brudt Brodden af den, efter lige at have antydet den, idet han indvier Huset til Gud. Medens Aarstallene paa Hesselagergaard, Borreby og Nakkebølle aabenbart betyder Bygningernes Grundlæggelsesaar, betyder Aarstallet her Tiden for Bygningens Fuldendelse; thi det samme Aarstal, 1593, staar paa den vestlige Hovedgavl. Det passer meget godt til Sandstenstavlens Floris-Stil, til de sandstenskantede Gavle paa Hovedbygningen og Runddelene og det knejsende Trappetaarn med det nederlandske Spir, men det passer ikke rigtig til Bygningens Plan og Opstalt.

Derimod maa Spørgsmaalet om, hvornaar da Bygningen er bleven grundlagt, staa aabent. Da Planen minder saa meget om Borreby, er det vel sandsynligt, at Bygherren har kendt denne Gaard; medens Nakkebølle endnu har haft baade Skydeskaar og Skoldehuller i det øverste Halvstokværk, er Ørbæklundes Opstalt en Skal uden Kærne, idet Runddelene aldrig har haft hverken Skydeskaar eller Skoldehuller, og det øverste Halvstokværk kun er gennembrudt af Skydeskaar; hertil kommer, at Indgangen er — og har altid været — i Trappetaarnets Forside. Bygningen er da rimeligvis yngre end Nakkebølle. Niels Friis' Fader, HENRIK FRIIS, døde 1571; efter ham arvede FREDERIK FRIIS Ørbæklunde (Ørlunde), men 1585 købte Niels Friis Gaarden af sin Broder. Naar Indskrifttavlen blot indeholder Bygningens Fuldførelsesaar, kunde man deraf formode, at Huset da var blevet grundlagt, inden Niels Friis havde overtaget Gaarden; men dette er naturligvis kun en Gisning.

BLAD 46. Plan af Kælderen (a) og af første Stokværk (b).

a. Planen viser — ligesom Planen af Borreby — tre Taarne for Husets ene (den nordlige) Langside, to kraftige Hjørnetaarne og et svagere Taarn for Midten, men dette sidste staar ikke i Forbindelse med Kælderen; det indeholdt Afløb fra Priveterne. Det ottekantede Trappetaarn træder kun med tre hele Sider frem foran Bygningen. Trætrappen, der er angivet paa Planen, er ikke oprindelig. Som det ses er der ingen gennemgaaende Længdeskillemur; derimod er Tværskillemurene gennemgaaende. De enkelte Rum dækkes af Tøndehvælvinger med Stikkapper, Rummene i Hjørnetaarnene af Krydshvælvinger. Man kan ikke have tænkt sig Kælderlugerne benyttede som Skydeskaar, dertil sidder de for højt; de er, eller har været, tilgitrede. Gennembruddet af den østlige Mur er aabenbart ikke oprindeligt. Køk-

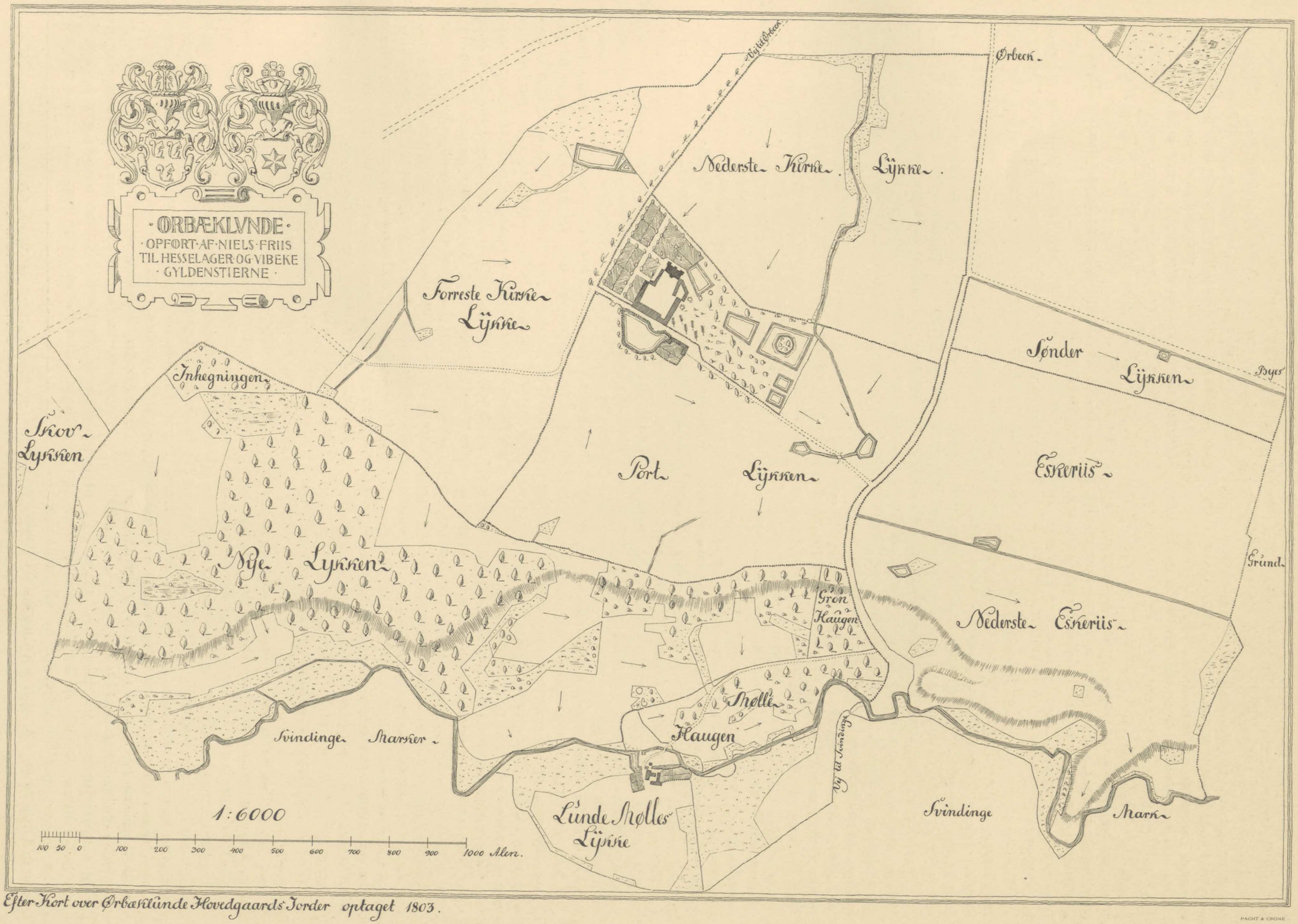

Fig. 21.

Efter Kort over Ørbæklunde Hovedgaards Jorder optaget 1803.

PACHT & CRONE

kenet er i den østlige Fløj. Krogen, der findes i Loftet i det nordøstre Taarnrum, har vel skullet bære en Lysholder. Det er en Dør, som ses i Vestmuren af det nordøstre Kælderrum; den er nu tilmuret. Ovnen i det nordvestre Kælderrum er ikke — som Planen lader formode — oprindelig. Under Trappetaarnet er der et lille mørkt Rum.

b. Ogsaa i første Stokværk er den oprindelige Runddeling bevaret; det er værd at mærke, thi det er den eneste af de seks Herreborge, hvor dette finder Sted (smlgn. Sp. 8); kun er det nordvestlige Værelse ved en nyere Tværvæg delt i to Rum, og Skraavæggen ved det midterste Taarnrum er ny. Dette midterste Taarnrum (Privetet) har Tøndehvælving, Værelserne i Hjørnetaarnene Stjærnehvælvinger, ellers er hele Stokværket dækket af Krydshvælvinger.

Fra Stentrappen, hvor den Opstigende har Spindelen paa højre Haand, træder man ind i „Stenstuen", den med gullandske Stenfliser belagte Forstue. Døren tilvenstre fører ind til det store Værelse, der vel har været Fruerstue. „Hvælvingerne deles ved et Net af Ribber, trukne i Kalk, som danne store Rosetter. . . . Denne Inddeling har været benyttet som Grundlag for Lofts-Malerier, der senere vare overhvidtede og derved havde lidt saa Meget, at det krævede et ikke ringe Arbejde at bringe Klarhed over de enkelte Former. Rosetternes Hovedfelter smykkedes af Englehoveder med brogede Vinger paa guldgul Grund, de mindre Felter vare udfyldte med Frugt-Ornamenter paa mørkebrun Bund, og alle disse Led samledes til en Helhed ved Indfatning af blaa og hvide Baand. Udenfor Rosetterne vare Hvælvingskapperne dækkede med stiliserede Plante-Ornamenter, hvis mangfoldige Slyngninger gav Salen Lighed med en Løvhal. Efter al Rimelighed findes der lignende Dekorationer under Hvidtekalken i de øvrige Stuer." (Mejborg). Lignende Blomsterværk, som her findes malet, ses i Ørbæk Kirke paa den udskaarne Prædikestol, der er skænket til Kirken 1597 af Niels Friis og hans Hustru Wibeke Gyldenstjerne. — Mod Vest er der nu Udgang til Haven. Kaminnichen (med profileret Ramme) i det nordvestlige Hjørne er oprindelig. Baade i selve Nichen og foran den er Gulvet lagt med gullandske Fliser.

Det nordvestlige Værelse har i Sydmuren en bred, fladbuet Fordybning, der tidligere benyttedes som Skab. Skorstenen er ikke oprindelig. Det sydøstlige Hjørne af Værelset er lagt med gullandske Fliser.

I begge Hjørnetaarnenes Sydvægge har der vist været Kaminer. Den oprindelige Døraabning ind til det midterste Taarnrum er tilmuret. Aabningen er lav og smal (1,79 m. høj, 0,69 m. bred). Døren var til at stænge indvendig fra. I Rummet var der Privet, der maaske — ligesom paa Borreby — stødte op til „Brevkammeret".

I det sydøstre Hjørne af det nordøstre Værelse er der Kamin. Kaminnichen i det sydøstre Værelse svarer til den i det sydvestre.

BLAD 47. Plan af andet Stokværk (a) og af Vægterloftet (b).

a. „Indtil den forrige Ejers Tid optoges største Parten af anden Etage af Riddersalen." (Mejborg). Nu er den tidligere Dansesal ved Skillevægge delt i mindre Værelser (den nordvestligste er atter borttagen, efterat Gaarden er bleven maalt). Over hele Stokværket findes det oprindelige Bjælkeloft, der imidlertid er skjult af det nuværende, indskudte Loft. Det midterste Taarnrum — med Privet — har Tøndehvælving, i Hjørnetaarnene er der Krydshvælvinger. I det nordvestre er der Kamin.

b. Som allerede bemærket har der ingensinde været Skoldehuller i Brystningsmuren, og i Runddelene har der aldrig været hverken Skydeskaar eller Skoldehuller. I hvert af Hjørnetaarnene er der endog (i Nordvæggen) et Par oprindelige Kaminer. — Foroven tilvenstre ses det næstøverste, tilhøjre det øverste Stokværk i Trappetaarnet.

BLAD 48. Tværsnit efter Bogstaverne A—B paa Planen, set mod Øst.

Tilvenstre ser man den nordøstre Runddel. Tilhøjre bemærkes det mørke Rum under Taarntrappen. Snittet gennem andet Stokværk aabenbarer det forsænkede Loft. Egetræstrappen i Taarnet fører op til det øverste Loft ovenover Vægterloftet. Vindfanen paa Trappetaarnets Spir bærer Indskriften: L[ars] L[ange] 1793 (ikke, som paa Gengivelsen, 1705).

BLAD 49. Tværsnit efter Bogstaverne C—D paa Planen, set mod Vest.

BLAD 50. Længdesnit efter Bogstaverne E—F paa Planerne, set mod Nord.

I Kælderen er Snittet lagt gennem det tilmurede Kældervindue mod Vest, og — idet den moderne Tværskillevæg er tænkt borttaget — videre gennem Døraabningerne i de to Tværskillemure. Hvis der ikke tidligere har været Lysaabninger i Kælderens Østmur — og saadanne er i hvert Fald ikke iagttagne —, kunde man antage, at der ogsaa oprindelig sluttede sig en Fløj til Østsiden af det store Hus. I første Stokværk er Snittet lagt gennem Udgangen til Haven og de to Døre i Tværskillemurene. Tilhøjre og tilvenstre ses Kaminnicherne, dog uden Angivelse af Rammernes Profiler. I andet Stokværk er Snittet lagt gennem det (ret uforklarlige) sydvestlige Vindue, gennem de fire Døraabninger i Tværskillevæggene og ud gennem Murtykkelsen foran Skorstenen; i øverste Halvstokværk endelig gennem det sydvestlige og det sydøstlige Vindue.

BLAD 51. Sydsiden.

Hovedbygningen er opført paa en Sokkel af hugne Kampesten, tre Skifter høj, af røde Mursten i moderne Skiftegang. Ovenover første Stokværk krager Muren omtrent en Fjerdedel Sten frem; Buefrisen dannes af profilerede Formsten. Over andet Stokværk krager Muren omtrent en Sten frem. Buerne, hvis Formsten har samme Profiler som den underste Frises, samles to og to paa Udliggere af huggen Kamp. Burman Becker — der angiver, at Gaarden er bleven underkastet en Hovedreparation 1828 — har meddelt et Prospekt af den set fra Syd. Om dette Prospekt er udført før eller efter Hovedreparationen oplyses dog ikke; det gør i hvert Fald et ret paalideligt Indtryk, og da det paa flere Punkter afviger fra det nuværende Ydre, er det værd at fremdrage. Efterat Prospektet er udført maa alle Vinduesaabningerne i selve Huset være bleven forstørrede. Paa Richardt's Prospekt fra 1845 er Vinduesaabningerne derimod lige saa store som paa Blad 51; før den Tid maa de altsaa være bleven forstørrede.[1]) Fremdeles mangler hos Burman Becker Aabningerne i øverste Halvstokværk; de maa altsaa dengang have været tilmurede. De findes hos Richardt. Endvidere mangler hos Burman Becker Skorstenen over Tagryggen; den Skorsten, der gaar op gennem hele Huset, maa saaledes være senere opført. Endelig har ogsaa Trappetaarnet et lidt andet Udseende end det nuværende; Spirets øverste Afsæt har ikke den stærkt udsvejede, løgformede Kontur, det er mere pæreformet. Under de tre Luger i Taarnets øverste Stokværk bliver Taarnets Omkreds mægtigere, og dette Fremspring er betegnet ved en Afskraaning, der er belagt med Tagsten. Den øverste Buefrise løber i Højde med selve Husets Hovedgesims, den nederste Buefrise ses derimod mellem de to Buefriser paa Huset. Man maa saaledes senere — af Hensyn til Regelmæssigheden — have forandret Trappetaarnets vandrette Inddeling.

BLAD 52. Vestsiden.

Tidligere var der en lille Udbygning i to Stokværker (gengiven hos Richardt & Becker); den var ikke oprindelig, og den er bleven nedrevet i den forrige Ejers Tid. Her, som paa den

[1]) 1882 er Hovedbygningen bleven underkastet en gennemgribende Istandsættelse, der lededes af Murmester Frohne.

østlige Smalside og paa Runddelene, springer den øverste Rundbuefrise ikke stærkere frem end den underste, og de to Buefriser svarer ganske til hinanden. Som allerede nævnt læses paa Gavlen foroven Aarstallet 1593, forneden Niels Friis' og Wibeke Gyldenstjernes Navnetræk.

BLAD 53. Nordsiden.

Forneden paa den midterste Runddel ses Afløbet fra Priveterne. Overalt mærkes Bestræbelsen efter at anbringe Vinduerne efter lodrette Linier, baade paa selve Huset og paa Runddelene. Vinduesaabningerne i de to underste Stokværker er vel forøvrigt næppe de oprindelige. Man maa ogsaa formode, at Buefriserne paa Runddelene af Hensyn til Regelmæssigheden i det 19. Aarhundrede er gennemført i Højde med Buefriserne paa selve Huset.

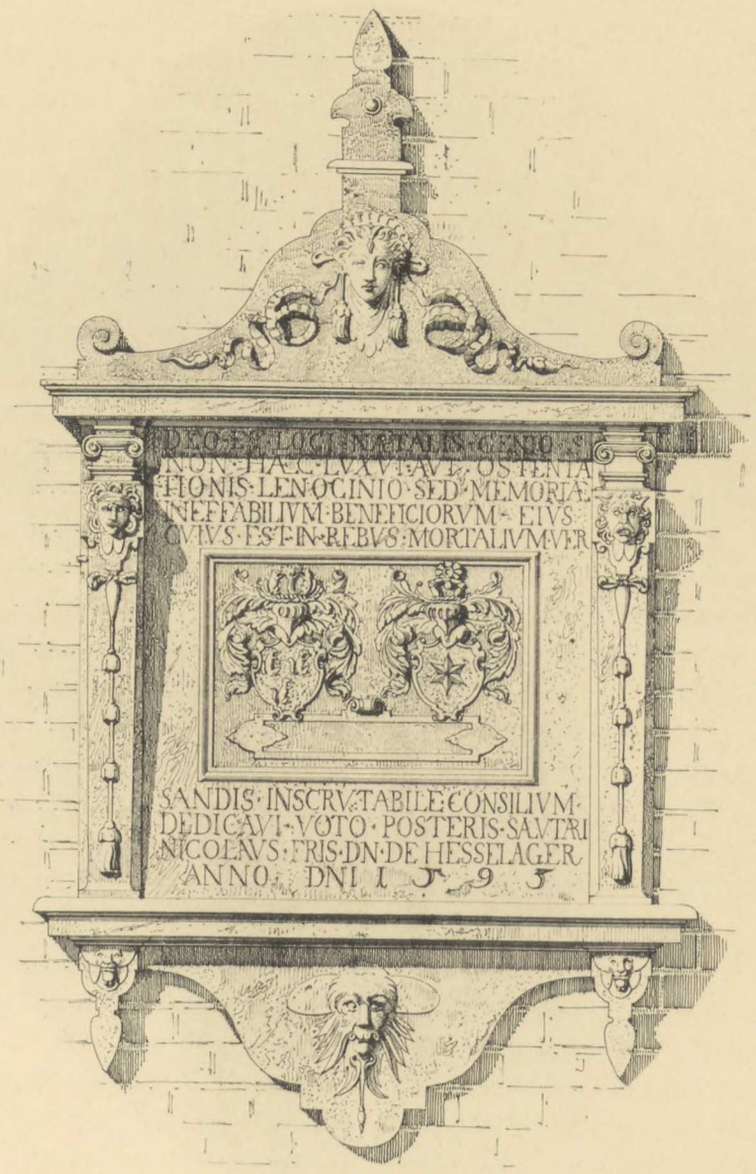

Fig. 22. Indskrifttavle fra Ørbæklunde.

EFTERSKRIFT.

Da jeg i Efteraaret 1899 begyndte at undersøge de seks danske Herreborge med Opmaalingerne ved Haanden, ønskede jeg, at jeg kunde foretage mine Undersøgelsesrejser i Forening med en Arkitekt. Men det er jo ikke altid, at Arkitekter har Tid og Lejlighed til den Slags Arbejde, og jeg blev i hvert Fald nødt til at foretage mine Undersøgelser alene. Ofte har jeg dog, medens jeg udarbejdede min Tekst, bittert savnet, at jeg ikke paa Stedet har kunnet diskutere de mange forskellige Spørgsmaal med en Fagmand.

Imidlertid har jeg gjort, hvad jeg formaaede, for at min Tekst kunde blive et værdigt Vedhæng ved Opmaalingerne. Jeg har spurgt mig for hos de Arkitekter, der i deres yngre Aar har taget Del i Opmaalingerne, og jeg kan takke dem for mangt et Vink. Med særlig Taknemlighed maa jeg her mindes V. KOCH; den for tidlig døde Kunstner bevarede jo, selv efterat han var blevet selvstændig udøvende Arkitekt, en levende Kærlighed til Bygningskunstens Historie, i hvilken han havde erhværvet sig betydelig Indsigt. Han støttede mig under mit Arbejde med Raad og Daad, og jeg kan tilføje, at han ved at prikke til mig paa en Tid, da mit Arbejde var ved at gaa i Staa, har sin væsenlige Andel i, at det overhovedet er blevet færdigt. Han gennemlæste og gennemgik min Kladde, og han havde lovet mig ogsaa at læse en Korrektur, men inden Værket var naaet saa vidt, var han blevet bortkaldt. Det er med Vemod, at jeg her mindes den samvittighedsfulde Kunstner, den vederhæftige Mand.

Her, hvor jeg taler i mit eget Navn og for egen Regning, benytter jeg Lejligheden til udtrykkelig at takke Lederen af dette Foretagende, Professor HÀNS J. HOLM, for alle de mange gode Oplysninger, han har givet mig, og ikke mindst for den gavnlige Kritik, han har udøvet, efterhaanden som mit Arbejde skred frem; Hans J. Holms Navn findes intetsteds anført i eller under Teksten, skønt det ofte burde været anført, men de, der kender Prof. Holm, vil sikkert vide, hvorfor det ikke er sket.

Endelig har Arkitekturhistorikeren Hr. cand. polit. FR. SCHIØTT vist mig den Velvillie at gennemlæse hele min Tekst i Manuskript og meddele mig sine Bemærkninger om Enkeltheder. Jeg har høstet Udbytte og Belæring af disse Bemærkninger, fordi de stammer fra en Mand, der er mere bygningskyndig, end jeg er. Paa et enkelt Punkt har Fr. Schiøtt udtalt en Anskuelse, som jeg — alt vel overvejet — ikke kan tiltræde. Den vedrører Rumfordelingen paa Rygaard, men da Schiøtts Anskuelse er godt begrundet, og da det altid har Interesse, at forskellige Anskuelser kommer frem, aftrykkes den her med gunstig Tilladelse efter Schiøtts Brev af 30. September 1902:

Hvad Beboelsesetagen angaar, da er det rigtigt, at Synsmændene maa være gaaede ind ad et Trappetaarn og have fulgt Værelserne i en bestemt Orden; de kunne ikke gaa fra Nordfløj til Vestfløj, men maa enten begynde i Nordfløjens Vestende eller i Vestfløjens Nordende. De, Dr. Beckett, har valgt det første, jeg holder paa det sidste, bl. a. fordi man kun paa denne Maade kan gaa fra Vaskerhuset „ner“ i den gamle Fruerstue, nemlig ad Døren mellem Nord- og Østfløj, og fordi Vest- og Sydfløjen efter deres Beliggenhed og Murtykkelse gave bedre og hyggeligere Værelser til daglig Beboelse end Nordfløjens solforladte Rum. Jeg vil derfor med mine Synsmænd gaa op i Hjørnetaarnet og begynde med Vestfløjen. Først i dennes nordlige Del, hen til Skorstenen, Fruerstuen, derpaa Herrens eget Sengkammer i den sydlige Del, det lille Sengkammer i Sydfløjens Vestende, derfra hen til Porten, det yderste Gæstekammer og Gæstekamret over Porten og det tilstødende Fag, Fruens Karnap, og Fadeburet i Østenden. Det Sengkammer næstved maa vel søges i Østfløjens Sydende (her mødes vore Synsmænd) og derpaa følger Køkken og Vadskerhus. Da der er to Køkkener forneden, er det vel nærmest et Anretnings- og Thevandskøkken, og Vadskerhuset er maaske Opvadskningsrum; det rigtige Vadskerhus maa absolut ligge ved Jorden og med godt Vandafløb. Fra Vadskerhuset gaar man „ner“ i den gamle Fruerstue i Østenden af det store Hus, derfra til Forstuen ud mod Trappetaarnet, medens Blykamret ligger Nord derfor med Privet i Udbygningen paa Nordsiden, og ender saa i Bildz Stue, Vestenden af det store Hus. Man gaar nu op ad Vindeltrappen til den store Sal, til Loftet paa det store Hus og Kamret i det lille Spir, og man standser her, da der næppe er oprindelig Forbindelse mellem den store Sal og Loftsrummene i de andre Fløje; disse maa derimod tages fra Hjørnetaarnet, først Loftet over Fruerstuen (Vestfløjen), saa Maltloftet (Sydfløjen), endelig Loftet over Gæstekamret (det Sengkammer næstved i Østfløjen?). Derpaa gjennemgaaes Stuens Øst-, Syd- og Vestfløj, tilsidst Kælderne under det store Hus og gjennem Porten over Vindebroen naaer man ud i Stald- og Avlsgaarden.

Jeg troer denne Vej er den rigtige og beder Dem følge den paa Planer og i Forretningen; saavidt jeg kan see, kan den meget vel forliges med de i Forretningen indeholdte Detailler. Tegningen synes at vise, at Hovedbygningen revner navnlig i Vestenden; det er vel gammel Skade foranlediget ved daarlig Fundering og vil passe meget godt med de revnede Mure i Bildz Stue. —

Saa vidt Fr. Schiøtt. Enten han har Ret i sin Anskuelse eller ej, vil man forstaa, at enhver Forfatter kan være godt tjent med en saa grundig og uforbeholden Kritik. Sluttelig skal jeg nævne, at min Ven SOPHUS MICHAËLIS har oversat Johan Friis' latinske Distika Sp. 27 paa metrisk Dansk.

Valby i December 1903.

FRANCIS BECKETT.

NAVNE- OG STEDS-FORTEGNELSE

Aastrup (Salling H., Svendborg A.) 51
— Kirke 43. 50. 52
Albeck, Peder Poulsen. Ridefoged 17
Andersen, Hans. Tømmermester i Millinge . . . 51₂. 56 (H. A. S.)
Arreskov 7
Baltzarn (Baldsarn), Jokum Ernst. Forpagter, Nakkebølle . 51₂. 54. 56
Barsebäck i Skaane 7
Bavelse . . . . . 7. 7 Anm. 6
Bild, Niels (til Ravnholt) 14. 15
Bille, Anne 44. 52
—, Esge. Rigshofmester 3
Binck, Jacob. Maler 28
Bollerup i Skaane 7
Borre Kirke paa Møn 16
Borreby . . . . 2. 3. 6₃. 7. 8₂. 9₂. 10. 34. *35—42*. 47₂. 50. 55. 56₂. 59
Brahe, Henrik Bille- (til Hvedholm). Gehejmeraad 33₂
Breitenburg i Holsten 5
Bremen (Wachtstrasse 33) 26
Brokkenhus, Birgitte 30
—, Eiler 44₃. 51. 52
—, Frants. Rigsmarsk 5₂
—, Jakob. Admiral 43₃. 44₂. 49. 52
—, Rigborg 30
Burman Becker, J. G. Historisk Samler 23. 24. 60₂
Bussart, Morten. Bygmester 4
Bølle, Susanne 43₃
Børup, Morten. Skolemand 27
Celle i Hannover (Slottet) 24
Christensøn, Peder 56
Dalum Kloster 3
Damsbo 43
Dons, Andreas 24
Dybäck i Skaane 7
Eckersberg, Jens Juel. Arkitekt 34
Egeskov . . . . . 2. 3₂. 4. 5₁. 6₃. 7. 9₂. 10. *29—34*. 35. 39. 40₂. 44
Faaborg Helligaandskirke 16
Frederiksborg (Frederik II's) 5. 29
Friis, F. R. Litterat 30
Friis, Berte 44₃. 51
—, Frederik 56
—, Henrik 56
—, Johan. Kansler 2. 5₃. 7. 19. 26. 27₃. 28₂. 35₁. 40₂. 41
—, Kristian. Kansler 35
—, Niels 55. 56₃. 59. 61
Frohne, I. W. Murmester 35. 60
Fussing, A. Arkitekt 49
Gisselfeld 2. 7
Glimmingehus i Skaane 7
Gyldenstjerne, Wibeke 59. 61
Hagenskov Slot 3
Hardenberg, Mette 35
Haugsted, H. A. V. Arkitekt 47. 50₂
Henriksen, Hans 3
Hesselagergaard . 2₂. 3₃. 4. 5. 6. 7₂. 8₃. 9. *19—28*. 29₂. 40₂. 44. 47₂. 55
Hesselager Kirke 27
Holckenhavn (Ulfeldsholm) 7
Holm, Hans J. Arkitekt 63
Høyen, N. L. Kunsthistoriker 3. 15. 24. 25. 36
Jens Madsøn. Tømmermand i Vester-Skjerninge Mølle . . 51₂. 56
Jens, Murmester i Øster-Hæsinge . . . . . 51₂. 56 (J. C. S.)
Juel, Sofie 33
Jørgensen, S. H. Præst 14. 16. 23
Jørgensen, S. Skolelærer i Kistrup . . . . . 17, Anm. 1
Kiersten, Enke efter Forpagter Henrik Wrangel paa Nakkebølle . 51₂
Knieper, Hans. Maler 5. 29
Koch, Valdemar. Arkitekt 40₂. 63
Krabbe, Niels . . . . . 52, Anm. 2
—, Tage 52₂
Krag, Niels. Gehejmeraad 33
Kristoffer af Oldenborg. Greve 10
Kjøbenhavn, Nationalmuseet 5. 29
Lange, Lars Rasmussen. Kancelliraad 60
Lassen, Provst 30
Lauritzen, Jørgen (i Diernisse) . . . . . 51₂. 56 (J. L. S.)
Leo X. Pave 26. 28
Lerche, Vincents. Gehejmeraad, Overceremonimester 17
Løffler, J. B. Arkitekturhistoriker 43. 49. 50
Månsson, Peder. Biskop i Vesterås 2. 3
Madsen, Morten (af Albjerg) 17
Marquorsen, Rasmus (i Mynderup) . . . . . 51₂. 56 (R. M. S.)
Meiborg, R. Kulturhistoriker 14. 35. 36. 39. 59₂
Michaëlis, Sophus. Forfatter 64
Mogenstrup i Skaane 3
Morten, Murmester i Vester-Hæsinge . . . . . 51₂. 56 (M. H. S.)
Mortensen, Hans (i Svanninge) 51₂. 56
Münster i Westfalen 26
Nakkebølle . . . . . 6₂. 7. 8₁. 9₂. 10. 39. *43—56*
Næsbyhoved 3
Odense (Bispegaarden) 3
Pauli, G. Tysk Kunsthistoriker 26
Pedersen, Hierick (Erik), af Gudbjærg 17
Petit, Victor. Fransk Maler 4
Pontoppidan, Erik (den yngre). Biskop i Bergen . . 15. 29. 34. 43
Poulsen, Hans (af Albjærg) 17
Præstø Kirke . . . . . 16, Anm. 1
Raben, Caroline Agnese 33₂
Rasmussen, Jesper (i Hundstrup) 51₂. 56
Rasmussen, Morten 51
Regenholsen (Reinholdsen), Anders (af Albjærg) 17
Richardt, J. F. Landskabsmaler 50. 60
Rygaard . . . . . 2. 3₁. 4. 5₂. 8₁. *9—20*. 23. 24. 63
Schiøtt, Fr. Arkitekturhistoriker . . . . 13, Anm. 1. 14. 15. 63. 64
Selsø 7
Skahult i Skaane 7
Stadthagen, By i Fyrstendømmet Schaumburg-Lippe 26
Steffensen, Ambrosius. Foged paa Nakkebølle 51. 54. 56
Svindinge Kirke 16
Teilgaard Sø 20
Tikjøb Kirke 16
Tjele 7
Tygesen, Hans 51
Tølløse 5. 29
Ulfeld, Jacob 7. 30
Ulfeldsholm (nu Holckenhavn) . . . . . 7, 7. Anm. 6
Ulfstand, Jens Holgersen 7
Urne, Johan 4₂. 10
—, Kristoffer 13. 15
—, Margrete 15
Waarmarcksgaard 17₂
Wad, G. L. Arkivar . . . . . 17, Anm. 1. 47, Anm. 1
Valkendorf, Kristoffer. Rigshofmester 16
Vanås i Skaane 7
Vedbygaard 7
Vedel, Anders Sørensen 26
Venedig (Scuola di San Marco) 26
Wrangel, Henrik. Forpagter paa Nakkebølle 51
Zettervall, Helgo. Svensk Arkitekt 33. 34₃
Ørbæklunde . . . . . 4. 6. 7. 8. 9₂. *55—62*
Ørbæk Kirke 59
Ørkel Slot 3
Örtofte i Skaane 7
Örup i Skaane 7

Châteaux forts danois du XVIe siècle

Résumé du texte danois

I

Le plan des six châteaux forts, reproduits dans cet ouvrage, a été levé et dessiné par des élèves de l'Académie des Beaux-Arts de Copenhague sous les auspices de l'architecte Hans J. Holm, professeur à cette Académie. Ce sont tous des châteaux lacustres, c'est-à-dire: entourés d'eau. Grâce à la nature du terrain et à l'art, ainsi qu'à ces deux circonstances réunies, on a eu soin que les châteaux forts et leurs dépendances fussent isolés par l'eau.

La situation de l'habitation seigneuriale, „la grande maison" comme on l'appelait, peut être isolée, entourée d'eau. Le château de Hesselagergaard (fig. 6) était construit dans un ilôt endigué dans le lac de Teilgaard, les murs de celui d'Egeskov se dressaient au milieu d'un petit lac (fig. 12), et même de nos jours l'habitation seigneuriale de Borreby se trouve dans un ilôt endigué (fig. 14). Un pont levis menait du corps de logis principal aux bâtiments d'exploitation et aux communs formant une sorte d'avant-corps — la basse-cour — car ces bâtiments aussi étaient entourés d'eau. L'habitation seigneuriale pouvait encore faire corps avec les communs et se trouver séparée par l'eau de la basse-cour, également entourée d'eau. Tel est, encore aujourd'hui, le cas pour le château de Rygaard (fig. 2), et il en était autrefois de même de celui de Nakkebœlle (fig. 17); on n'est pas entièrement fixé sur la disposition du château d'Œrbaeklunde (fig. 21), le plus récent en date des six châteaux forts. Mais que la situation de l'habitation seigneuriale ait été isolée, ou que celle-ci ait eu communication avec les bâtiments d'exploitation, dans les deux cas, la personne qui désirait faire une visite régulière dans „la grande maison" était obligée de passer deux fossés. Qu'on se figure d'ailleurs ces châteaux forts entourés d'un terrain peu accessible de marais et de marécages, et leurs enclos marqués de palissades, on verra aisément que leur accès était assez difficile.

Toutefois on ne s'en est pas tenu à ces dispositions; on a voulu également établir une défense sérieuse, en vue de pouvoir repousser une attaque de l'habitation seigneuriale.

Seule cette habitation seigneuriale a été tant soit peu conservée jusqu' à nos jours dans sa forme primitive, et c'est de cette habitation que, dans la plupart des cas, le plan a été levé. De forme rectangulaire, elle dresse ses murs de briques rouges, surmontant de deux étages et demi les caves voûtées. Aux faces latérales, l'édifice était couronné de pignons élevés, richement et joliment décorés, tandis qu'il était couvert de combles à deux pentes, hauts, lourds et abrupts, véritable architecture du Nord. Au dessus du premier étage, le mur fait saillie de l'épaisseur de la moitié d'une brique, et cet encorbellement repose sur une rangée d'arcatures. Au dessus du deuxième étage, le mur surplombe, également d'une manière plus prononcée, environ de la longeur d'une brique, et là encore l'encorbellement est porté par une rangée d'arcatures dont les reins reposent généralement sur des corbeaux en pierres de taille. Le demi-étage supérieur derrière le mur saillant, les combles du corps de garde, comme on l'appelait, ne servait pas de corps d'habitation, mais était destiné à la défense. Derrière la ligne du mur proprement dit on trouve un rang de poteaux dépassant le mur extérieur du demi-étage, bien reliés les uns aux autres. Ils servent de support aux charpentes et sectionnent les combles, de manière à former entre eux et le mur extérieur un couloir faisant le tour de l'édifice, le chemin de ronde. Le mur extérieur est percé d'ouvertures pouvant servir de meurtrières. Une pièce de bois, murée dans la partie inférieure horizontale de la meurtrière, servait de support à la fourche dans laquelle reposait l'arquebuse et pouvait se tourner. Au château de Hesselagergaard on voit encore des poutres de ce genre (voir pl. 13); il résulte de l'acte de 1548, établissant le majorat, et passé par le propriétaire, le chancelier Jean Friis, que les arquebuses et la poudre faisaient partie de l'inventaire du château; une poutre de ce genre est probablement encore conservée au château de Nakkebœlle; avant la dernière restauration on pouvait en voir à Borreby (voir pl. 35). On a repêché dans le lac entourant le château d'Egeskov une arquebuse (reproduite fig. 1) qui a sans doute fait partie de l'inventaire primitif de l'habitation seigneuriale.

Du reste, à la hauteur du plancher des combles du corps de garde, le mur est percé d'ouvertures carrées, inclinées vers le bas et qui, à l'extérieur, débouchent sous le sommet des arcs surbaissés. Ce sont des mâchicoulis, et l'on peut se faire une idée de la manière de s'en servir en lisant, dans le traité de l'art militaire du Suédois Peder Månsson, publié environ en 1522, et dans le chapitre relatif à la défense des murs, ce qui suit: Si l'ennemi parvient jusqu'au mur, on tient prête, dans un grand nombre de chaudières à brasser, une bouillie de chaux bouillante pour la verser sur les assaillants, on fait tomber sur eux du feu et des cendres, de l'eau bouillante, de l'huile ou d'autres matières grasses, et toute sorte d'immondices puantes.

Le château de RYGAARD (pl. 1—10) est le plus ancien dont nous parlons ici; l'habitation principale, et les trois corps de logis plus bas, entouraient la cour d'honneur carrée. Non seulement le château était entouré d'eau, mais il résulte encore d'une expertise de 1690 qu'un rempart l'environnait de tous côtés. L'usage d'élever des remparts autour de l'habitation seigneuriale a sans doute été assez répandu, car on mentionne, en parlant de la construction de Mogenstrup en Scanie, un rempart de ce genre; qu'il ait été élevé entre le bâtiment principal et le fossé, on peut le conclure de ce que les égouts le traversent. Il n'est guère possible d'affirmer si l'habitation seigneuriale de Hesselagergaard a été entouré d'un rempart; cependant cela n'est pas impossible; si les fenêtres des caves sous la tour nord-est sont inclinées vers le haut d'une manière si singulière, ce détail pourrait faire croire qu'on a pensé à se servir de ces fenêtres pour tirer contre les assiégeants qui gravissent le rempart. L'habitation seigneuriale d'Egeskov, située au milieu du lac, n'a évidemment pas pu être couverte par un mur d'enceinte, et les autres corps de logis n'ont sans doute pas été entourés d'enceinte non plus.

Le château de Rygaard n'a pas été construit en une fois. L'habitation seigneuriale est le bâtiment le plus ancien en date; elle paraît avoir été achevée en 1534, au moment où le château fut pris et pillé par le bas peuple révolté. En effet, les restes conservés des décorations peintes sur les murs de la grande salle de danse (voir pl. 10) sont gothiques, et bien que les figures représentées soient si mal conservées qu'on ne saurait affirmer d'une manière certaine ce qu'elles représentent, on peut encore y voir distinctement que les personnages portent les costumes du premier tiers du XVIe siècle. A cela vient s'ajouter que les formes des deux pignons et leur décoration ne peuvent remonter à une époque antérieure au 16e siècle.

Les trois corps de logis moins élevés, les ailes latérales, et l'aile où se trouve la porte, sont au contraire d'une époque plus récente; c'est ce qui résulte, entre autres choses, du fait que, tandis que les trois ailes font corps ensemble, elles ne font pas corps avec le bâtiment principal dont les deux rangées d'arcatures peuvent être aperçues derrière les ailes latérales, et dans l'aile latérale ouest on trouve une cheminée primitive dont le profil n'est plus gothique, mais du style Renaissance. Probablement les trois corps bas ont été construits avant 1549, car le propriétaire d'alors, Christophe Urne, fut emprisonné de 1549 à 1562. Les deux tours d'escalier cylindriques ont été ajoutées plus tard; on peut conclure par leur élévation qu'elles sont d'une époque plus récente, car on ne faisait nullement usage de ces tours hardies au 16e siècle; on en voit d'ailleurs l'origine plus récente de ce que les rangées d'arcatures se poursuivent derrière elles; elles sont donc d'une époque plus récente que l'habitation seigneuriale et les trois corps de logis bas. Suivant un vieux rapport, le château de Rygaard fut reconstruit en 1593; or, si l'on voulait ajouter foi à ce rapport — dont au moins les termes sont inexacts — on pourrait supposer qu'il se rapporte aux tours d'angle de la cour. L'année 1593 se rapporterait, en ce cas, très bien au caractère des tours; le château de Rygaard était alors la propriété de Niels Bild, seigneur de Ravnholt, homme très considéré, parfaitement apte à faire construire quelques tours (la figure 3 donne une reproduction de l'escalier en bois de la tour d'angle).

Ce qui donne au château de Rygaard un aspect particulièrement imposant, ce sont les grands pignons étagés et décorés de l'habitation seigneuriale. Par leurs renfoncements découpés et leurs séries de redents, ils sont un bel échantillon de pignons de luxe en briques datant du déclin du moyen âge, et tels qu'on peut les trouver dans les églises, les clochers, les couvents et les monuments entièrement civils de la fin du quinzième siècle et du commencement du seizième. D'ailleurs le château — qui n'a jamais subi de restauration radicale — en général, et l'habitation seigneuriale en particulier, sont d'un aspect extrêmement pittoresque. Les corbeaux en pierre grise sculptée portent les arcatures supérieures, tout en produisant un certain effet sur les murs rouge brun et, à la façon du moyen âge, les fenêtres ne divisent pas les parements en parties régulières; elles sont percées un peu au hasard, ne suivant même pas de lignes horizontales. L'effet produit par les latrines extérieures — effet qu'on n'a guère eu en vue — doit avoir été assez curieux; elles étaient adossées au mur comme des garde-manger.

Selon une plaque (pl. 20) le château de HESSELAGERGAARD a été bâti en 1538 par le chancelier Jean Friis; toutefois l'habitation n'a sans doute été achevée, sous la forme que nous connaissons, qu'une vingtaine d'années plus tard. Le plan, comparé à l'habitation seigneuriale de Rygaard, se trouve enrichi de l'adjonction d'une tour d'escalier massive et carrée, située devant l'une des façades; cette tour donne seule accès à l'édifice qui est flanqué aux angles de tours polygonales, plus chétives, situées devant l'autre façade. C'est évidemment le principe de la fortification de l'enceinte moyennageuse, appliqué au bâtiment rectangulaire; les châteaux forts suivants ont adopté cette particularité; eux aussi sont pourvus de tours d'escalier, et flanqués de tours aux angles. Il n'est pas difficile de voir comment on pouvait défendre, contre les assauts, un château fort de ce genre. Arrivé à une certaine distance, l'ennemi était reçu par des balles tirées par les meurtrières du demi-étage, mais parvenu au pied des murs, il n'était plus possible de l'atteindre par les meurtrières; c'est alors qu'on avait recours aux mâchicoulis inclinés vers le bas; il y avait moyen de verser de l'eau bouillante et d'autres liquides sur les ennemis placés au pied du bâtiment, de même qu'on pouvait —

et c'est là l'avantage de la tour d'escalier et des tours d'angle de pouvoir servir de bastions — soumettre l'ennemi aux projectiles lancés des tours. On domine de la tour d'escalier l'une des façades, des tours d'angle l'autre façade et les deux faces latérales.

Il ne faut pas s'étonner de voir l'habitation seigneuriale purement moyennageuse comme celle de Rygaard munie des meutrières du moyen âge; on n'y trouve pas encore de mâchicoulis; ce qui est plus curieux, c'est que les châteaux forts, construits à une époque où, dans le reste de l'Europe, les châteaux commencent à prendre la place des châteaux forts, continuent à garder non seulement les chemins de ronde et les meurtrières, mais y ajoutent encore les mâchicoulis et enrichissent le plan de tours d'escalier et de tours d'angle. L'explication doit être cherchée dans les conditions particulières au Danemark. Pendant la „guerre du comte“ (1534—1536), dans la plus grande partie du pays, le peuple s'était révolté contre la noblesse; il pillait et incendiait les habitations des gentilshommes, partout où il pouvait y parvenir, et aucun gentilhomme ne se trouvait en sûreté, tout au moins en ce qui concernait ses biens. C'est ainsi que dans l'île de Fionie, où se trouvent les châteaux de Hesselagergaard, d'Egeskov, de Nakkebœlle et d'Œrbaeklunde, le peuple avait pris et incendié le château d'Œrkel, il s'était emparé du couvent de Dalum, des châteaux de Naesbyhoved et de Hagenskov et du palais épiscopal d'Odensée, et comme nous venons de le rapporter, le château de Rygaard avait été pris et pillé. Se souvenant de ces événements récents, la noblesse avait tout lieu de veiller, non seulement à ce que ses châteaux fussent à l'abri d'une surprise, mais encore à ce qu'on pût résister à une attaque et y parer de l'habitation seigneuriale même.

On a voulu recevoir de bonne façon ces bandes populaires ravageant le pays pendant la „guerre du comte“. Il est évident, au contraire, qu'on n'a pas eu l'idée de pouvoir résister à une attaque d'une armée régulière. Quelques épaisses que fussent les murailles, elles ne pouvaient résister au canon de gros calibre d'alors, car nous sommes déjà à une époque où le principal point de défense n'était plus les murs, mais les bastions. Cependant ces châteaux forts peuvent facilement tenir tête à un attroupement de paysans mal armés; une tentative de s'emparer des châteaux serait d'un effet ruinant pour une bande, armée uniquement d'armes portatives. Les châteaux forts sont pour ainsi dire des poings fermés, menaçant le peuple, et uniquement celui-ci. On ne peut douter, qu'en cas de nécessité, l'effet n'en fût terrible, mais il est hors de doute aussi que les conditions du temps eurent pour conséquence que les menaces ne furent jamais suivies de violences.

Cependant, dans le courant des années, le souvenir de l'époque troublée et dangereuse de la „guerre du comte“ s'effaçait. Les propriétaires étaient moins soucieux toutes les fois qu'il s'agissait de bâtir; ils n'avaient plus à craindre les paysans révoltés. C'est ce qui ressort d'une manière caractéristique d'un détail particulier. A Borreby et à Nakkebœlle la porte extérieure de la tour d'escalier n'est plus placée au côté extérieur de la tour, mais à l'un des côtés; il en était primitivement de même à Hesselagergaard et à Egeskov. Celui qui, se trouvant devant la porte, cherchait à pénétrer dans l'habitation seigneuriale, était dominé par les mâchicoulis du bâtiment. A Œrbaeklunde, le plus récent en date des châteaux forts, achevé en 1593, la porte extérieure s'est toujours trouvée à son emplacement actuel: à la façade de la tour d'escalier. On ne s'est pas soucié de dominer l'accès direct à l'habitation seigneuriale. Chose significative, le château d'Œrbaeklunde possède l'encorbellement et le demi-étage, mais il n'y a jamais eu de mâchicoulis. L'ancien systeme n'est plus qu' un décor apparent.

Ce que le château de Hesselagergaard a de plus curieux au point de vue décoratif et architectural, ce sont les deux principaux pignons et surtout le pignon est. Si, par les détails décoratifs de la Renaissance, on entend des formes empruntées à l'art antique, il faut avouer que, seule la corniche à redents, entre les deux retraites, a un prototype antique. Mais personne ne saurait à juste titre appliquer le nom de gothique au pignon. Tandis que les pignons gothiques les plus récents ne tendent qu'à remplir le parement, le pignon se présente comme une sorte de pseudo-architecture en deux étages, et si, dans ce cas, non seulement la verticalité, mais encore l'horizontalité sont si accentuées, on sent l'approche de la Renaissance.

Le prototype éloigné de ce pignon est sans doute le célèbre portail, couvert de marbre et d'un effet si agréable, de la porte principale de la Scuola di San Marco à Venise (1485). Toutefois ce portail vénitien a été imité de bonne heure au delà des Alpes. Dans la contrée située entre le Wéser et l'Ems, sur une ligne tirée de la petite ville de Stadthagen, à l'est, à Münster, à l'ouest, on trouve, datant de la première moitié du 16e siècle, une série de pignons à redents décorés, ressemblant généralement aux pignons de Hesselagergaard. Pourtant, sur la partie inférieure du Wéser, à Brême, on trouve, 33 Wachtstrasse, une maison dont le pignon (fig. 8) a une ressemblance incontestable avec ceux de Hesselagergaard. Peut-être l'architecte qui a exécuté les pignons de Hesselagergaard a-t-il connu ce pignon de Brême, ou d'autres analogues, peut-être est-il originaire des contrées d'Allemagne où se trouvent des pignons de ce genre.

Johan Friis pouvait à juste titre être fier de ses pignons. Il les a reproduits moins accusés à la tour carrée d'escalier, couronnée peut-être à l'origine d'une coupole. Du reste, il y a une tendance marquée à bâtir autant de pignons décoratifs que possible, pouvant donner à l'édifice un caractère gai et imposant. Cependant on ne saurait nier que les pignons luxueux du bâtiment principal n'empiètent pour anisi dire sur les tours d'angle, trop chétives, alors qu'elles devraient être des sentinelles avancées et fortes; d'autre part la tour d'escalier est un peu trop lourde et massive proportionnellement à l'édifice même. En somme Johan Friis, ou son architecte, ont eu plutôt l'intelligence des bons détails que celle de la fusion de ces détails pour en créer un tout d'un effet énergique et harmonieux. Les fenêtres sont percées assez irrégulièrement dans les parements des murs, et, comme à Rygaard, ceux-ci sont brisés par les latrines extérieures. Sur la vue du château, de 1800, reproduite dans la figure 5, on voit encore deux latrines extérieures de ce genre.

Celui à qui revient l'honneur d'avoir construit EGESKOV (pl. 21—27) — que ce soit le propriétaire, Frants Brokkenhus, sénéchal du royaume, ou son architecte — a eu une intelligence bien plus claire de l'effet produit par l'ensemble. Il a su subordonner les détails à l'ensemble, de manière à ne permettre à aucun des détails d'empiéter sur un autre. D'après une vieille indication, le château a été construit en 1554; à la dernière restauration de l'habitation seigneuriale, faite sous les auspices de l'architecte suédois Helgo Zettervall, cette date a été inscrite au moyen de chiffres de fer sur la face latérale nord de l'édifice. Les deux beaux pignons, encadrés de grès, surmontant la face sud (pl. 27) qui ne peuvent remonter à une époque antérieure à la fin du 16e siècle, disparurent à cette occasion, et les pignons furent rebâtis conformément aux pignons nord; c'est que notre époque est désireuse de régularité.

Egeskov est le plus considérable et le plus majestueux des châteaux forts danois. C'est ici qu'on a bien calculé les proportions entre les tours d'angle, d'une saillie hardie et forte, et les pignons décoratifs, et ici la grosse tour carrée d'escalier semble une sentinelle placée devant l'une des façades sans

peser sur elle. Percé partout de meurtrières, dressant fièrement ses pignons de luxe et menaçant de ses tours, l'édifice donne, à sa manière, une image incomparable d'orgueil et de force chevaleresques, et l'on est autorisé à supposer qu'il répondait parfaitement à l'âme autoritaire et guerrière du propriétaire. Il se compose d'une maison large, à double toit et à doubles pignons extrêmes, il paraît donc composé de maisons faisant corps. On trouve de cette période, dans le Holstein, des échantillons d'un bâtiment couvert d'un ou de plusieurs toits disposés dans le sens longitudinal des maisons, et l'influence du Holstein s'est probablement fait sentir à Egeskov. Cependant, dans les monuments du Holstein, l'entrée est placée à la face surmontée du pignon; à Egeskov on a cependant adopté l'architecture du Holstein d'une manière originale, et on l'a appliquée de propos délibéré. L'espace est en effet deux fois plus grand, tandis que la circonférence n'a été augmentée que de deux faces latérales et, en divisant en deux ces faces, on est parvenu à éviter que les pignons décoratifs n'empiètent sur les tours d'angle. En ajoutant à ces quatre pignons les pignons primitifs de la tour d'escalier on obtient sept pignons décoratifs.

Deux rangées d'arcatures font le tour de tout le monument, sans être interrompues — comme on le voit en partie à Rygaard et à Hesselagergaard — aux faces latérales, et ici le demi-étage supérieur — dont les arcs reposent sur des corbeaux en briques moulées — n'est que peu saillant. On évite par là le caractère lourd et surplombant que le demi-étage donne aux autres châteaux forts. Mais en outre des deux rangées d'arcatures, et sous les fenêtres du premier étage, deux moulures minces et profilées font le tour de l'édifice, et celùi-ci repose sur un socle en pierre contournant le bâtiment. Grâce à l'horizontalité de leurs lignes, ces moulures et ces rangées d'arcatures rendent plus large l'aspect de l'édifice et lui donnent un catactère de force massive. De plus on a cherché à diviser les parements des murs à l'aide des fenêtres, en les ouvrant verticalement les unes au-dessus des autres, tandis qu'on a essayé de balancer harmonieusement les proportions de grandeur entre les fenêtres de l'édifice même et les fenêtres de dimensions plus petites dans les tours; aux murs latéraux et à la façade d'entrée, les fenêtres sont d'ailleurs percées à des distances régulières. Cependant les nombreuses ouvertures du château ne se font pas équilibre, et les meutrières en haut déparent l'ensemble; mais on ne saurait méconnaître le but que s'est proposé l'architecte.

C'est encore le chancelier Johan Friis qui a fait bâtir BORREBY (pl. 28—35); d'après le millésime gravé sur la plaque de la tour d'escalier, la construction du château fut commencée en 1556. Le bâtiment principal, reposant, tout comme celui d'Egeskov, sur un socle de pierre, faisant le tour du château, n'est pas d'un plan aussi clair; en revanche il se distingue par un grand nombre de détails somptueux. L'architecte de Borreby n'a pas entrepris la division des parements des murs par l'ouverture régulière des fenêtres, comme on l'a essayé à Egeskov, mais on a appliqué au-dessus de chaque fenêtre un arc elliptique. Il a été fait usage de briques moulées, non seulement pour la moulure qui, au-dessous des fenêtres du deuxième étage, contourne le château tout entier, mais aussi pour les moulures divisant la partie supérieure des tours et des pignons. Le plan a été enrichi d'une nouvelle tour du côté d'une des façades, trait nouveau et caractéristique, précurseur de l'avenir; et tandis que les tours d'angle d'Egeskov sont rondes, celles de Borreby sont carrées. Il est vrai que l'effet des grosses tours d'angle flanquant les murs plans se perd, mais on obtient en revanche un avantage. Tandis que les tours d'angle de Hesselagergaard et d'Egeskov n'étaient couvertes que de simples poivrières, les tours carrées de Borreby se terminent en pignons. Ainsi le château se distinguait non seulement par les deux pignons principaux, mais encore par six autres pignons décoratifs.

Ce n'est pas par la force et la fermeté des lignes, ni par ses proportions irréprochables que Borreby nous en impose; le demi-étage supérieur déborde si considérablement qu'il étreint les autres étages, et les pignons principaux pèsent sur les tours d'angle. Mais le château séduit et amuse par une variation pittoresque de l'extérieur; l'enduit blanc des rangées d'arcatures et des arcs des fenêtres se présente bien sur les briques rouge brun et sur les corbeaux de pierre grise sculptée, la monotonie des parements des murs est capricieusement rompue par les tours en saillie hardie et les latrines maçonnées moins dominantes; l'ensemble est couronné de huit pignons somptueux plus ou moins lourds. Le chancelier avait vraiment une demeure caractéristique.

L'histoire de la construction de NAKKEBŒLLE (pl. 36—45) s'étend sur une série d'années considérable. Au-dessus de la porte extérieure on lit qu'en 1559 l'amiral Jacob Brokkenhus a bâti le château, mais une inscription maintenant disparue nous apprenait que sa femme, Susanne Bœlle, construisit le château pendant la captivité en Suède de son mari. Jacob Brokkenhus était prisonnier des Suédois de 1563 à 1570 et sa femme mourut déjà en 1569; on pourrait donc supposer que le château était achevé lors de son décès. Il n'en est pourtant pas ainsi. Sur l'une des cheminées en grès à l'étage supérieur — l'ancienne salle de danse — nous voyons, outre les armes des Brokkenhus, celles des Friis, (fig. 44) ce qui revient à dire que la cheminée a été exécutée après qu'en 1574 le fils de Jacob Brokkenhus, Eiler, eut épousé Berte Friis. Non seulement la cheminée est le pendant de l'autre cheminée du côté occidental du château, mais elle correspond encore si exactement aux autres détails décoratifs du bâtiment que tous doivent être de la même époque. On ne saurait affirmer que Jacob Brokkenhus, mort en 1577, ait vu le château achevé. Ce qui est certain, c'est qu'il l'a été avant le mariage de Eiler Brokkenhus et d'Anne Bille, en 1584, après la mort de sa première femme en 1582.

Comme les autres habitations seigneuriales, Nakkebœlle a possédé un demi-étage supérieur, à corps de garde et à meurtrières, et, du côté de la face latérale de l'édifice, on a vu se dresser des pignons somptueux; c'est ce qui résulte de quelques indices conservés, et le fait est expressément confirmé par une expertise de 1679. C'est donc après cette année que les pignons principaux, les chemins de ronde et les meurtrières ont disparu, seuls les mâchicoulis sont restés; le château a été, alors, couvert d'un toit en croupe. Comme à Borreby — dont l'architecte de Nakkebœlle a sans doute connu le plan — les deux tours d'angle sont carrées. Le château a pu se distinguer par sept pignons plus ou moins grands; les pignons dont le ciment a été enlevé et qu'on voit sur la planche 39 proviennent d'une restauration faite entre 1870 et 1880.

Nakkebœlle est extraordinairement riche en détails de pierres sculptées. A l'habitation seigneuriale de Rygaard il n'y a, en fait de pierres sculptées, que les corbeaux sous l'arcature supérieure, mais il résulte de la vieille expertise que le sol était dallé, et comme le même fait ressort de l'expertise de Nakkebœlle, on peut regarder comme prouvé que tous les châteaux forts avaient des dallages. A Hesselagergaard il n' y a que la tour d'escalier qui possède un socle en pierre, aux autres châteaux le socle en pierre fait le tour de l'édifice; à Œrbaeklunde le socle de pierre a même trois assises. De plus à Hesselagergaard, comme aux autres châteaux de date plus récente, la tour d'escalier renferme un escalier en pierre; comme consoles à Hesselagergaard et comme consoles et escalier dans la tour d'escalier, à Borreby, Johan Friis s'était servi d'anciennes pierres tombales. La plaque gravée de Hesselagergaard est cependant un ouvrage réellement important. Il forme un point de repère dans la civilisation danoise. C'est ici que, deux ans après la Réforme, l'humanisme s'est clairement manifesté, non seulement dans les figures de la pierre, mais encore dans l'inscription. Johan Friis a désiré que la postérité connût le nom et la famille du propriétaire constructeur; c'est pourquoi nons voyons gravé son écusson sur la pierre; il a encore voulu conserver, pour la postérité, son portrait; voilà pourquoi son effigie est sculptée dans la pierre. Il a voulu montrer que la pudeur du moyen âge devant le nu n'était plus; deux femmes nues sont debout devant l'écusson. Fier de sa race, il a voulu annoncer que rien ne saurait avoir raison de la lignée des Friis. Elle est représentée par un arbre, au feuillage touffu, contre lequel soufflent en vain deux vents; l'arbre est droit sans se courber devant la tempête. Enfin il a fait graver cette inscription, en vers latins, pleine d'orgueil:

„C'est ici que Johan Friis a fait construire sur le sol antique des ancêtres cet édifice nouveau, sa demeure et celle de sa famille. Tu contemples les armes du propriétaire, bien sculptées dans la pierre pour montrer la provenance et la naissance et l'antique origine de sa maison."

Ce n'est pas en vain que, dans sa jeunesse, Johan Friis a visité Rome au temps du pape León X. En paroles et en images, la plaque reproduit à peu près les mots que Vasari prête quelque part à Filippo Brunelleschi, le grand architecte de la Renaissance, mots ayant servi de devise à cet ouvrage: Souvenez-vous bien que nous ne laisserons d'autre monument que les murs qui, à travers les siècles, rendront témoignage de celui qui les a fait construire.

A la tour d'escalier de Borreby on voit encore une plaque gravée, et dans une des chambres de la tour on trouve deux consoles ioniques sculptées, portant les nervures de voûte. On en trouve de semblables à Nakkebœlle, et il y existe encore deux cheminées primitives en grès. Ce qui est plus important, c'est qu'on a donné à la simple ouverture de la porte de la tour d'escalier un encadrement riche en pierres sculptées (fig. 18) et que quelques-unes des fenêtres des tours d'angle sont munies de jambages en pierre et de meneaux. L'un et l'autre sont des signes précurseurs de l'architecture de la Renaissance danoise proprement dite. Or, à son programme nous voyons figurer précisément les splendides portails de grès et les meneaux et encadrements de pierre curieux et capricieux, couronnés de frontons décorés. A Nakkebœlle il n'y a qu'un petit nombre des fenêtres aux tours d'angle qu'on a fait saillir, et ce n'est qu'au-dessus des fenêtres des tours d'angle qu'on trouve ces arcs elliptiques profilés qu'on connaît à Borreby.

Ce qui est certain, c'est que le plan primitif d' Œrbaeklunde, (fig. 46—53) château achevé en 1593 par le neveu de Johan Friis, Niels Friis, a subi l'influence de Borreby. Dans les deux châteaux trois tours se joignent à l'une des façades. Mais on a évidemment cherché, lors de la construction du château d'Œrbaeklunde, à varier davantage le style. La tour d'escalier y est octogonale, et la tour du milieu est plus gracile que les deux tours d'angle. Mais bien que le plan soit essentiellement moyennageux, un esprit nouveau se fait partout sentir, celui de la Renaissance. Nons avons déjà dit que le château manque de mâchicoulis, de même que la porte de la tour d'escalier semble souhaiter la bienvenue à celui qui entre dans la cour d'honneur. Les fenêtres des deux étages sont percées à des distances parfaitement régulières, la tour d'escalier dépasse l'avant-toit, la flèche percée à jour, d'après le style de la Renaissance hollandaise, se dresse fièrement au-dessus du faîte, et tous les pignons sont munis d'encadrements de grès, style de la Renaissance néerlandaise. Ici le désir d'être agréablement et confortablement logé a prévalu sur celui d'être à l'abri des attaques des ennemis.

II

Ces six châteaux forts forment un groupe à part de l'histoire de l'architecture danoise. Ils ont de commun le plan rectangulaire, les deux étages et demi, les deux rangées d'arcatures et les hauts pignons somptueux aux faces latérales. Depuis le château de Hesselagergaard il faut ajouter les tours d'escalier et les tours d'angle. Il n'est pas étonnant qu'ils forment un groupe; sans doute ils ont subi une influence réciproque. Cinq de ces châteaux se trouvent à proximité, dans la partie sud-est de l'île de Fionie, entre Odensée et Svendborg-Faaborg; Borreby (dans l'île de Séeland) et Hesselagergaard ont été construits par les soins du même propriétaire. Ce sont deux frères qui ont édifié Egeskov et Nakkebœlle, et c'est le neveu de Johan Friis qui a construit Œrbaeklunde. Les habitations seigneuriales ne sont pourtant pas une imitation servile les unes des autres. Chaque propriétaire et chaque architecte ont ajouté du leur, ont eu leurs idées, leurs désirs et leurs pensées. Et du reste les conditions de l'époque avaient changé depuis le commencement jusqu'à la fin du 16e siècle, depuis Rygaard jusqu'à Œrbaeklunde.

On peut agrandir le groupe, en y ajoutant Gisselfeld, dans l'île de Séeland — ou le système a été appliqué à un bâtiment à trois ailes — et la partie la plus ancienne d'Arreskov en Fionie; il est probable que d'autres monuments danois, à présent disparus, ont fait partie du groupe; l'aile principale, actuellement reconstruite, de Dronninglund en Jutland, a évidemment pu prétendre à être jointe au groupe. Mais d'autres châteaux, un peu plus anciens, contemporains ou de date plus récente du Danemark d'autrefois ont eu un aspect différent, ce qui résulte d'un court aperçu.

Vers 1500 Jens Holgersen Ulfstand a fait construire dans la partie sud-est de la Scanie le rude château de Glimmingehus, bâtiment carré en moellon brut, surmontant le sous-sol de deux étages et surmonté à son tour d'un demi-étage supérieur. Si ce monument se trouvait dans un endroit d'un accès plus facile, au lieu d'être isolé, il serait certainement célèbre, car par ses masses grises et épaisses, aux murs percés de petites fenêtres gothiques, ses hauts pignons étagés, par son unique porte d'entrée, s'élevant prudemment au-dessus du sol, il nous donne le goût le plus âcre du moyen âge: l'entêtement inhospitalier et la puissance menaçante et vigoureuse. Il nous rappelle les énormes palais en rustique de Florence du 15e siècle. De nos jours, ce château est un monument unique dans cette province qui ne fait plus partie du Danemark, mais il y a eu autrefois des monuments semblables en Scanie, monuments construits en briques, articulés plus richement, sans la force simple et grandiose de Glimmingehus. Dans le Danemark actuel, le château de Tjele le plus ancien en date fait partie de ce groupe, et, dans un sens plus large, le château de Vedbygaard dans l'île de Séeland. Mais ces monuments se séparent nettement de notre groupe; ils n'ont ni tour d'escalier, ni tours d'angle, ni rangées d'arcatures, ni demi-étage à encorbellement. Quelques châteaux de Scanie sont à peu près de la même époque que nos six châteaux forts. Le type le plus richement formé se compose de quatre ailes faisant corps, de manière que l'une d'elles — comme à Rygaard — soit l'aile munie de la porte; et à l'intérieur, dans la cour, se trouve, de préférence, dans un coin une tour d'escalier. Ici, un bâtiment à quatre ailes est chargé de la nécessité de défendre le château, une tour d'angle extérieure ayant été construite aux deux angles, d'aprés la diagonale du carré. Placé sur ces tours, on pouvait tirer sur l'emplacement devant les quatre ailes du château. Cependant ces châteaux n'ont pas non plus les deux rangées

d'arcatures et le demi-étage à encorbellemeat. Le demi-étage supérieur, amenagé en vue de la défense des bâtiments ne forme pas saillie devant le mur. Tous les châteaux du Holstein diffèrent encore davantage de notre groupe; ils n'ont ni tours d'angle, ni demi-étage à encorbellement.

Les châteaux de l'époque immédiatement subséquente diffèrent également de ceux de notre groupe. C'est ce qu'on voit le mieux en considérant les reproductions de Bavelse et de Selsœ, dans l'île de Séeland, et de Ulfeldsholm (actuellement Holckenhavn) en Fionie, figurant sur le cadastre de 1588 de Jacob Ulfeld. Ces châteaux ne possèdent pas le demi-étage supérieur, ni les tours d'angle. Ici, il n'a nullement été question de la défense de l'habitation seigneuriale; on ne s'est soucié que d'être logé confortablement. La flèche de la tour d'angle dépasse fièrement le faîte, les pignons hollandais encadrés de grès terminent d'une manière décorative les faces latérales du monument, et les pignons ont été multipliés en terminant les lucarnes de la façade des corps de logis et en contribuant à leur donner un caractère décoratif, hospitalier et franc, différant entièrement de l'aspect fermé et sinistre que présentent nos six châteaux forts.

Des particularités essentielles du type sont déjà définitivement adoptées à l'habitation seigneuriale de Rygaard. Le propriétaire a sans doute eu recours aux lumières d'un artiste pour sa „grande maison". Si l'on considère que Johan Urne était commandant du château de Copenhague et, qu'à ce titre, il a sans doute eu des rapports avec Martin Bussart, architecte du Roi, il serait assez logique de supposer que Bussart a prêté son concours à Johan Urne, lors de la construction du château de celui-ci. Toutefois il n'existe pas de témoignage écrit positif.

Si, à partir de Hesselagergaard, le plan est enrichi de tours d'angle, on pourrait présumer que ce détail est dû à l'influence des châteaux forts français. En effet depuis le 14e siècle jusqu'au 16e, les châteaux forts de France sont flanqués de tours d'angle; ce sont elles qui donnent à leur architecture son caractère hardi et menaçant. Frants Brokkenhus avait visité la France dans sa jeunesse, et il peut y avoir subi l'influence des châteaux forts français. Johan Friis aussi avait parçouru le monde en sa jeunesse; il avait étudié à Cologne et avait visité Rome, sous le pontificat de Léon X, comme il a été dit expressément dans son oraison funèbre. Cependant on ne mentionne pas de séjour en France, ce qui, toutefois, n'est pas invraisemblable, et si Johan Friis n'a pas vu, lui même, l'architecture des châteaux forts français, il se peut que son architecte l'ait connue. D'ailleurs les rapports entre les châteaux forts de France et les châteaux forts danois ne reposent que sur une impression générale; les pignons décorés, si caractéristiques pour les châteaux forts danois depuis Rygaard jusqu'à Œrbaeklunde, sont inconnus en France; les français sont couverts de toits en croupe. On peut avoir subi considérablement l'influence française; mais le fond reste national.

Tandis que les murs extérieurs des habitations seigneuriales sont conservés et peuvent en raconter l'histoire encore aujourd'hui, la division intérieure des appartements et surtout la décoration intérieure a changé dans le courant des années. C'est qu'on s'installe de manière différente d'après les époques, et chaque génération arrange sa demeure à sa guise. En étudiant les plans et en les comparant avec quelques expertises, on peut cependant retrouver, sur quelques points, la disposition primitive.

A Rygaard on descend dans la cave en venant de la cour d'honneur. Dans les autres châteaux l'accès aux vastes caves

voûtées a lieu uniquement par l'escalier de la tour d'escalier. Dans la cave d'Egeskov et dans celle de Nakkebœlle on trouve encore aujourd'hui un puits, et suivant une tradition il y en a eu jadis un dans la cave de Hesselagergaard. Les pièces situées au-dessous de l'une des tours d'angle à Hesselagergaard et à Borreby sont considérées comme d'anciens cachots, et sans doute la tradition a raison; elles sont munies de sièges en pierre et de placards. A cela vient s'ajouter que l'expertise de Nakkebœlle fait expressément mention de la „tour claire des prisonniers" sous l'une des tours d'angle. Les prisonniers ont été bien gardés à cette profondeur derrière les verrous et les serrures.

Si, au lieu de descendre dans la cave, on monte l'escalier conduisant au premier étage, on entre dans les salons. Seul le nom du gynécée, où l'on pénètre d'abord, est resté; dans les autres cas les noms des pièces varient. Il y a eu, soit des salons, dits salons d'été et qui n'ont sans doute servi de résidence habituelle qu'en été, soit des chambres d'ami, soit des chambres à coucher. Il est difficile de ne pas observer que le nombre des pièces a été relativement restreint, (seul, Egeskov en possédait un grand nombre) et que la „grande maison" était réservée exclusivement aux maîtres de la maison. Dans quelques châteaux, la cuisine est actuellement installée dans le sous-sol; à l'origine elle ne se trouvait pas dans la „grande-maison" mais dans l'économat adjacent. On peut donc supposer, ou bien qu'on portait les plats dans la „grande-maison", ou bien — ce qui est probable — que les maîtres prenaient les repas avec leurs domestiques dans l'office, comme les paysans le font encore de nos jours.

En quittant le premier étage et en montant l'escalier dallé de la tour jusqu'au deuxième étage, on entre dans la grande salle, „salle de fête", „salle de danse", ou tout simplement „la salle". A Rygaard cette salle comporte l'étage tout entier, ce qui a été autrefois le cas à Hesselagergaard et à Nakkebœlle; à Egeskov, elle ne formait qu'une moitié de l'étage, et à Œrbaeklunde elle n'en comportait qu'une partie. Les jours de semaine, on ne s'en servait pas, elle était froide et déserte; on n'y avait recours qu'aux fêtes.

Ce n'est qu' à Œrbaeklunde que le premier étage est voûté; partout ailleurs le premier et le second étages étaient couverts d'un lambris. A Hesselagergaard, les consoles sculptées sont encore du moyen âge (fig. 7), mais déjà à Egeskov et à Borreby elles affectent la forme Renaissance. Pour peu qu'on se figure les murs du premier étage munis de placards, bien fermés à l'aide de battants sculptés, des bancs adossés aux murs de la salle, les sols dallés ou carrelés, les cheminées, les lambris décorés de vives couleurs, les murs ornés de décorations faites sur des pierres blanchies à la chaux, on peut se faire une idée approximative de l'intérieur des châteaux forts. L'impression n'en était nullement hospitalière et gaie, elle était plutôt sinistre et triste. Elle correspond entièrement au caractère des contemporains, tel que nous le connaissons par les portraits de l'époque. Le jour ne pénétrait que parcimonieusement par les fenêtres relativement petites, percées dans des murs d'une épaisseur considérable. Les pièces ont dû être fraîches en été, mais en revanche d'un froid mordant en hiver. Chaque étage n'avait que deux cheminées, une à chacun des bouts des faces latérales; il en est résulté que les pièces du milieu au premier étage étaient à peu près inhabitables en hiver. Il fallait cependant faire des sacrifices, si l'on tenait à être confortablement logé; les gens d'alors, accoutumés au grand air, étaient sans doute moins frileux que nous autres, en tout cas on n'était pas habitué à mieux. Sans doute on se blottissait, comme le font encore de nos jours les paysans, les petits propriétaires ruraux et les ouvriers, dans une seule chambre, autour du foyer rayonnant, tandis que le reste du château restait dans une solitude glacée et majestueuse.

A Rygaard, la salle est encore assez bien conservée; un peu basse de plafond, sombre, trop étroite, si l'on tient compte de sa longueur, munie de cheminées aux faces latérales et ornée de restes de peintures murales. La décoration des murs représente des pierres de taille et des boiseries sculptées, et l'on y voyait une série d'images; le sujet en était biblique, à en juger par ce qui en reste, ce qui ne laisse pas d'être curieux, quand on considère le but purement civil auquel était destinée la salle. Nulle part en Danemark on ne peut, aussi bien qu'ici, se reporter en songe au temps de Christiern II. A Borreby, à Nakkebœlle et à Œrbaeklunde, on a conservé, ou du moins on se rappelle l'existence de la décoration primitive des appartements.

Enfin il y a un détail qui rend plus romanesques ces vieux manoirs. Outre la communication existant entre les étages par la tour d'escalier, on trouve également, excepté à Œrbaeklunde, à l'intérieur même de la maison, des escaliers par lesquels on peut se rendre secrètement, et le plus souvent dans l'obscurité, d'une pièce à une autre. A Rygaard on arrive par un escalier dérobé du mur extérieur de la salle au corps de garde, et dans les autres châteaux forts on peut monter, par ces escaliers dérobés, de la cave au premier étage, et continuer jusqu'au second. Indéniablement ces escaliers dérobés ont quelque chose de mystérieux; on ne saurait en expliquer entièrement l'existence en disant que les habitants de la maison ont désiré, par ce moyen, communiquer plus facilement avec les étages, qu'en se servant de l'escalier que leur offrait la tour. On peut supposer que le seigneur a voulu se réserver ces escaliers dérobés et qu'ils donnaient accès à des dépôts importants — titres relatifs au château, provisions etc. — auxquels il ne voulait pas que d'autres touchassent.

Ces châteaux forts sont remarquables, tout d'abord parce que, grâce à eux, nous assistons en personne à un chapitre de l'histoire du Danemark: la „guerre du comte". En vérité, c'est là de l'histoire danoise, illustrée par l'histoire. Toutefois les châtelains n'ont pas seulement construit leurs châteaux par crainte, pour leur sûreté; ils les ont bâtis par défi, et parce qu'ils entendaient être logés confortablement et luxueusement. Voilà pourquoi leurs châteaux ont une valeur d'art. Comme ce sont les hommes les plus considérables et les plus importants de l'époque qui les ont construits, ils ont su donner à leur demeure un caractère tout personnel. Non seulement ils nous révèlent en général l'orgueil d'un seigneur du temps, mais ils contribuent aussi largement à nous faire comprendre l'âme de chaque châtelain. Les voilà, dans les fertiles îles danoises, comme des souvenirs silencieux, mais non muets, d'un passé qui nous est étranger, d'aspect un peu lourd et taciturne, dépassant le feuillage des arbres de leurs toits abrupts et de leurs pignons décorés, réflétant leurs murs brun rouge dans les fossés aux eaux dormantes. Le temps, le meilleur des architectes, a fait son œuvre. „Il n'a ni ciseau, ni maillet: il a pour outils la pluie, le clair de lune et le vent du Nord. Il termine merveilleusement le travail des praticiens. Ce qu'il ajoute ne se peut définir et vaut infiniment", comme a dit M. Anatole France.

FORTEGNELSE OVER TEGNINGERNE

RYGAARD maalt 1882

V. Koch, H. B. Wright og Emil Jørgensen

Blad 1. a. Plan af Kælderen. b. Plan af første Stokværk.
Blad 2. a. Andet Stokværk. b. Vægterloftet. — Enkeltheder.
Blad 3. Tværsnit: Portlængen og „det store Hus." S—N.
Blad 4. Tværsnit gennem Sidelængerne. V—Ø.
Blad 5. Længdesnit gennem „det store Hus". V—Ø.
Blad 6. Sydsiden.
Blad 7. Vestsiden.
Blad 8. Nordsiden.
Blad 9. Østsiden.
Blad 10. Brudstykke af Vægmaling i „den store Sal".

HESSELAGERGAARD maalt 1886

Fritz A. Koch og H. Garde

Blad 11. a. Plan af Kælderen. b. Plan af første Stokværk.
Blad 12. a. Plan af andet Stokværk. b. Plan af Vægterloftet.
Blad 13. Tværsnit. S—N.
Blad 14. Længdesnit. V—Ø.
Blad 15. Sydsiden.
Blad 16. Vestsiden.
Blad 17. Nordsiden.
Blad 18. Østsiden.
Blad 19. Østgavlens Midtparti.
Blad 20. Enkeltheder.

EGESKOV maalt 1883

V. Koch og Hack Kampmann

Blad 21. a. Plan af Kælderen.
b. Plan af første Stokværk.
Blad 22. a. Plan af andet Stokværk.
b. Plan af Vægterloftet.
Blad 23. Tværsnit. V—Ø.
Blad 24. Vestsiden.
Blad 25. Nordsiden.
Blad 26. Østsiden.
Blad 27. Sydsiden.

BORREBY maalt 1883

V. Koch og Hack Kampmann

Blad 28. a. Plan af Kælderen.
b. Plan af første Stokværk.
Blad 29. a. Plan af andet Stokværk.
b. Plan af Vægterloftet.
Blad 30. Tværsnit (gennem Trappetaarnet). S—N.
Blad 31. Tværsnit (foran Trappetaarnet). S—N.
Blad 32. Sydsiden.
Blad 33. Vestsiden.
Blad 34. Nordsiden.
Blad 35. Enkeltheder med restaurerede Vinduesindfatninger.

NAKKEBØLLE maalt 1895

A. Fussing og Johan Nielsen

Blad 36. a. Plan af Kælderen. b. Plan af første Stokværk.
Blad 37. a. Plan af andet Stokværk. b. Plan af Vægterloftet.
Blad 38. Tværsnit. S—N.
Blad 39. Længdesnit. Ø—V.
Blad 40. Nordsiden. Tværsnit gennem den østlige Længe.
Blad 41. Sydsiden.
Blad 42. Vestsiden.
Blad 43. Den sydvestlige Runddel.
Blad 44. Kamin i andet Stokværk.
Blad 45. Stenkarm i andet Stokværk.

ØRBÆKLUNDE maalt 1882

V. Koch og H. B. Wright.

Blad 46. a. Plan af Kælderen. b. Plan af første Stokværk.
Blad 47. a. Andet Stokværk. b. Vægterloftet. Plan af næstøverste og øverste Stokværk i Trappetaarnet.
Blad 48. Tværsnit i Trappetaarnet. N—S.
Blad 49. Tværsnit i Hjørnetaarnet. S—N.
Blad 50. Længdesnit. V—Ø.
Blad 51. Sydsiden.
Blad 52. Vestsiden.
Blad 53. Nordsiden.

RYGAARD

NORD

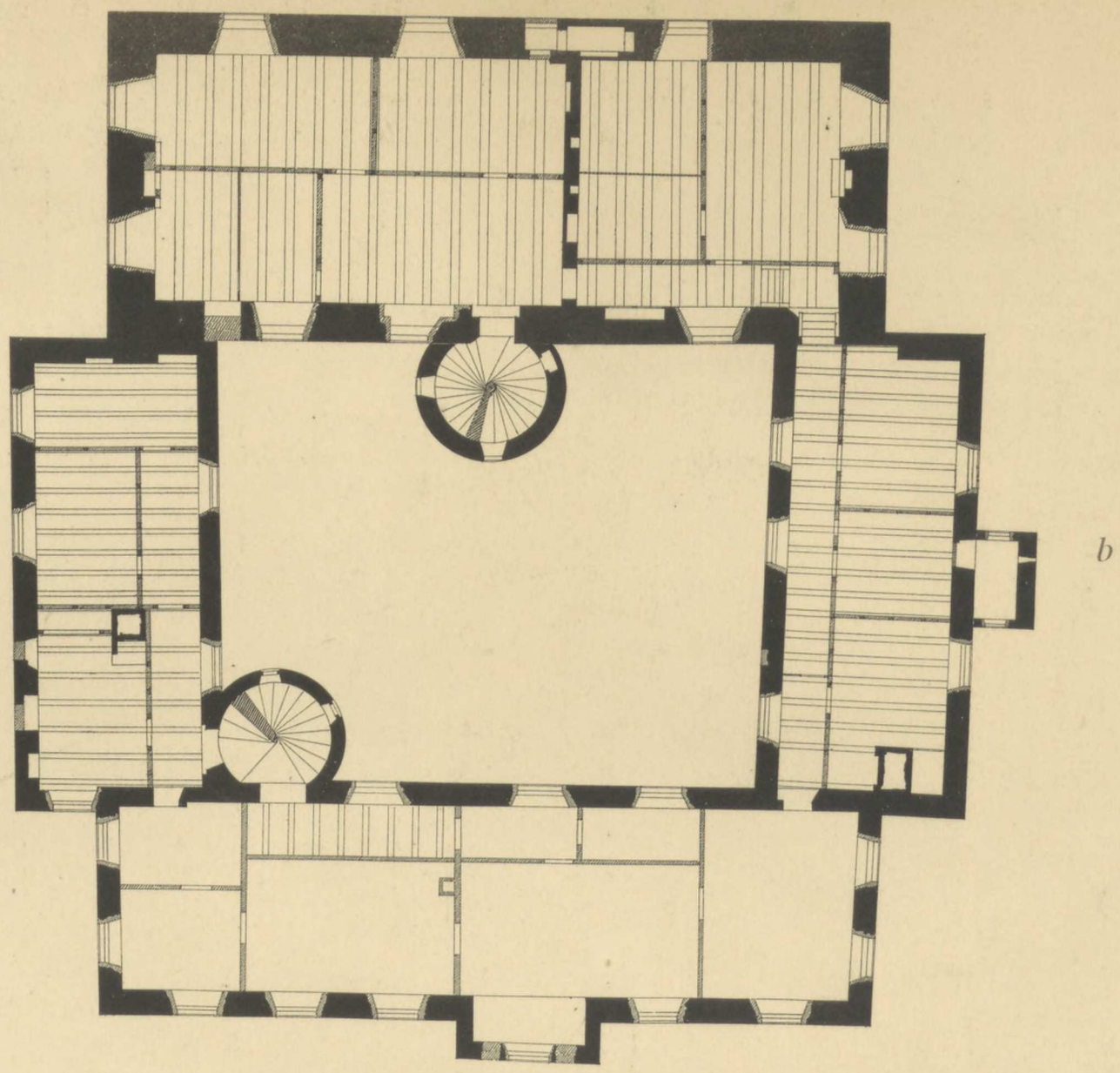

b

VEST ØST

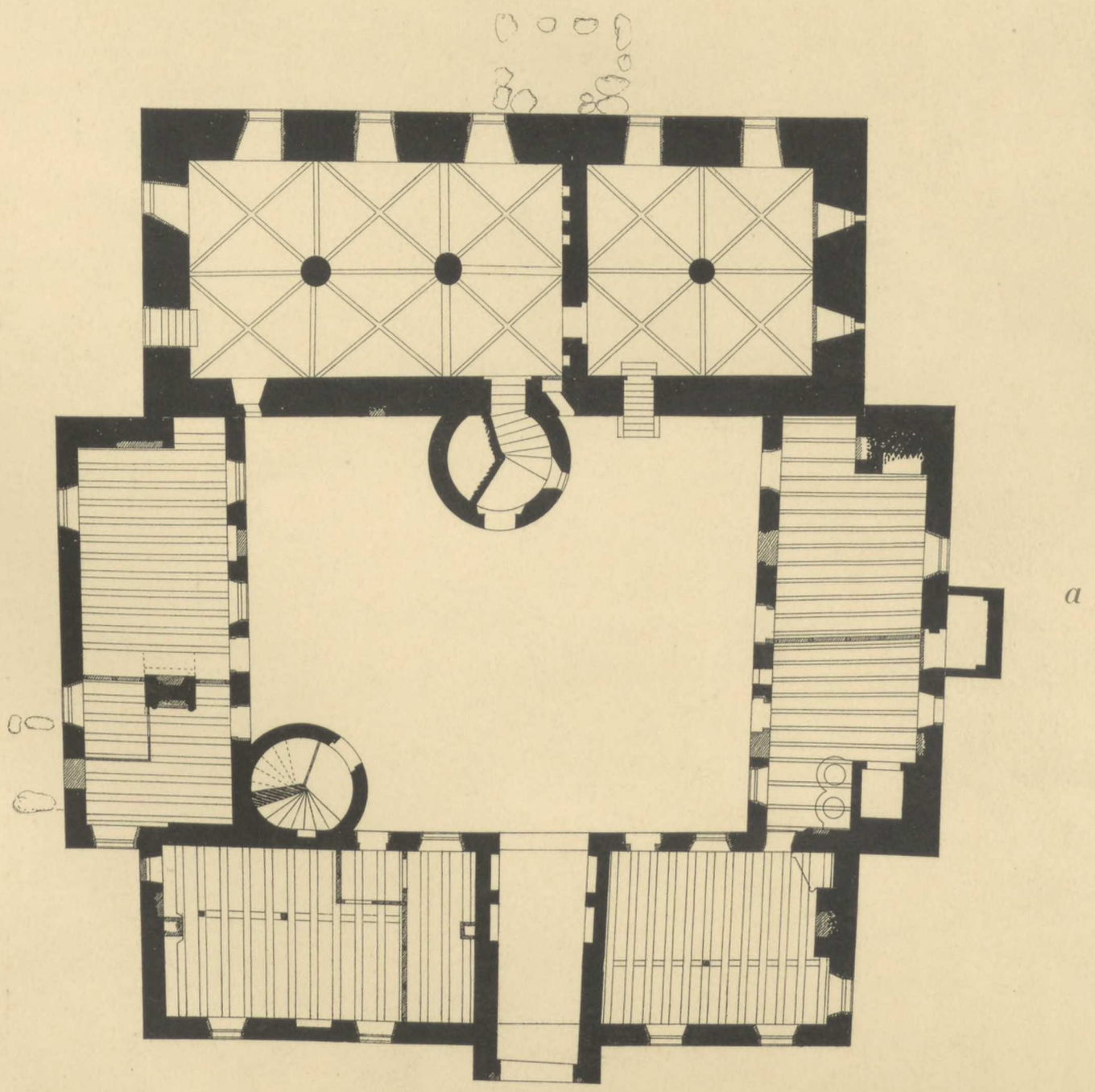

a

SYD

FOTOTYPI. FACHT & CRONE.

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS J HOLM 1 1

RYGAARD

NORD

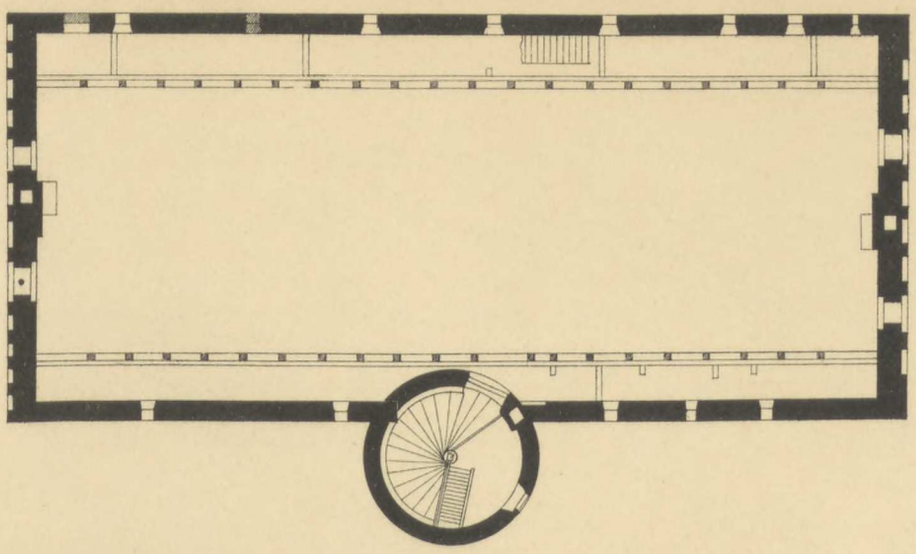

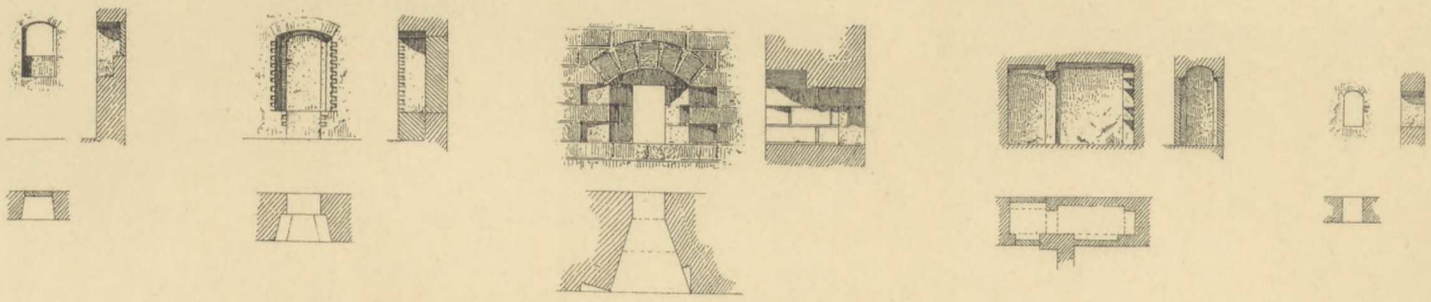

VEST

ØST

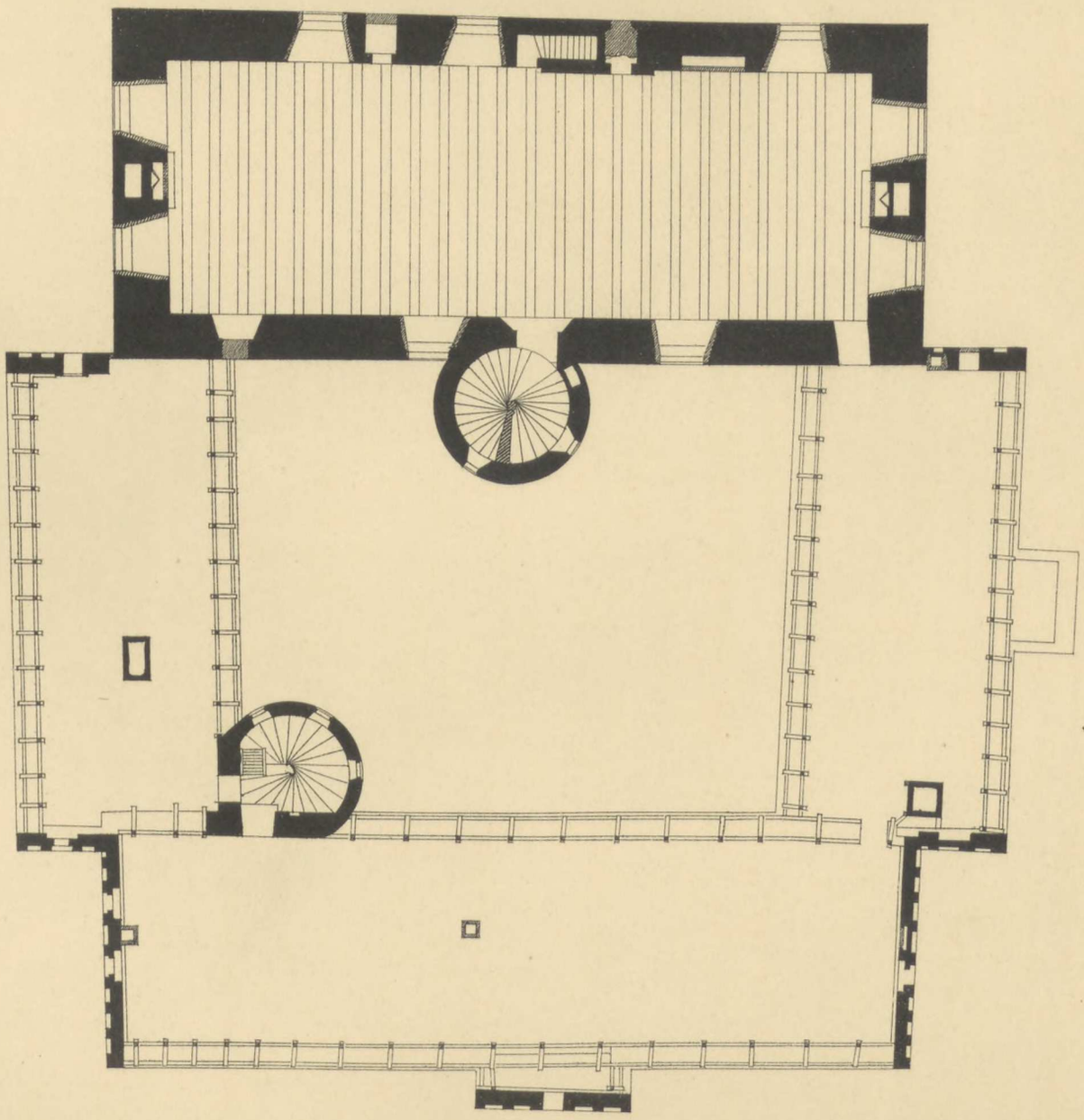

a

b

SYD

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I 2

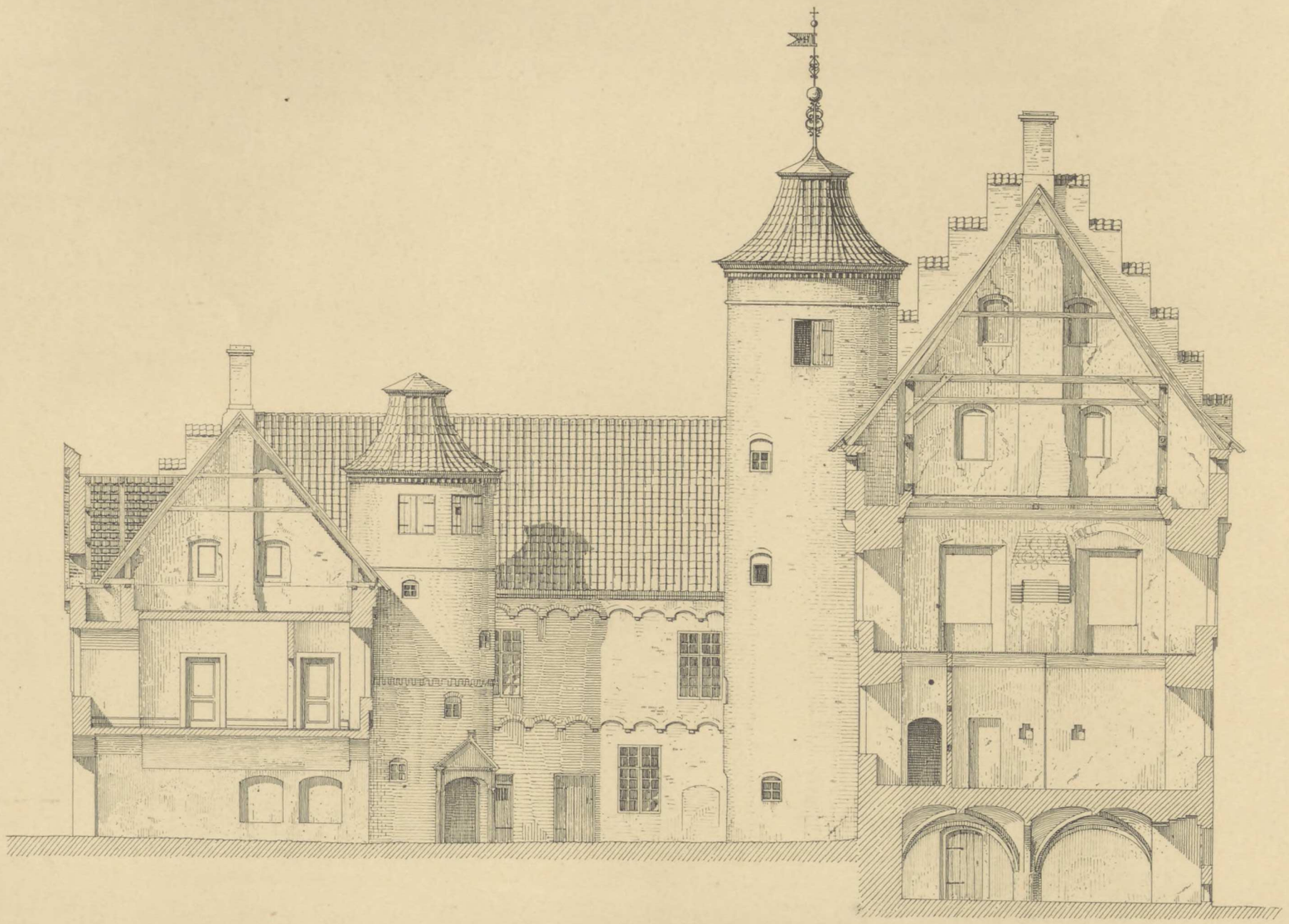

0 5 10 15 20 m/m

SNIT S—N

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEJDER VED HANS J HOLM 1 3

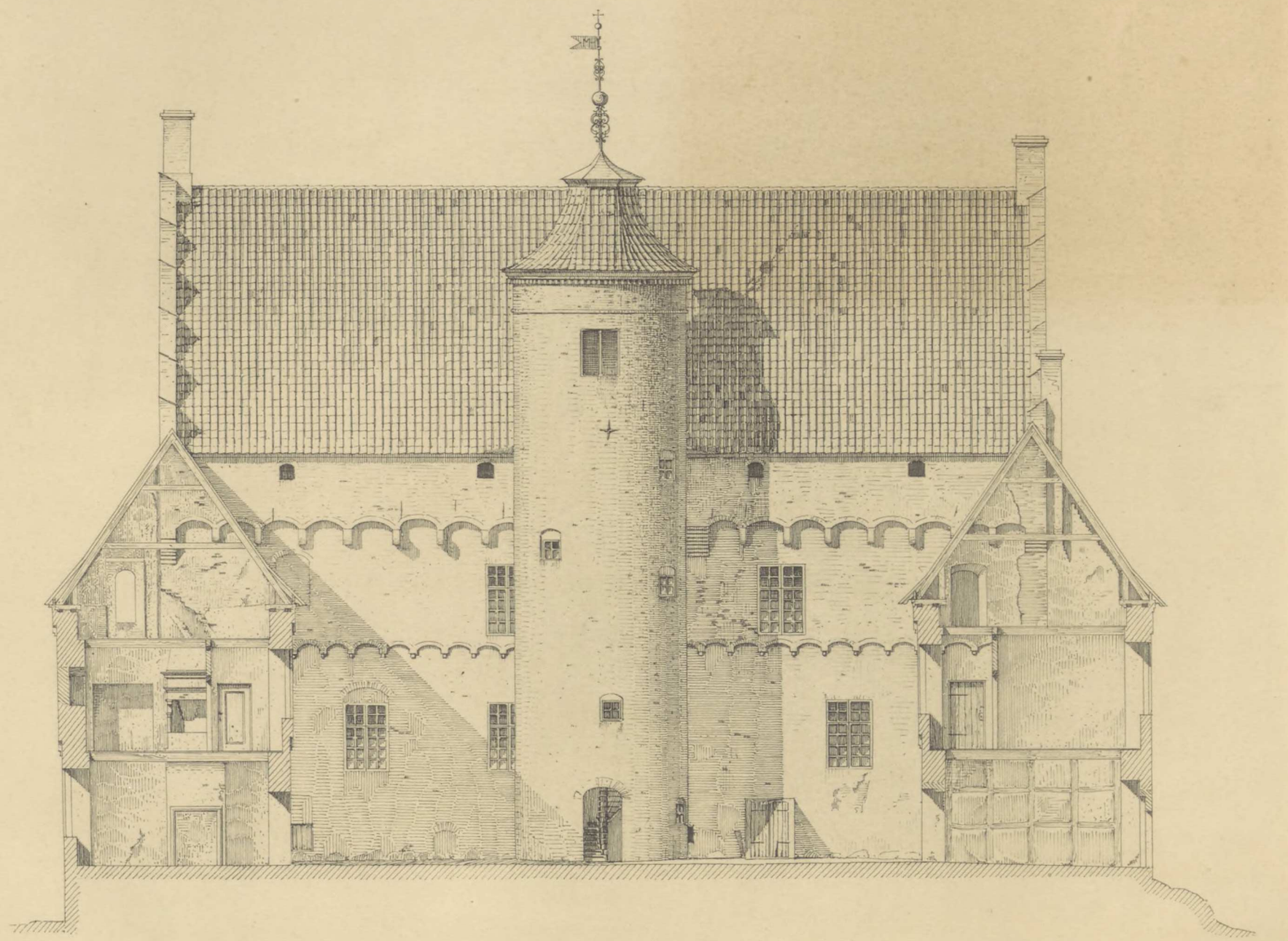

0 5 10 15 20 meter

TVÆRSNIT V—Ø

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEJDER VED HANS J. HOLM
1
4

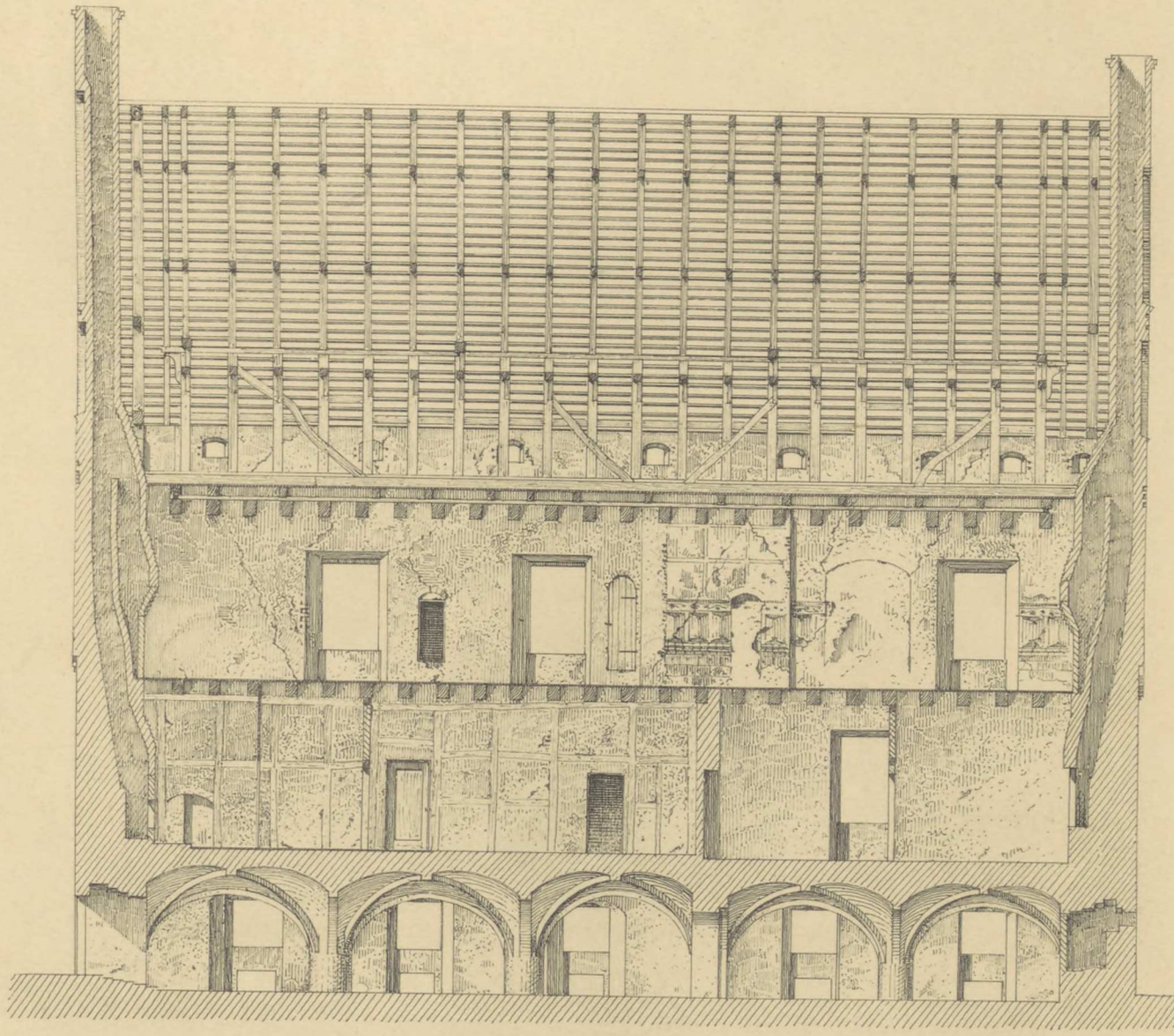

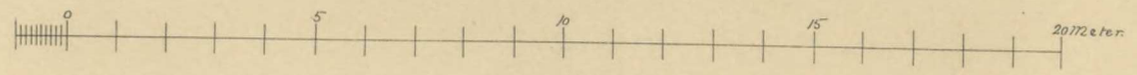

LANGSNIT V—Ø

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEJDER
VED
HANS J HOLM
1
51

RYGAARD

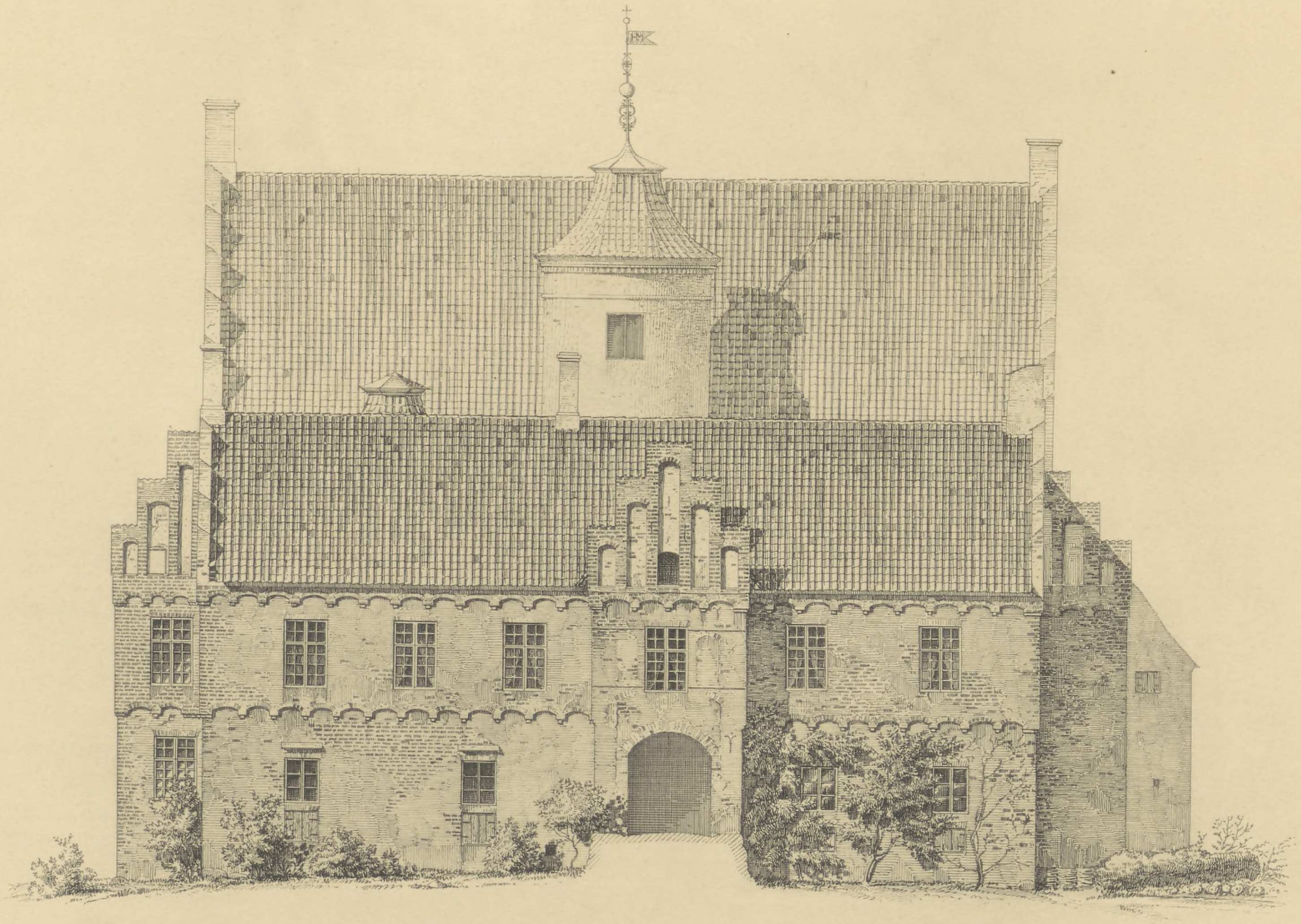

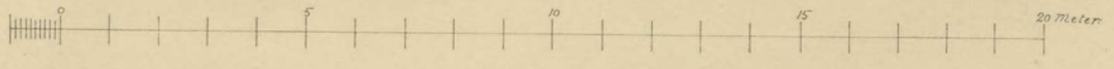

SYDSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS THOLM
16

RYGAARD

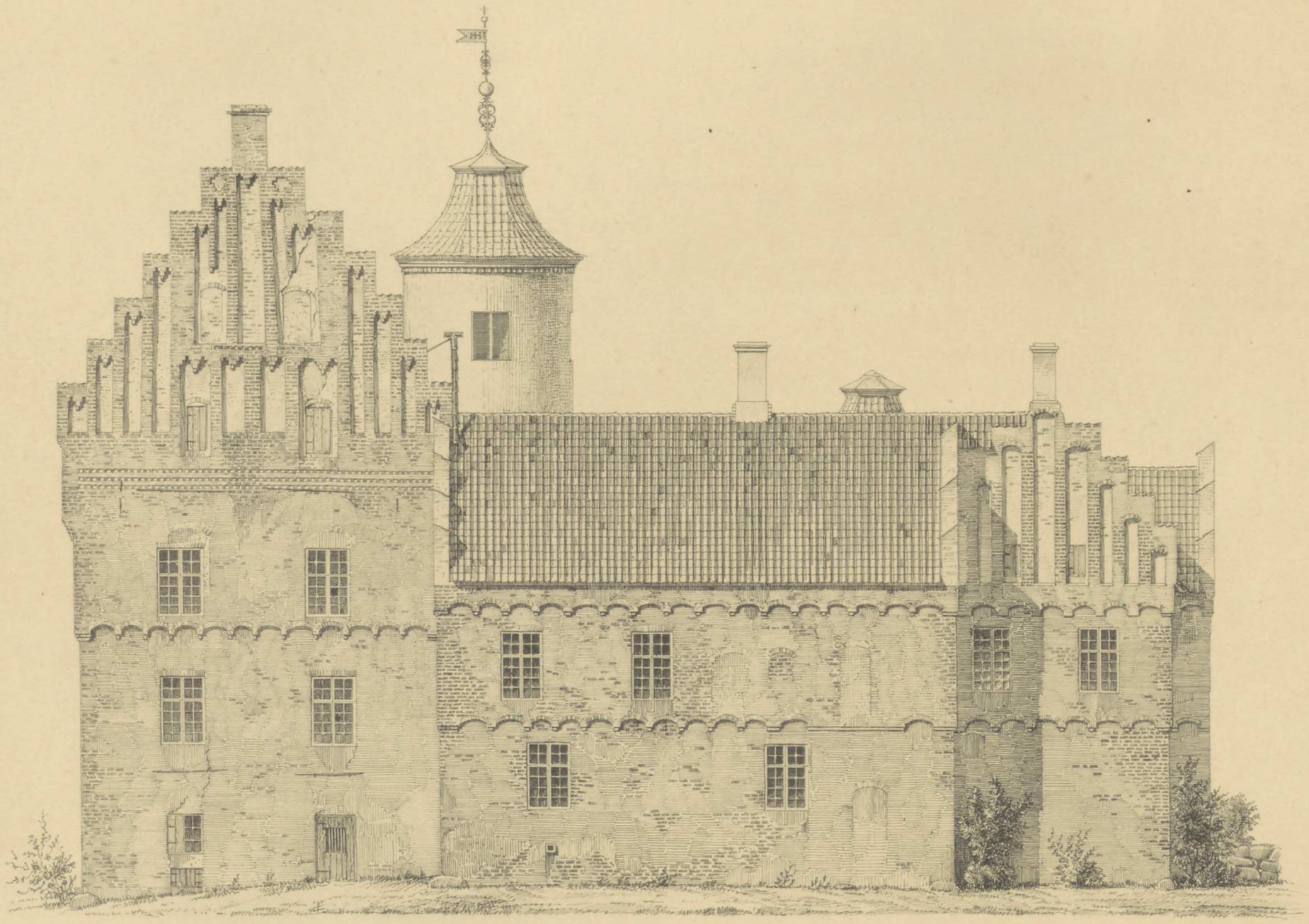

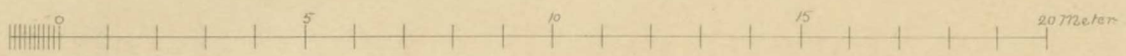

VESTSIDE

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
1

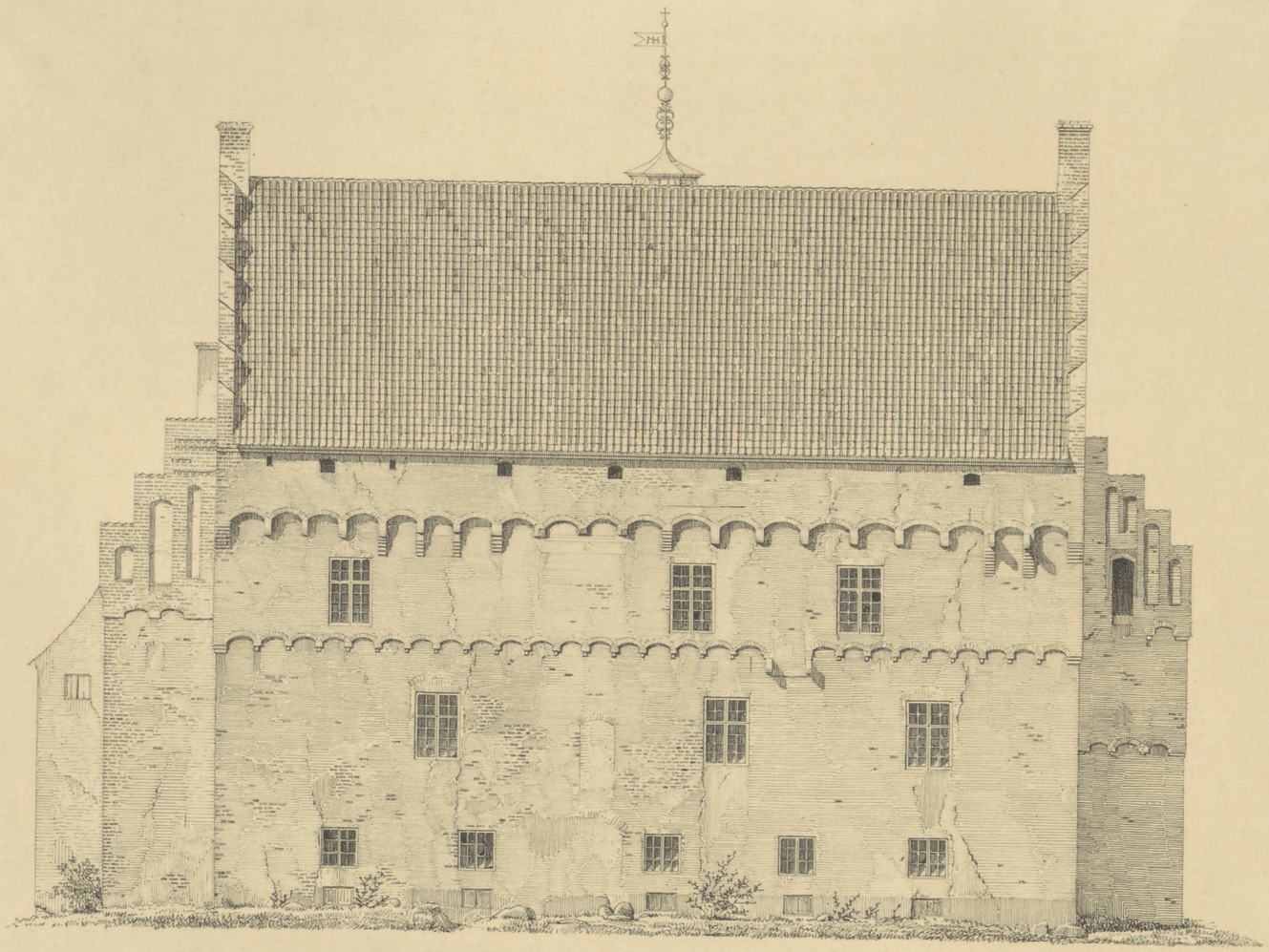

NORDSIDE

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEJDER VED HANS J. HOLM
18 1

RYGAARD

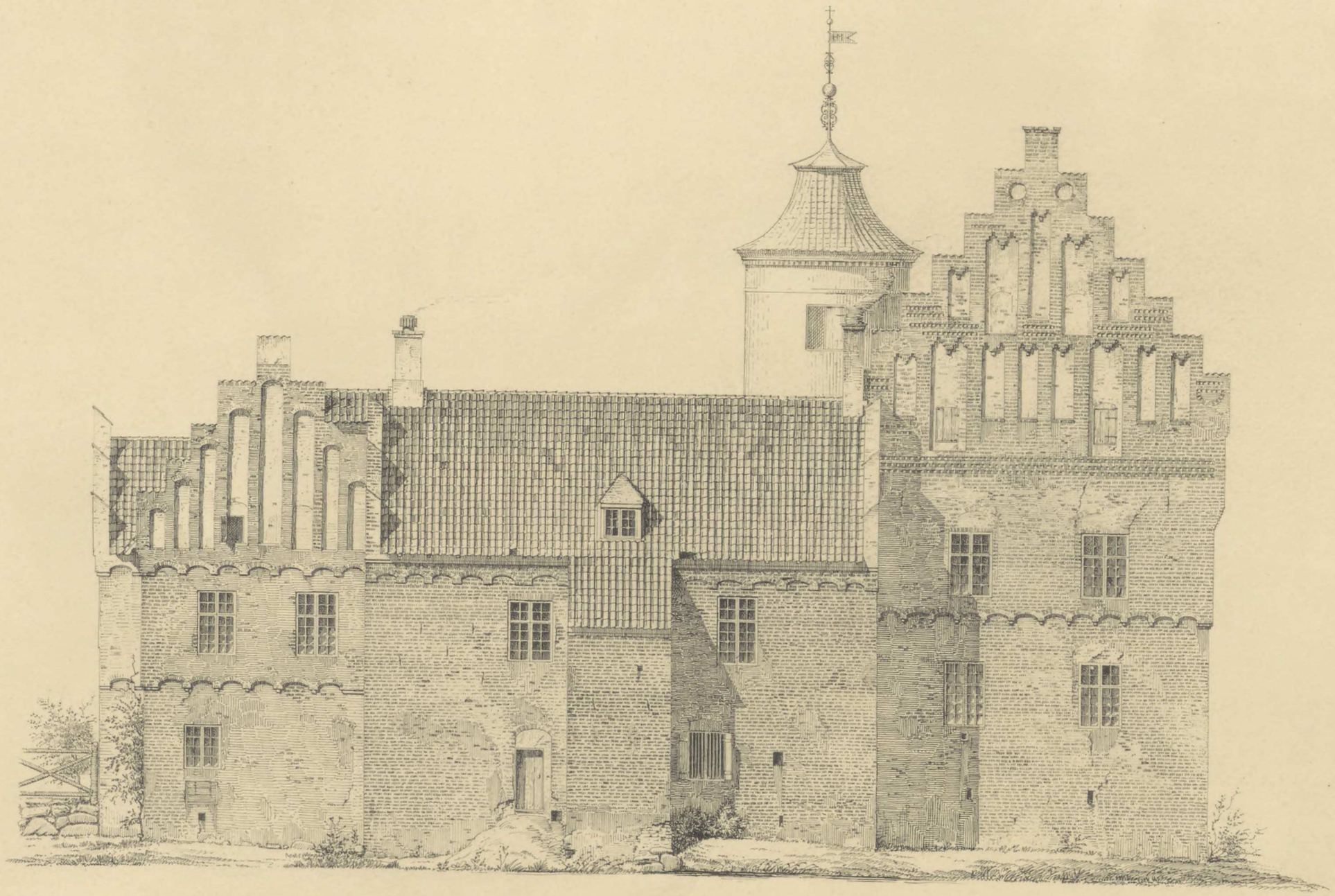

ØSTSIDE

V. Hvidt 1883.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 METER.

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEJDER VED HANS J. HOLM 19

RYGAARD

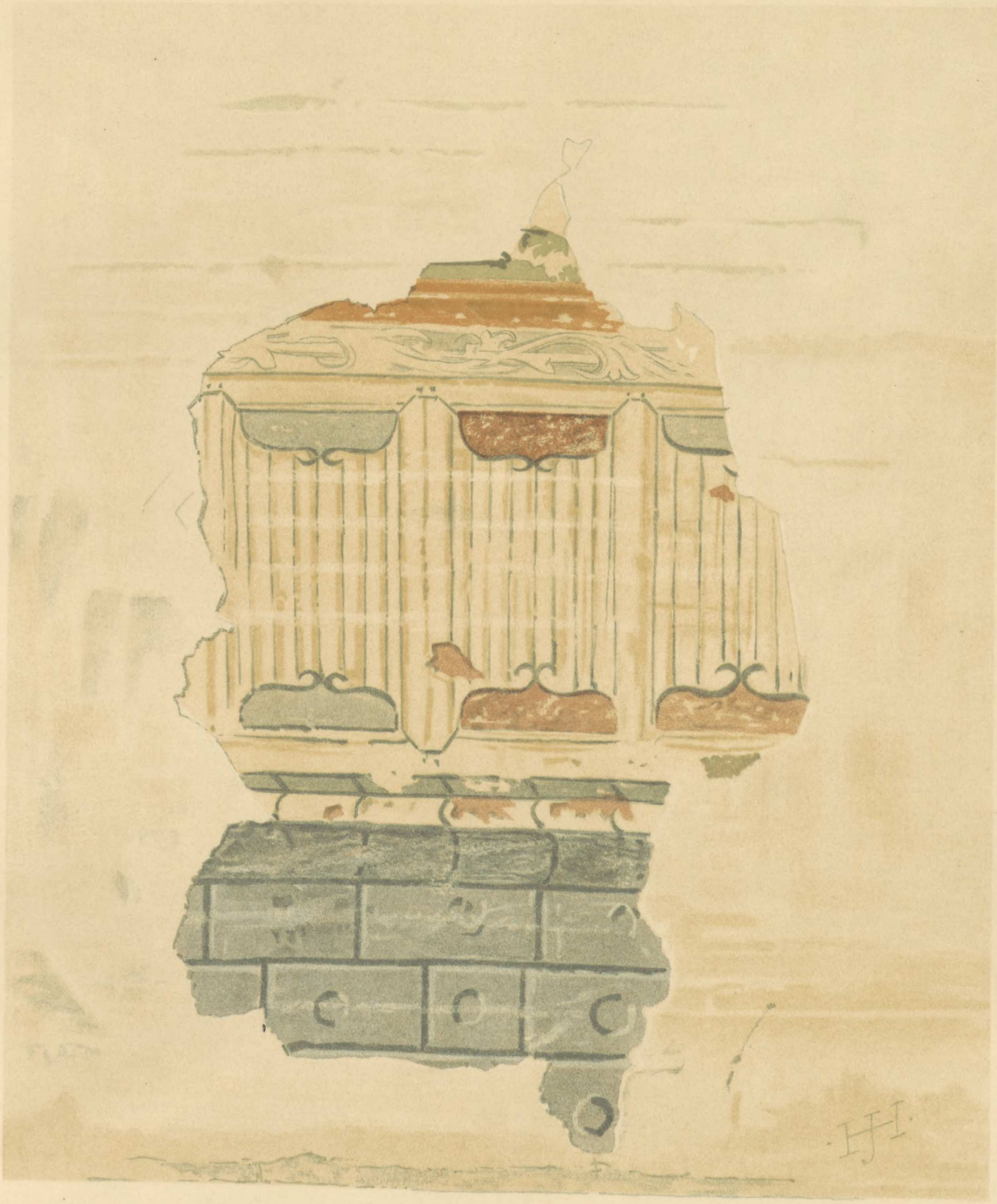

REST AF VÆGMALING I DEN STORE SAL

FOTOTYPI. PACHT & CRONE.

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
1
10

HESSELAGERGAARD

NORD

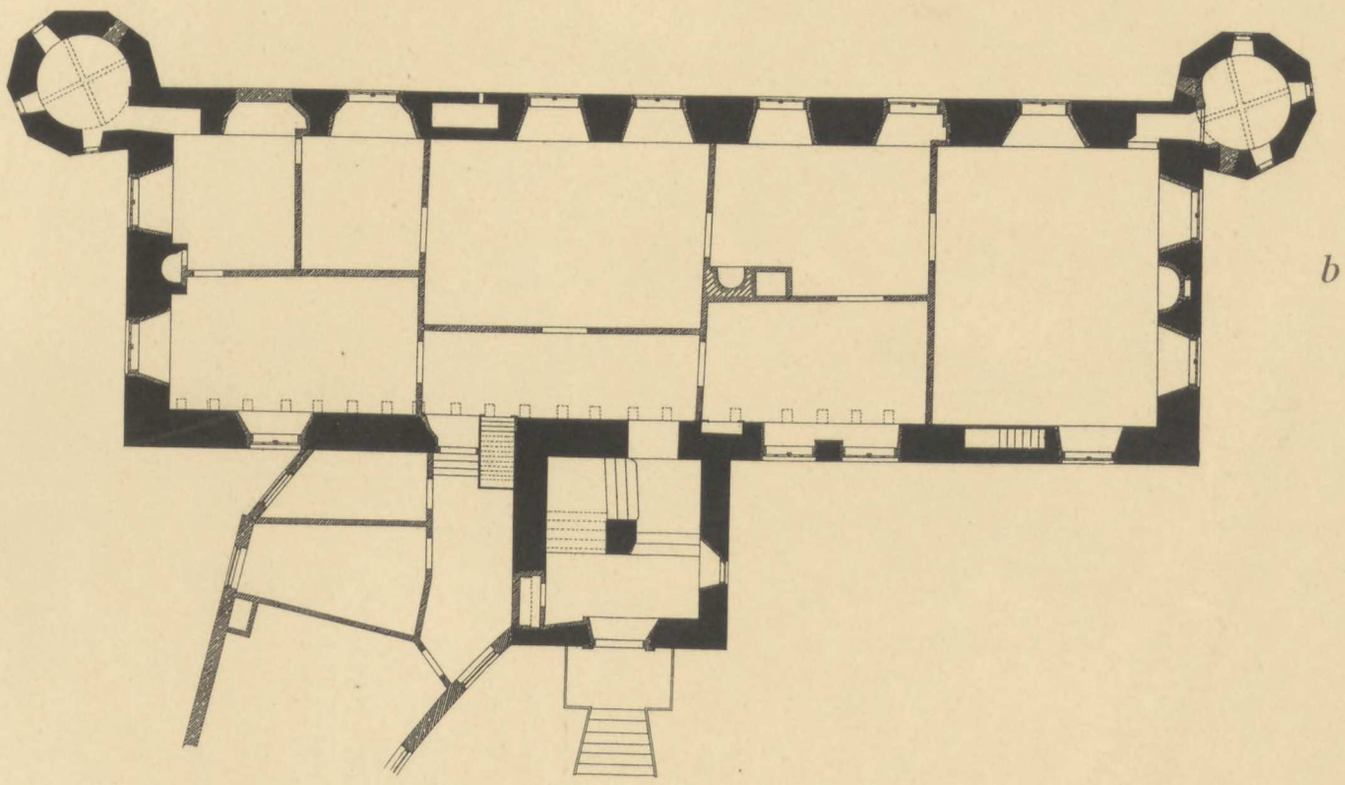

b

VEST

ØST

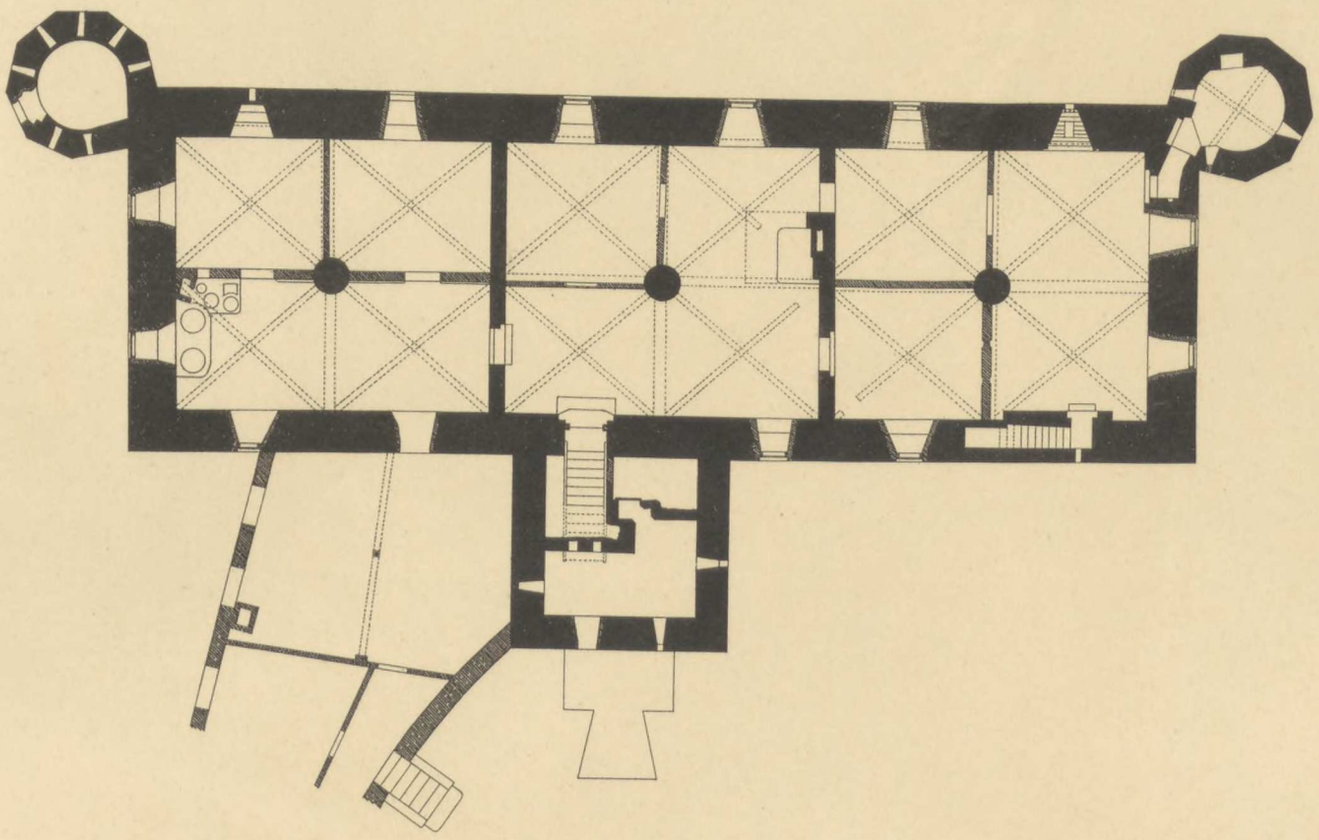

a

5 4 3 2 1 0 5 10 15 20 METER

SYD

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
II

HESSELAGERGAARD

NORD

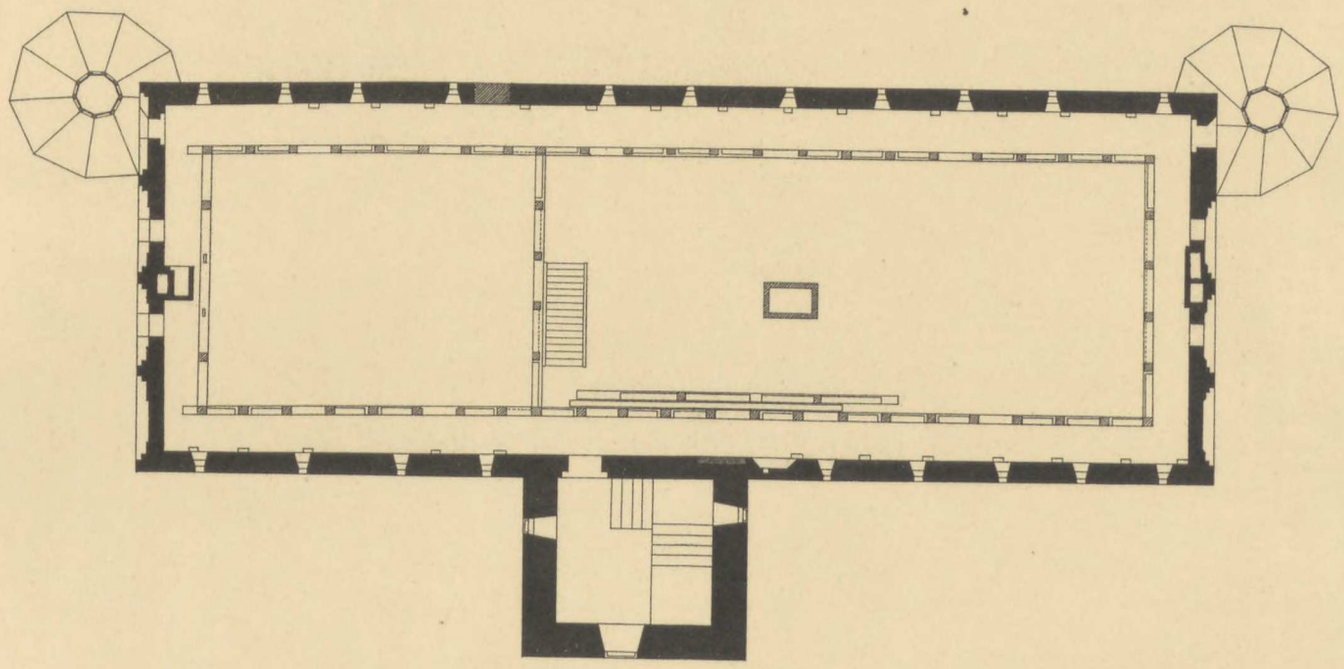

b

VEST ØST

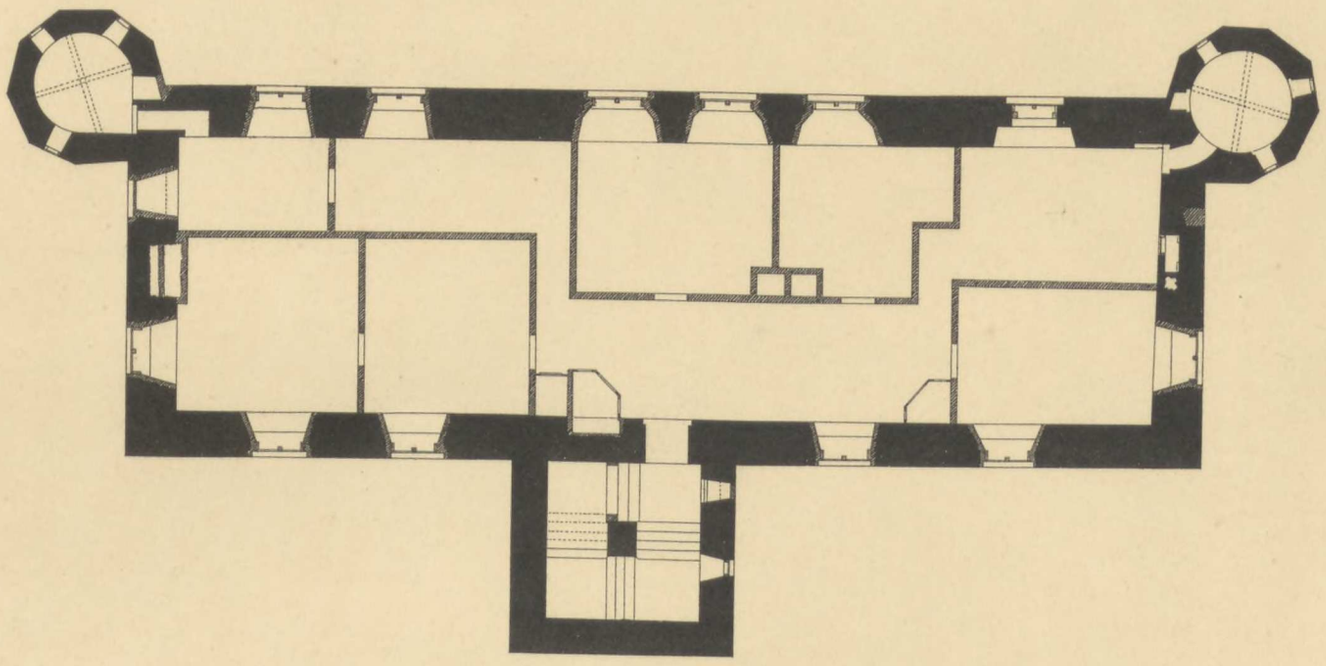

a

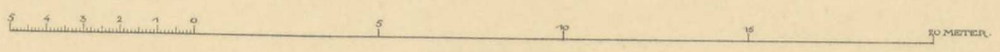

SYD

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS J HOLM 1 12

HESSELAGERGAARD

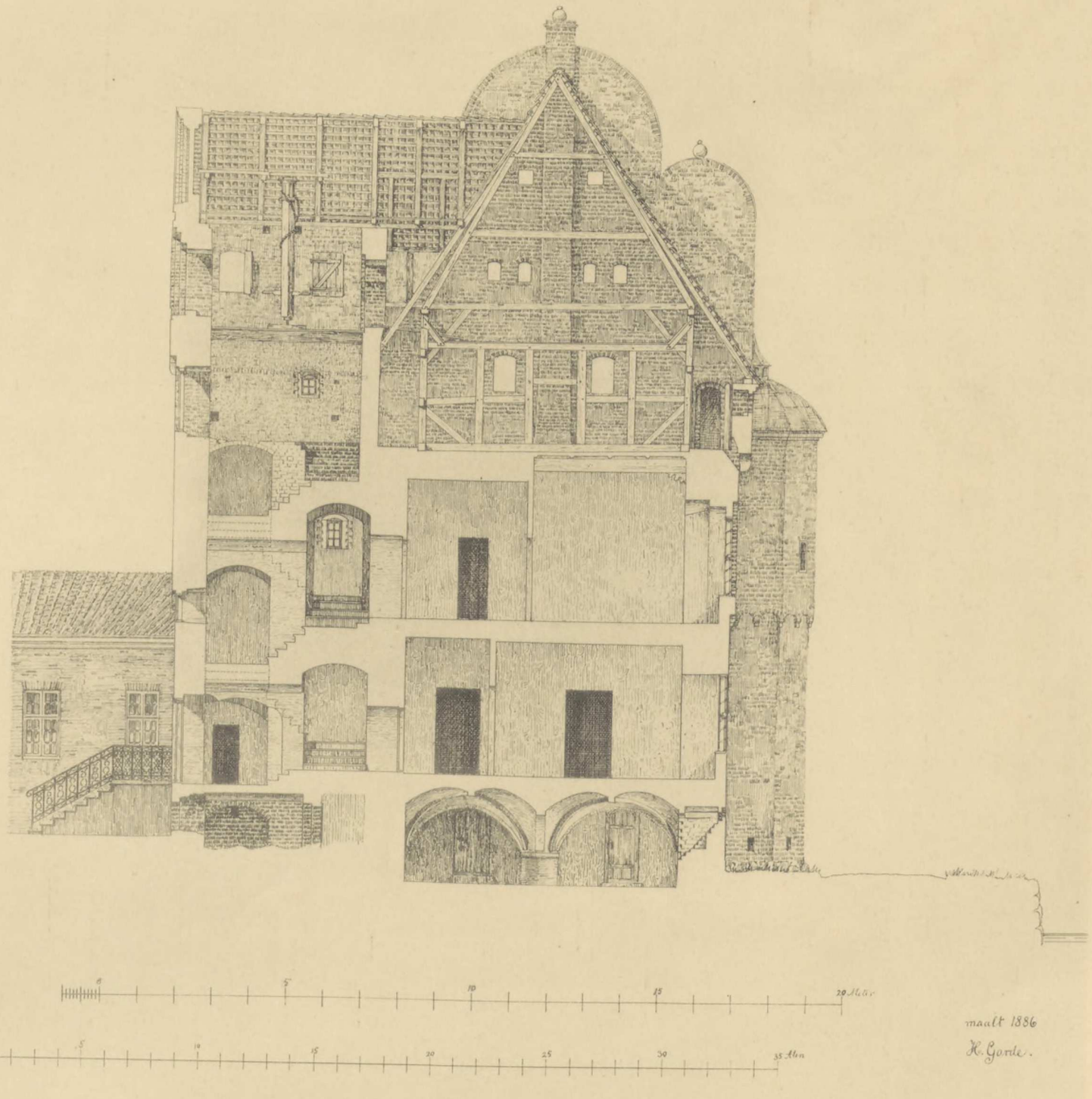

maalt 1886
H. Gorde.

TVÆRSNIT S—N

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I 13

HESSELAGERGAARD

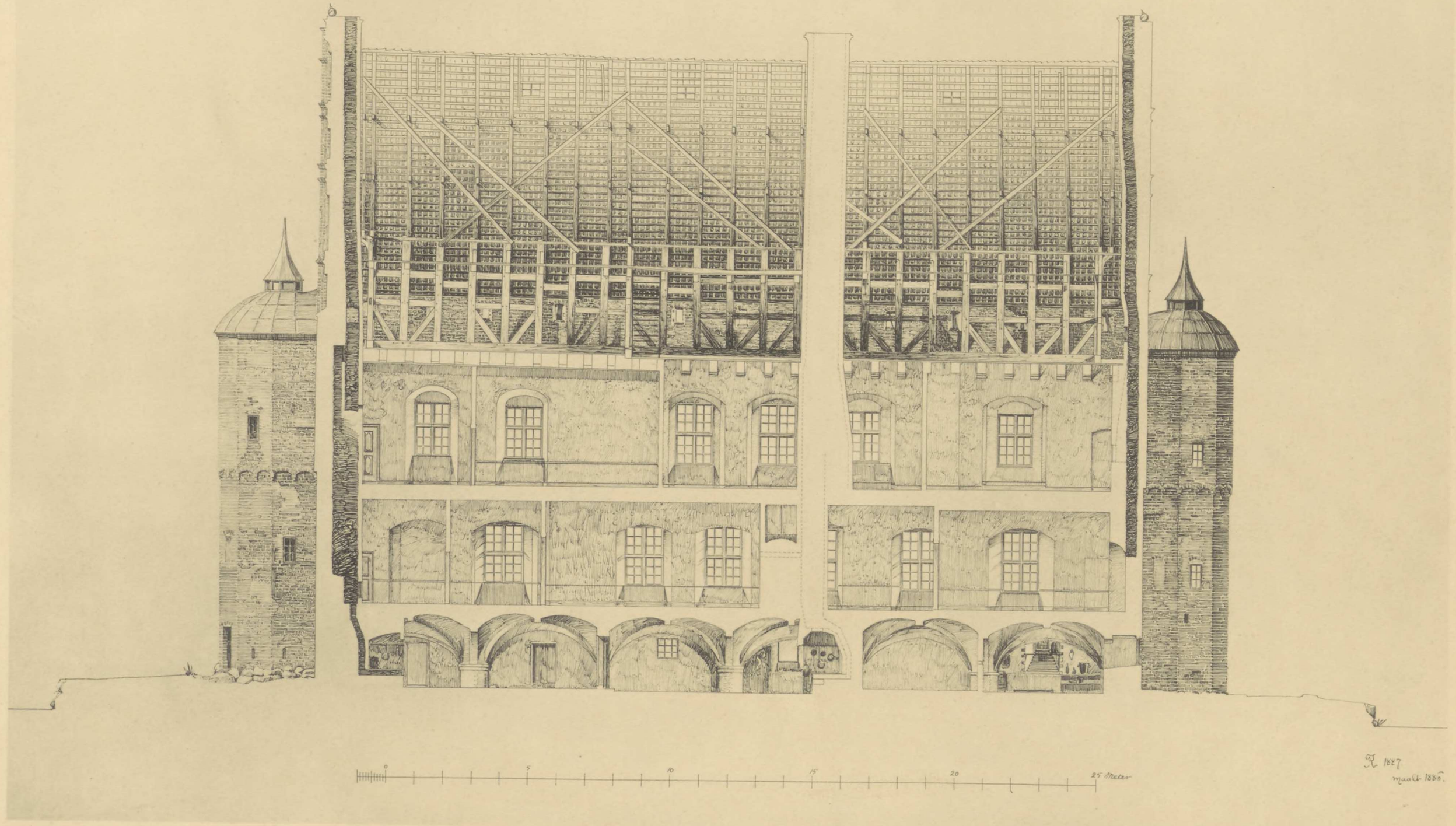

A. 1827
maalt 1885.

LANGSNIT V—Ø

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS J HOLM
I
14

HESSELAGERGAARD

SYDSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEJDER
VED
HANS I HOLM
I
15

HESSELAGERGAARD

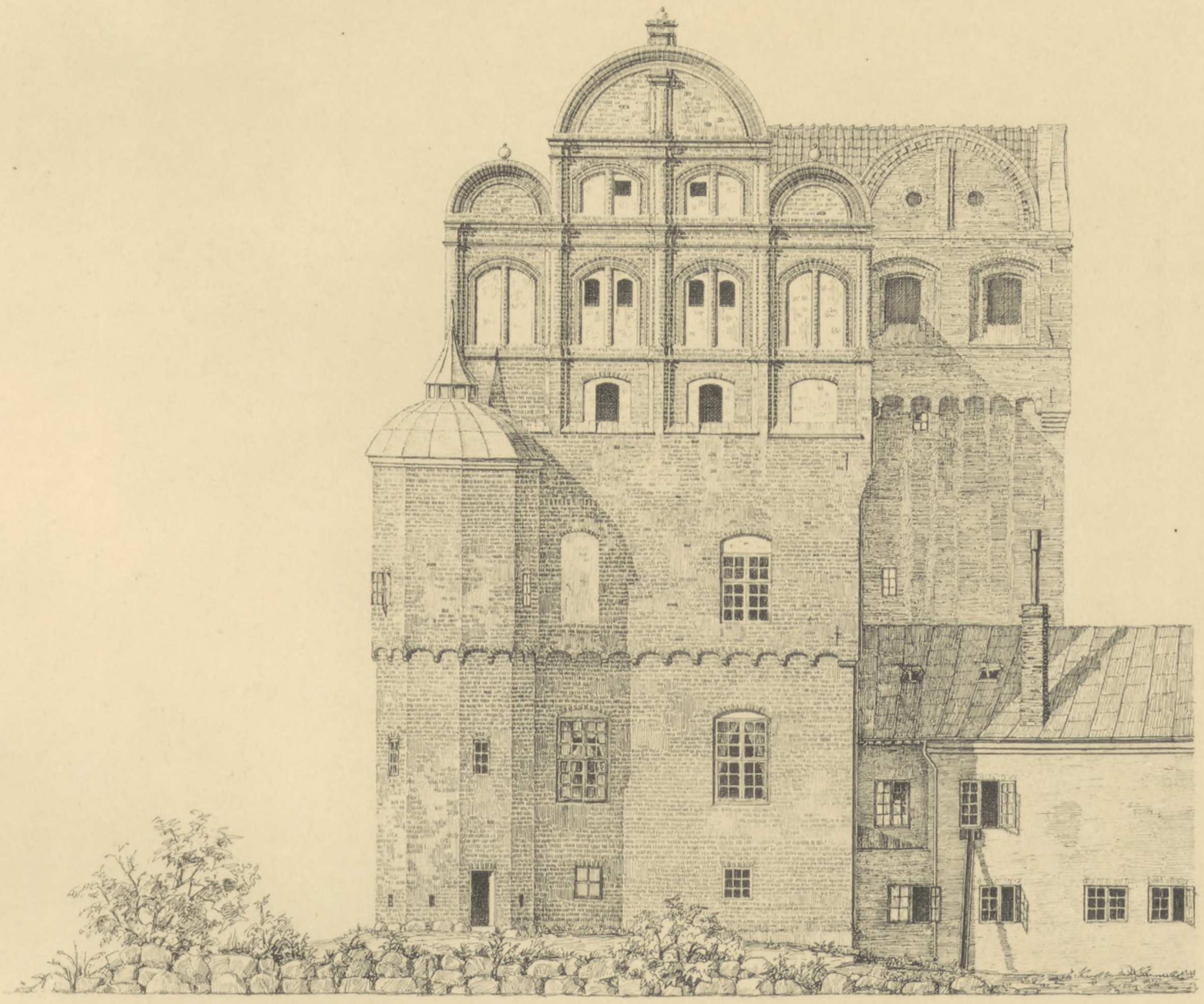

VESTSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
1
16

HESSELAGERGAARD

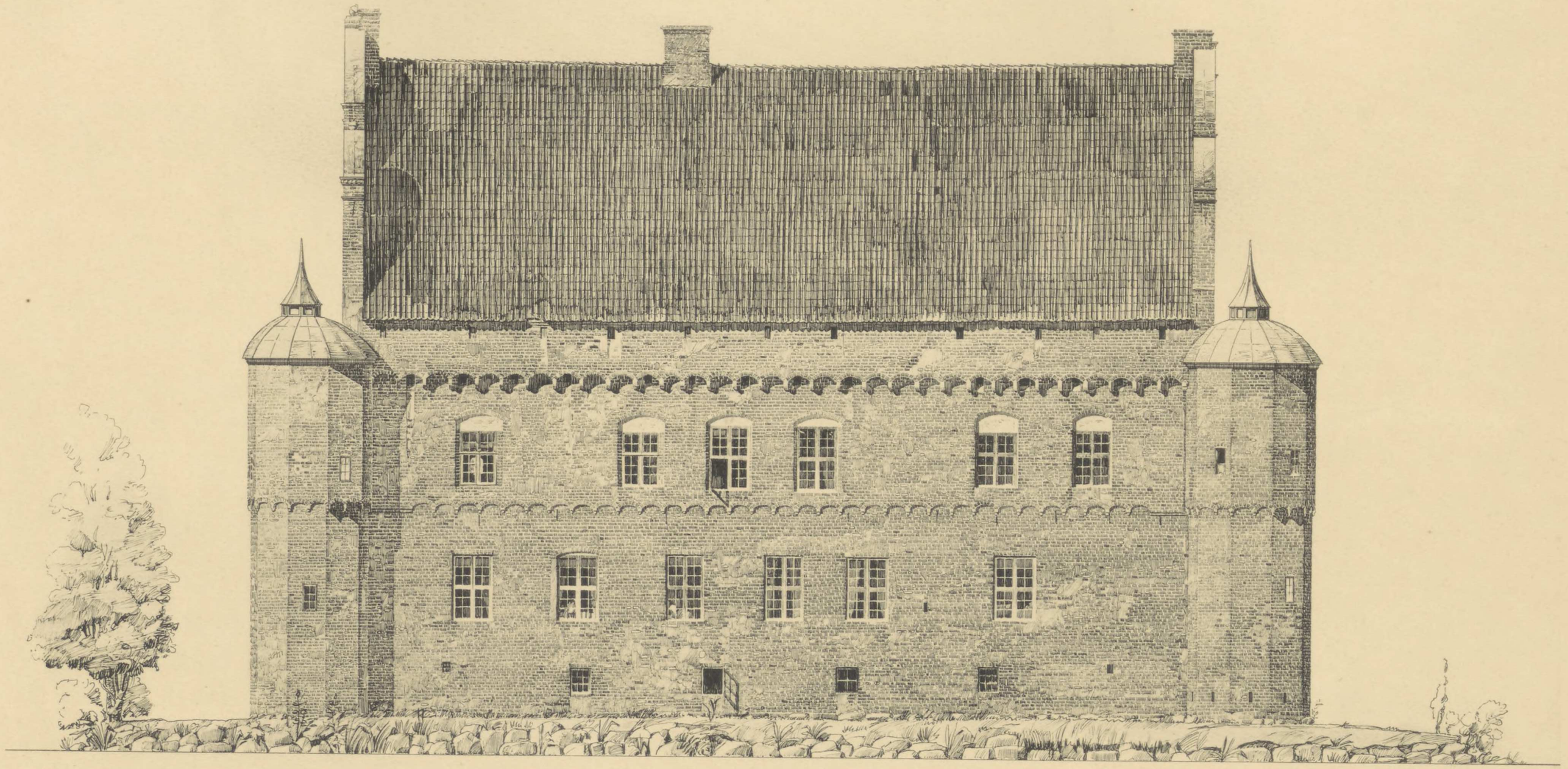

Frits Busch. 1887.

NORDSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
17

HESSELAGERGAARD

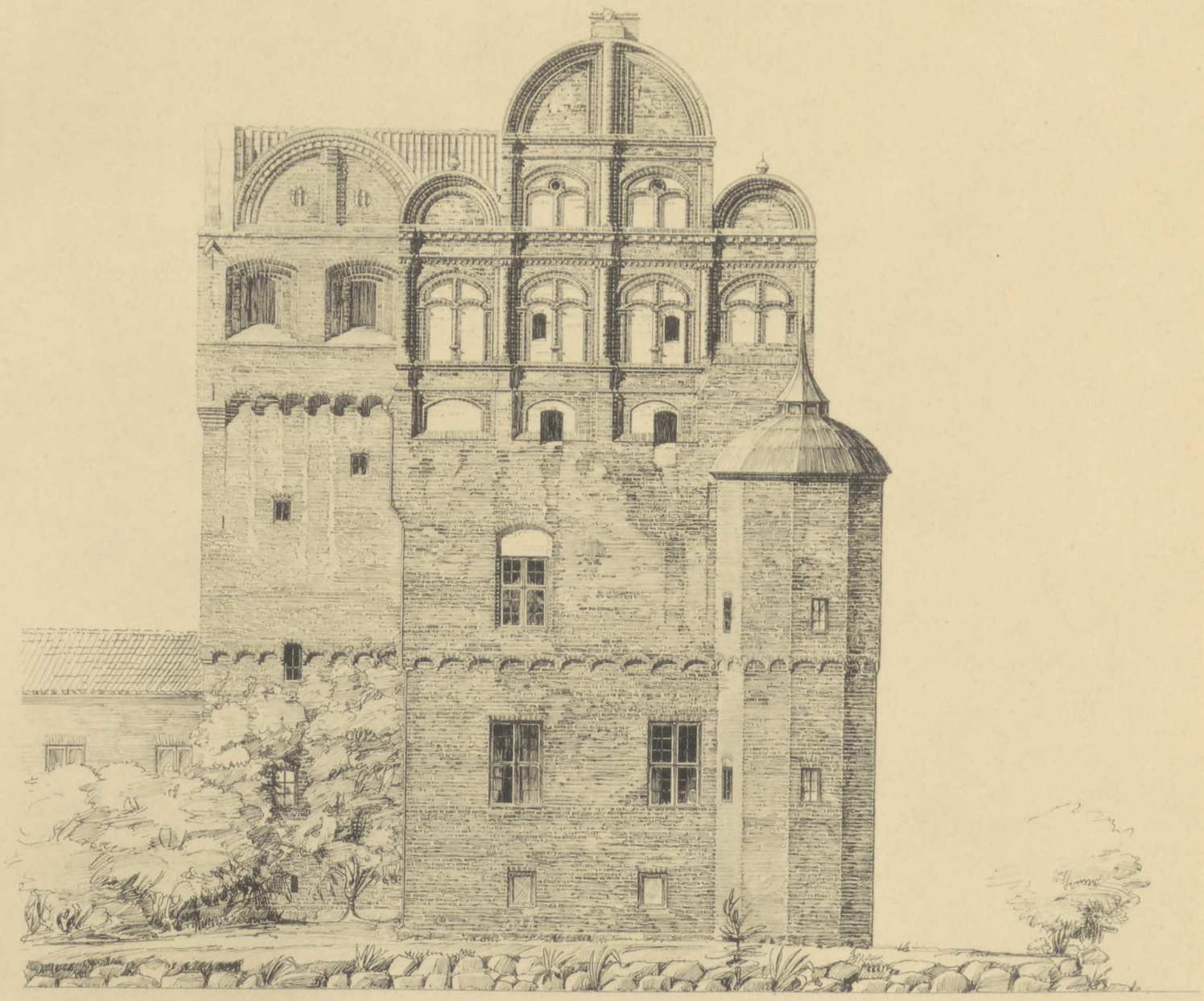

K 87

ØSTSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS J HOLM
1
18

HESSELAGERGAARD

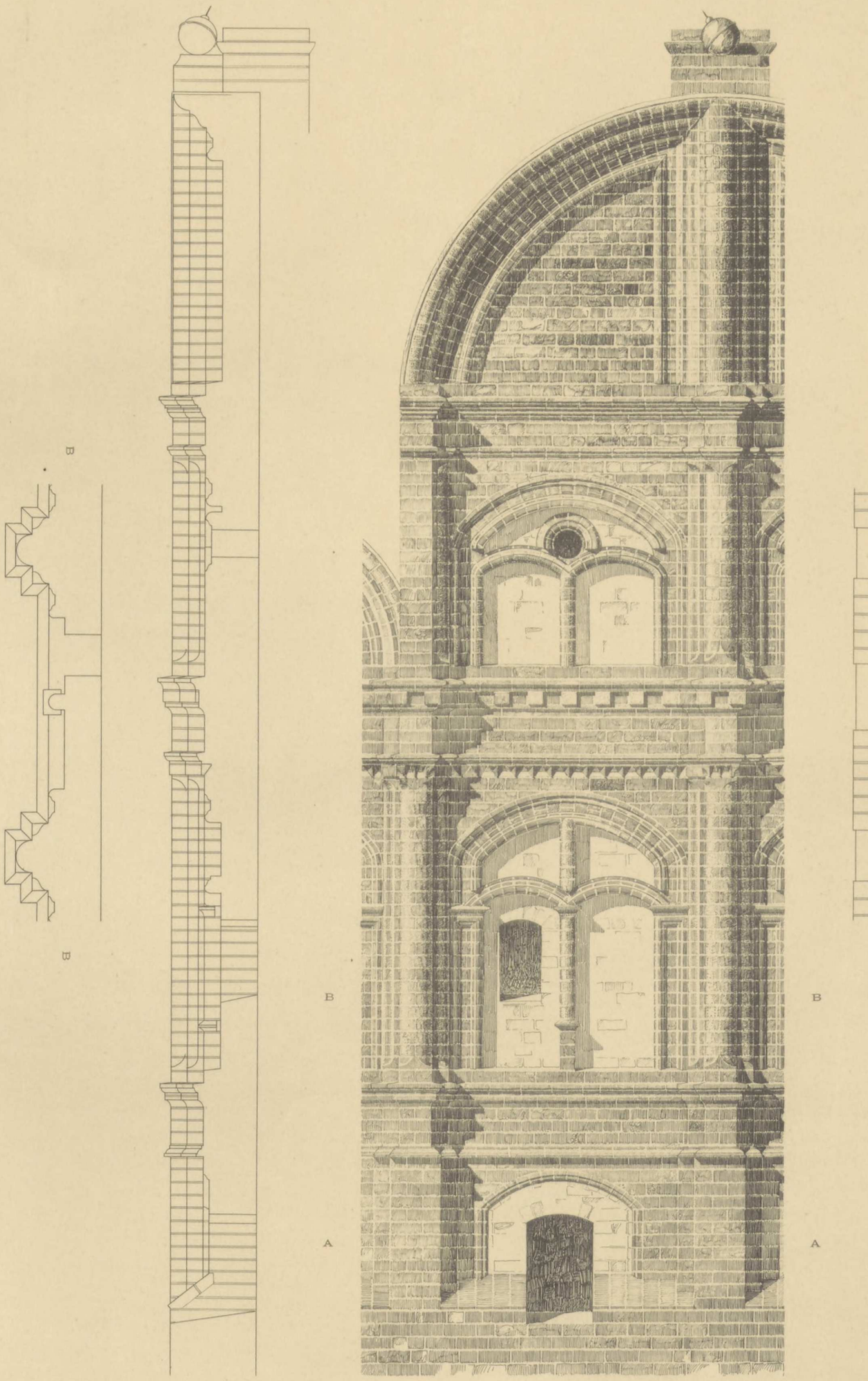

ØSTGAVLENS MIDTE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS J HOLM
I
19

HESSELAGERGAARD

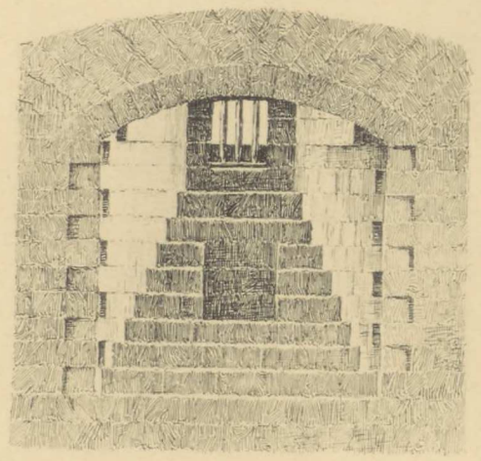

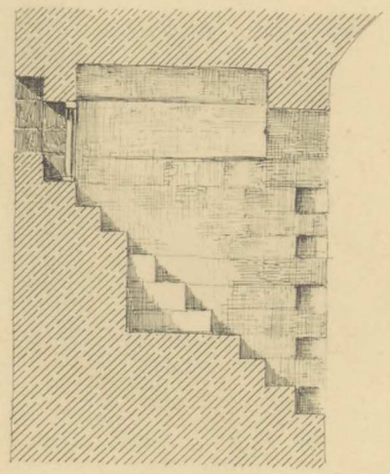

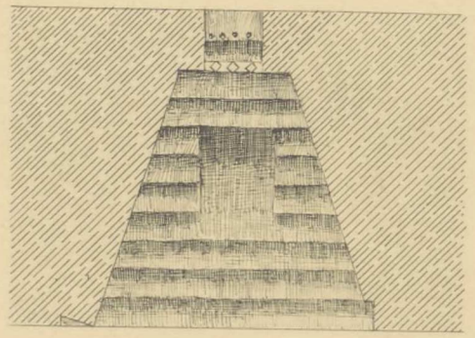

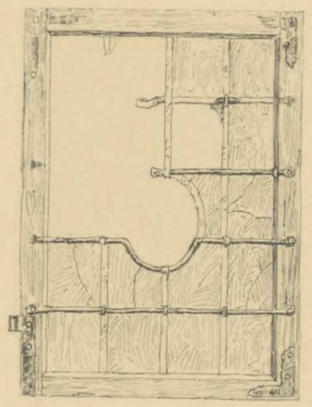

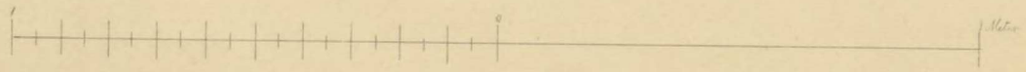

ENKELTHEDER

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEJDER
VED
HANS J HOLM
1
20

EGESKOV

ØST

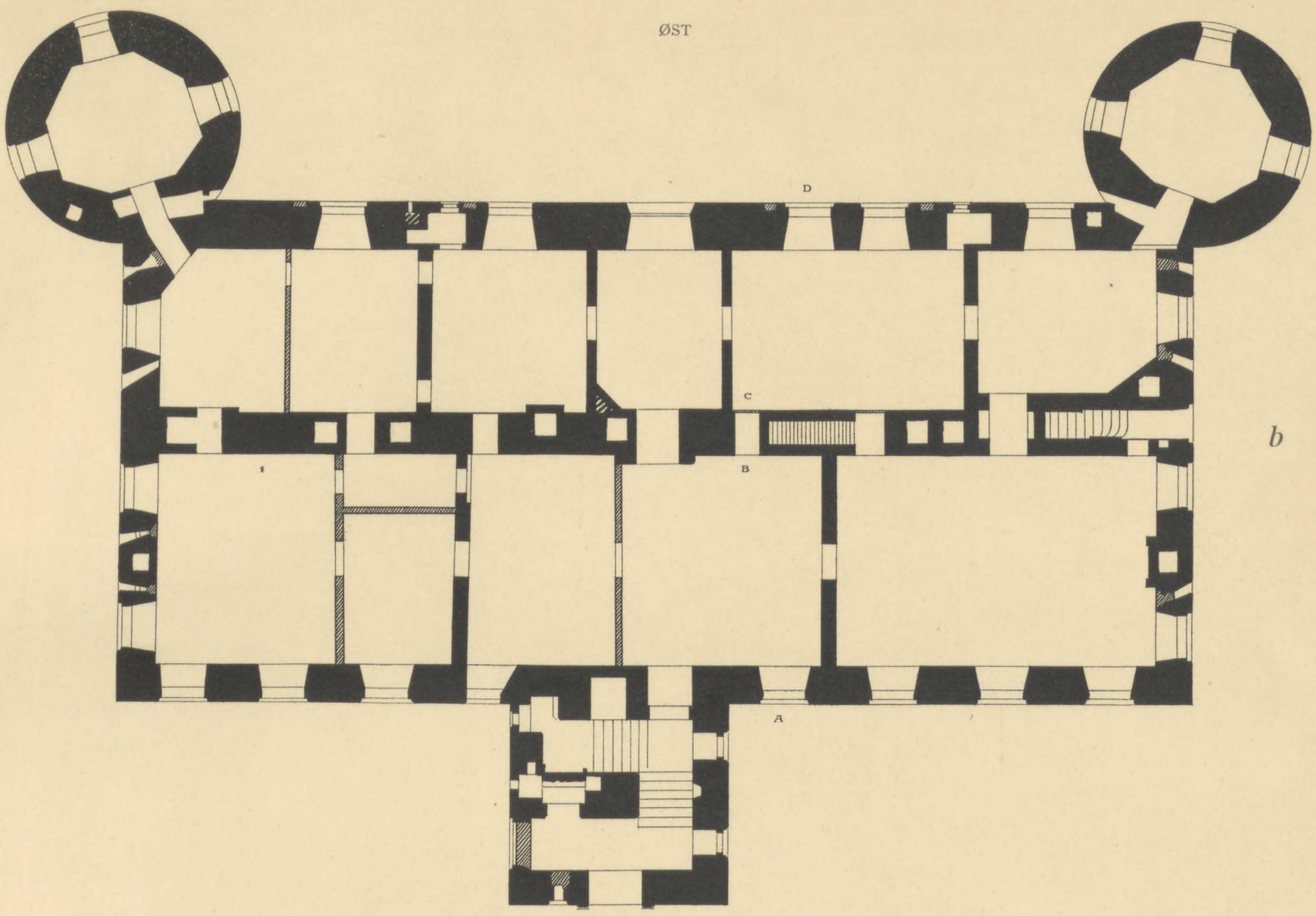

b

PLAN AF STVEN

NORD

SYD

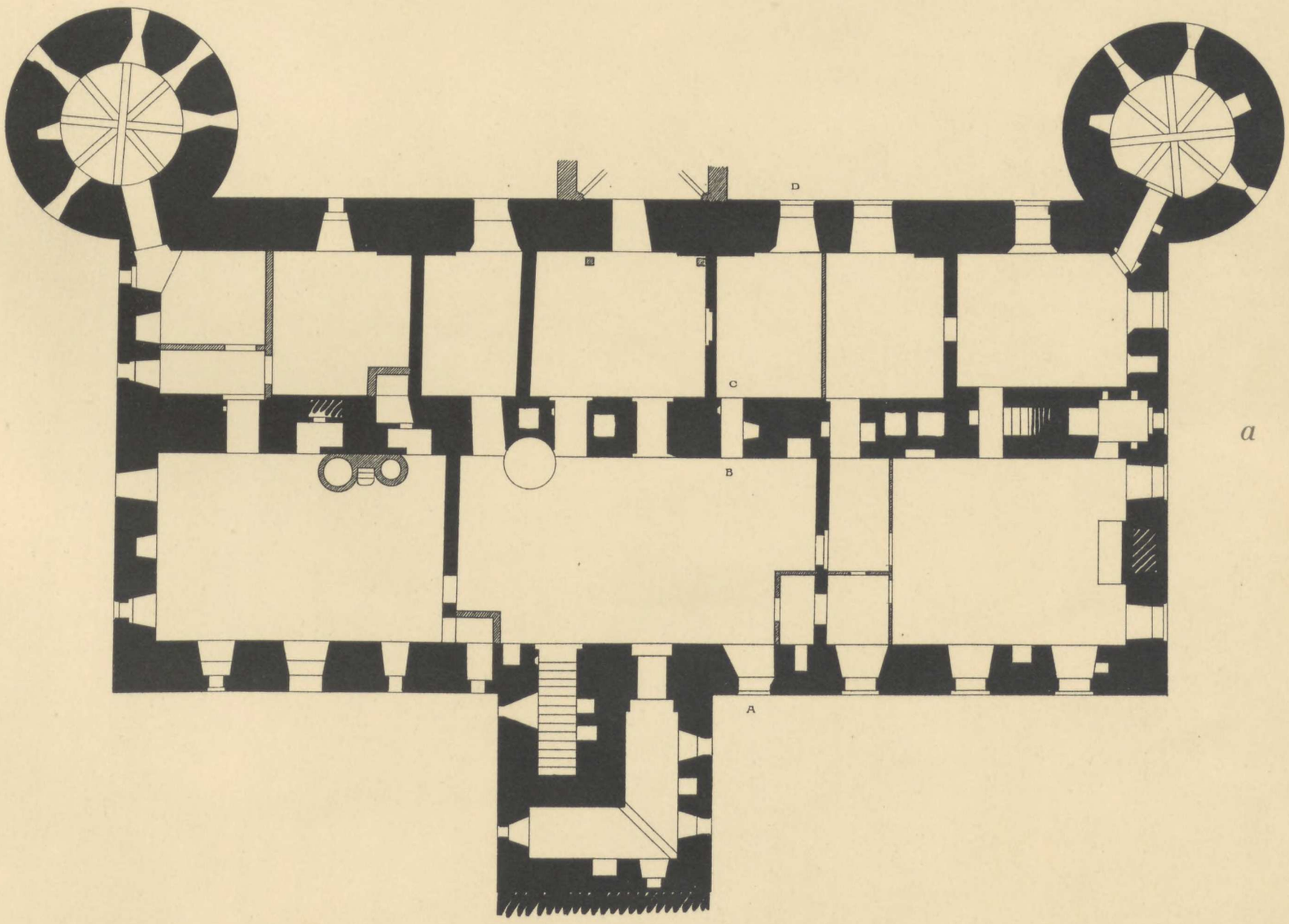

a

PLAN AF KÆLDEREN

5 4 3 2 1 0 5 10 15 20 METER

VEST

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM 1 21

EGESKOV

ØST

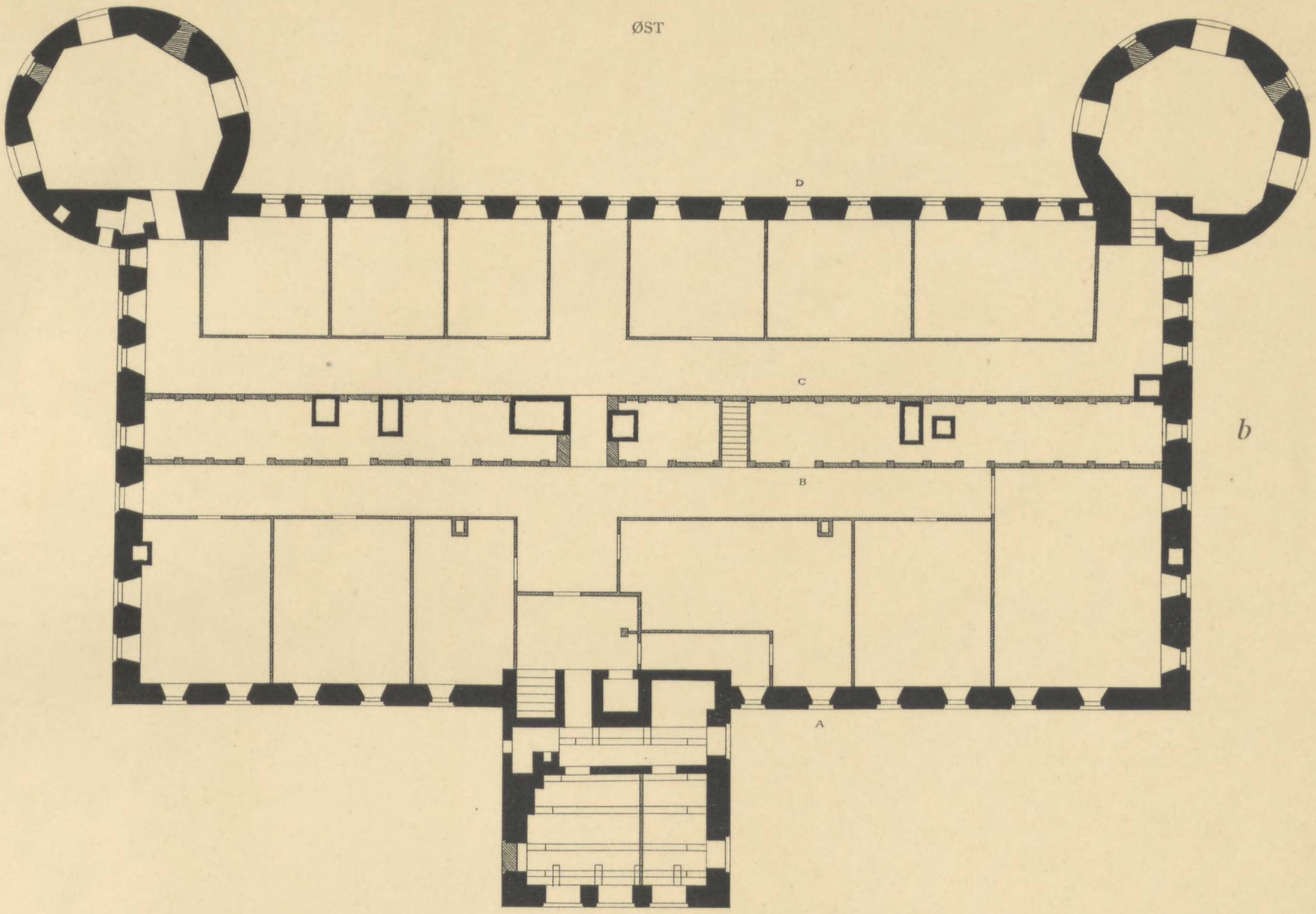

b

NORD

PLAN AF LOFTET

SYD

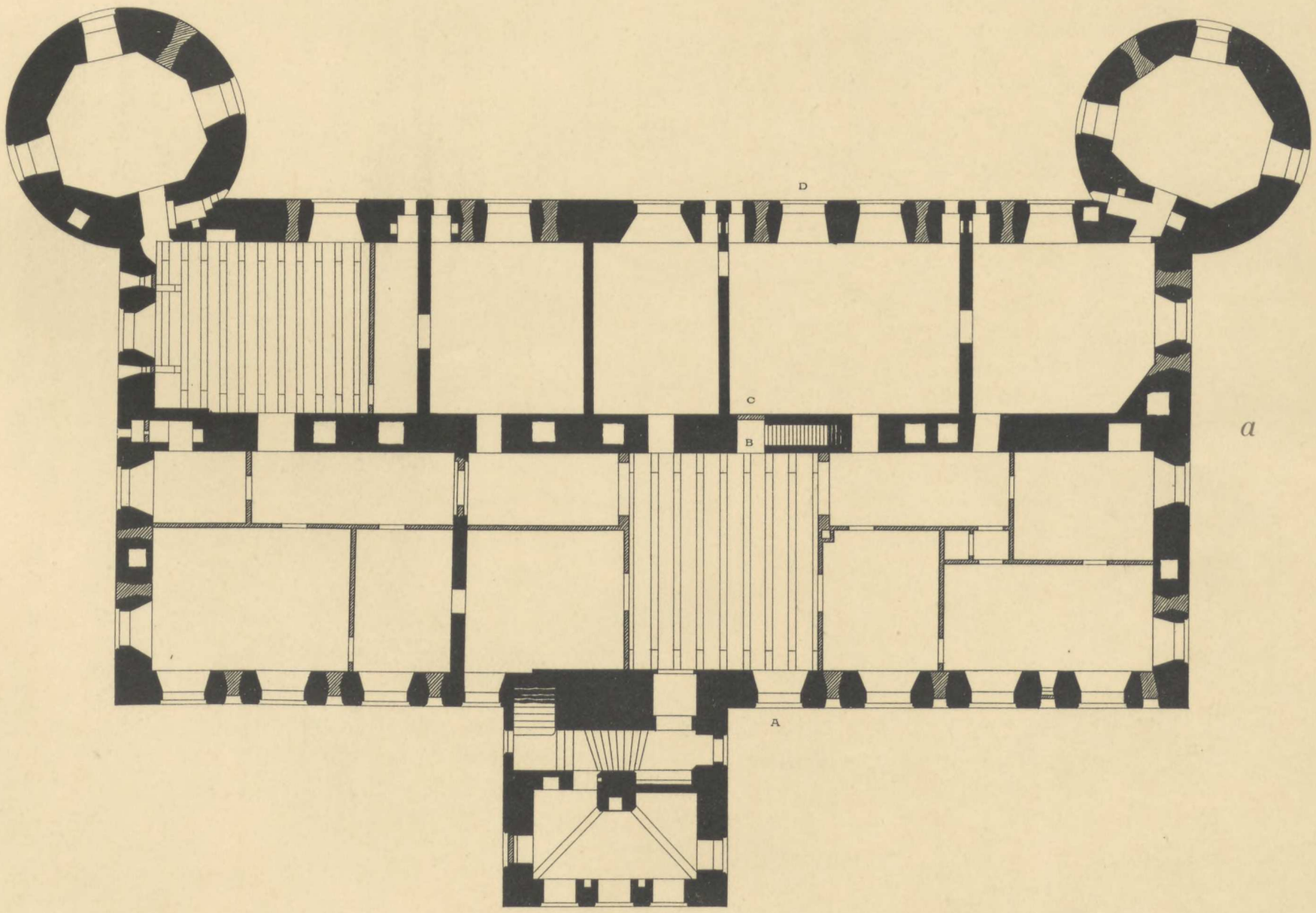

a

PLAN AF SALEN

5 4 3 2 1 0 5 10 15 20 METER

VEST

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
1/22

EGESKOV

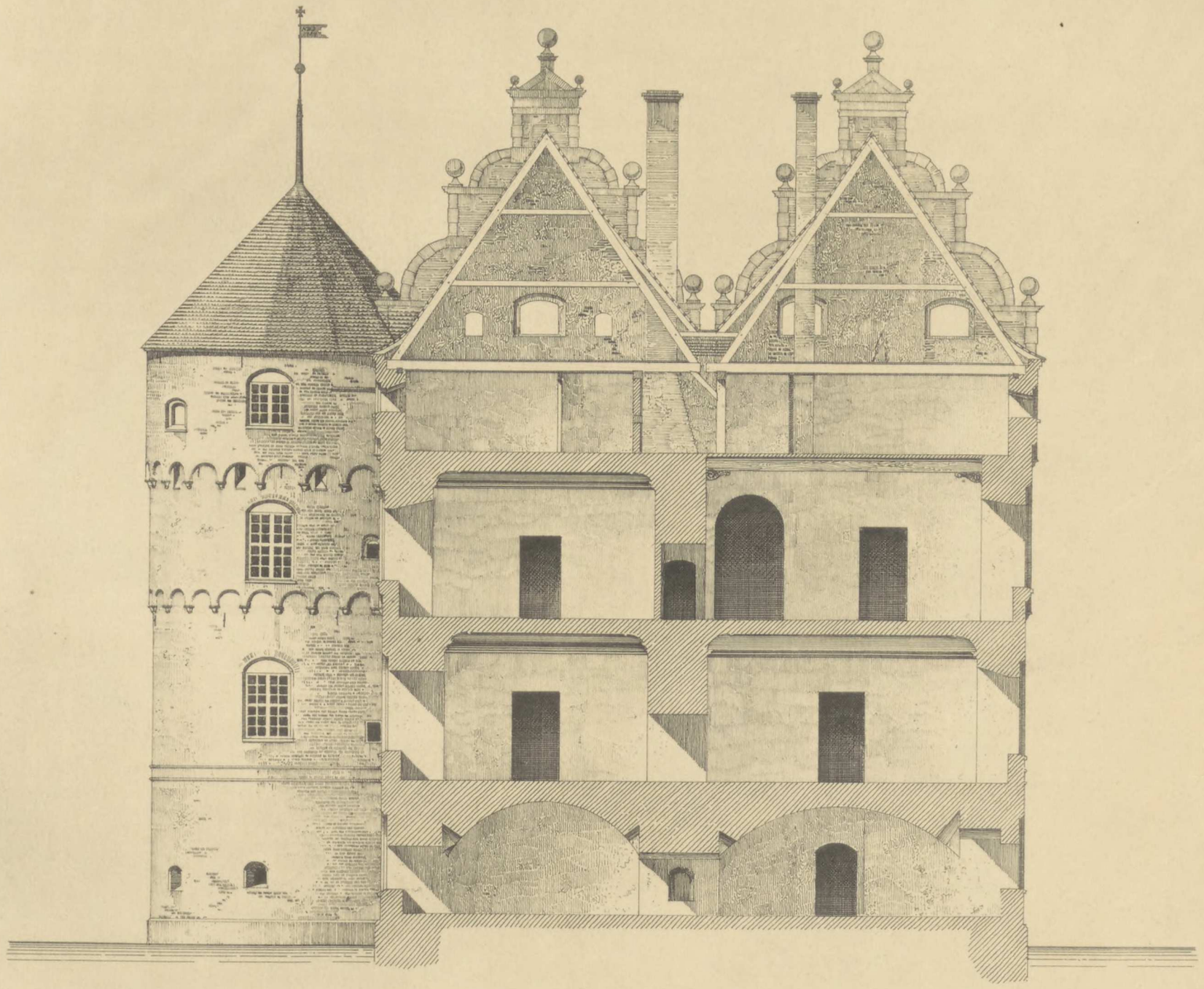

TVÆRSNIT V—Ø

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
23

EGESKOV

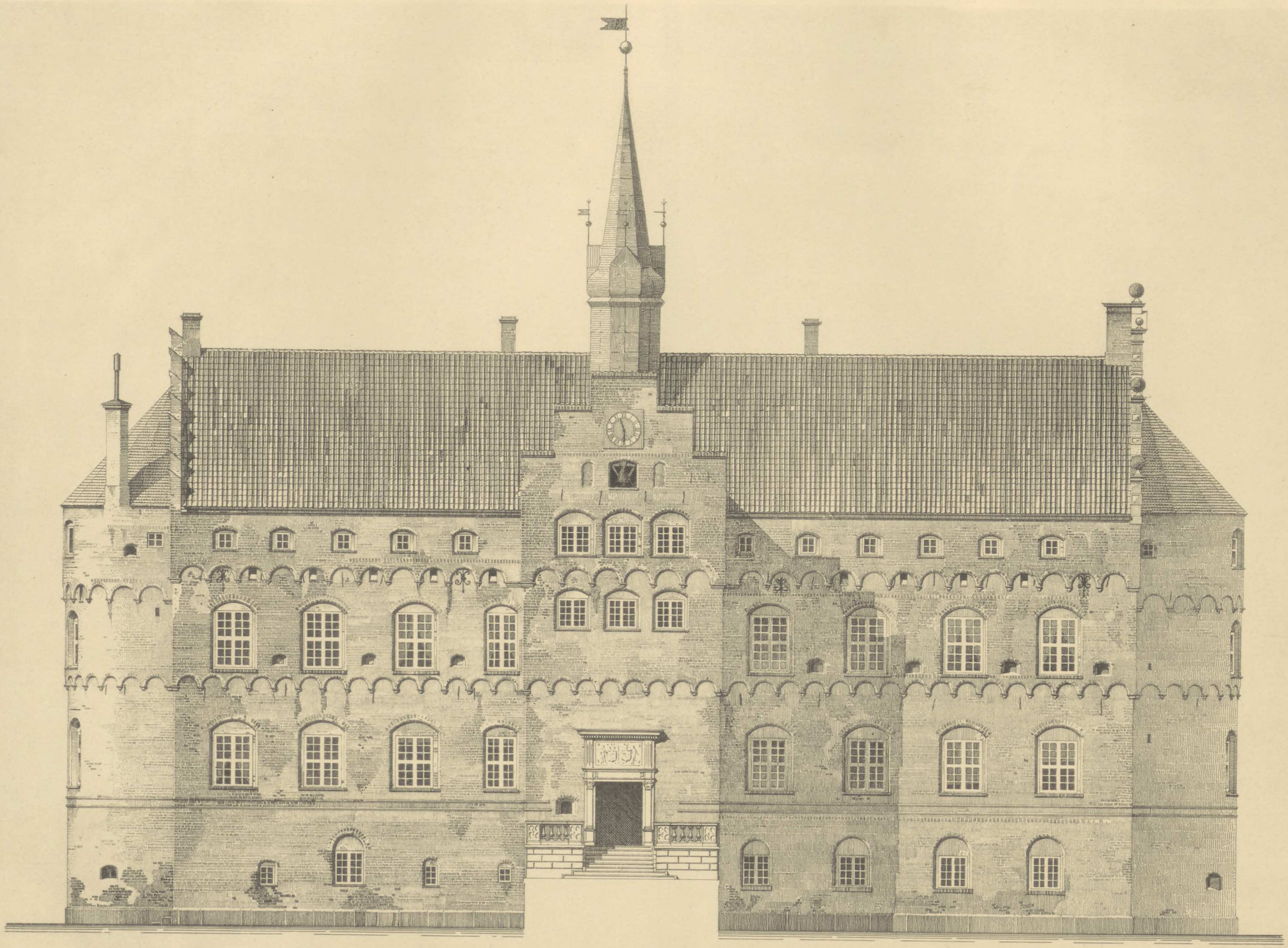

VESTSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEJDER
VED
HANS J HOLM
I
24

EGESKOV

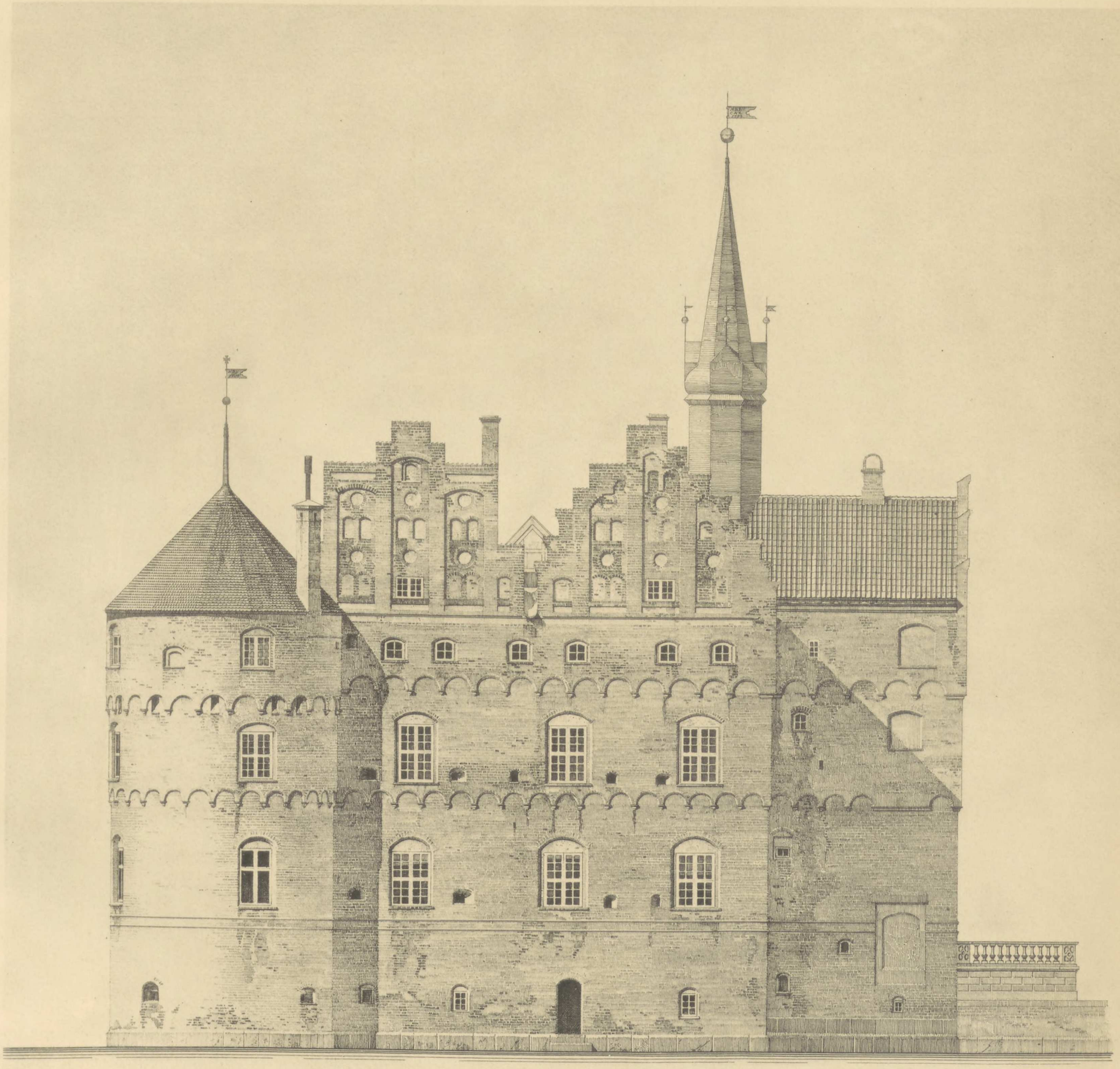

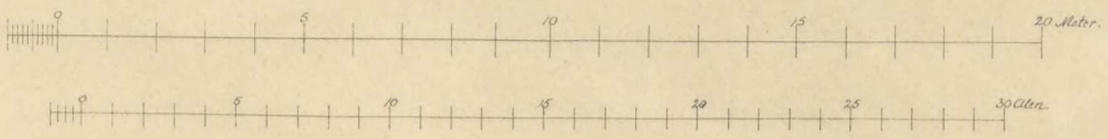

NORDSIDE

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I 25

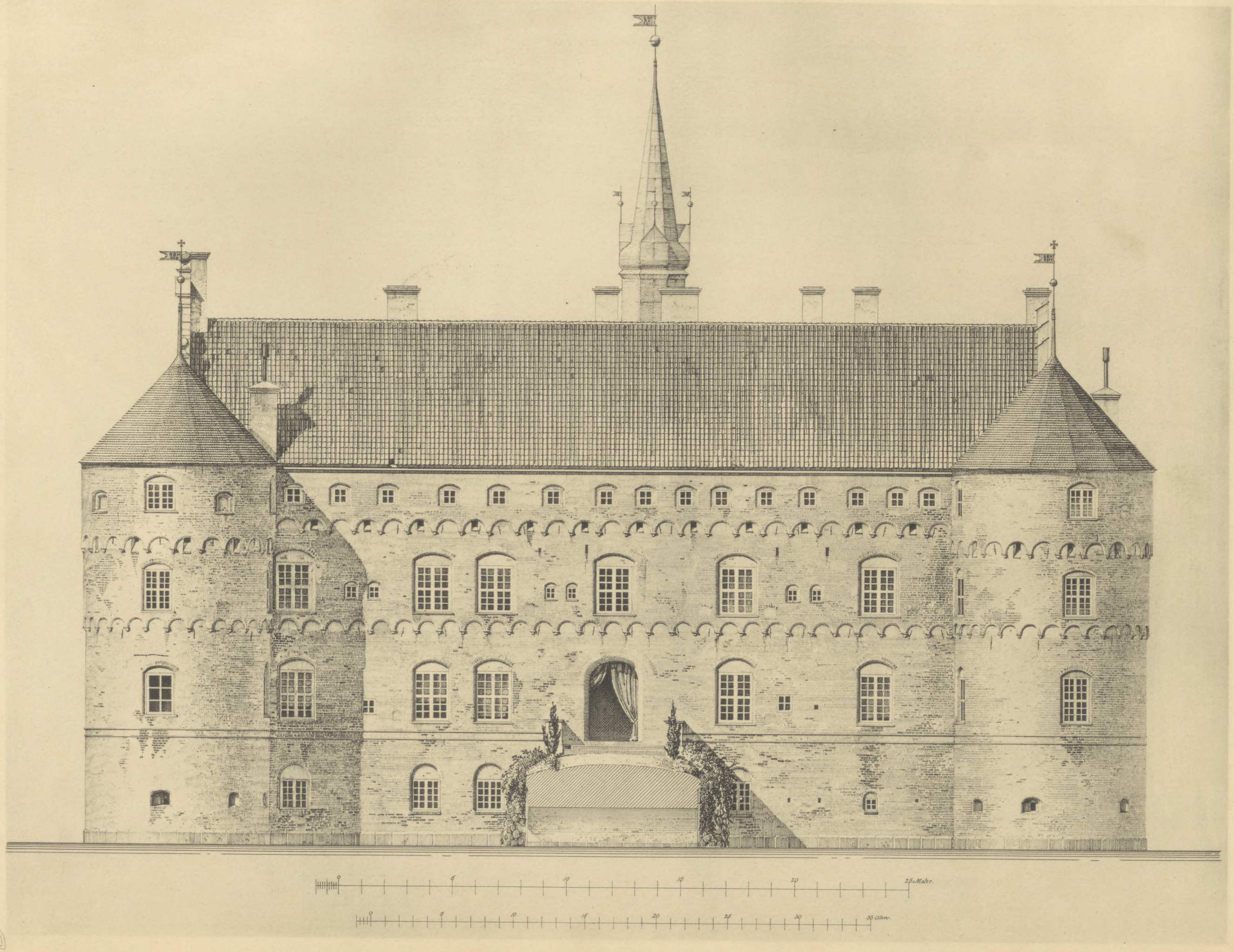

ØSTSIDE

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEJDER VED HANS J HOLM
I 26

EGESKOV

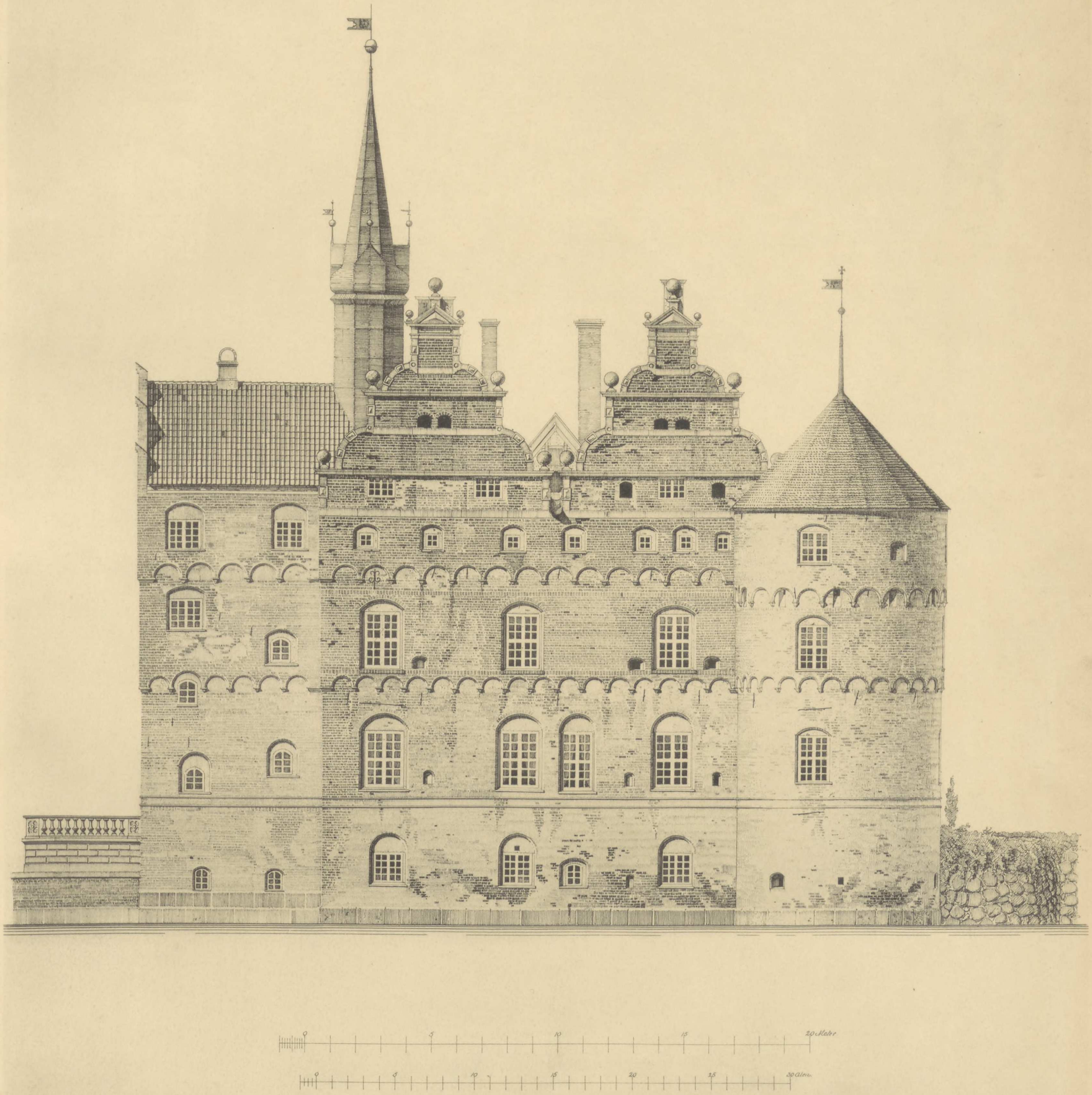

SYDSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
1
27

BORREBY

NORD

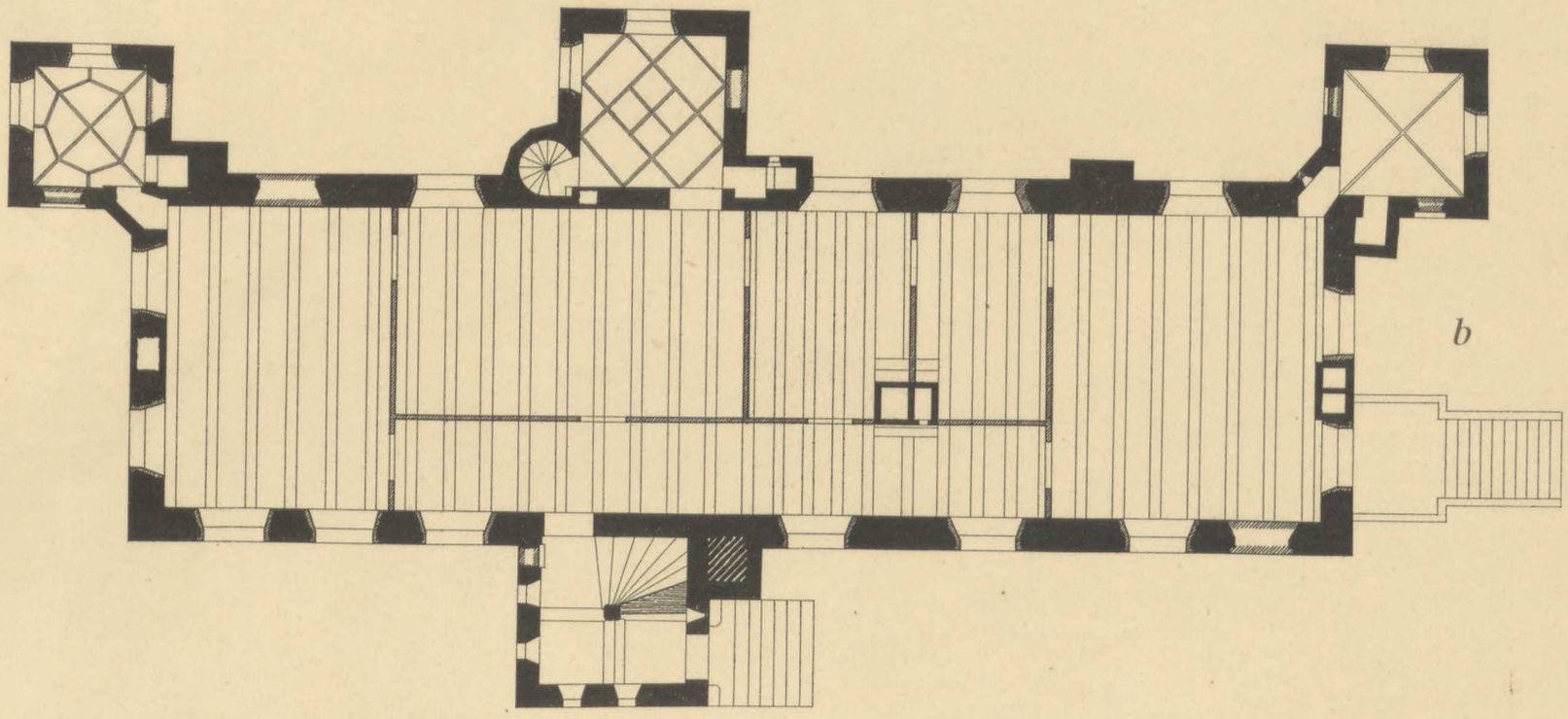

VEST ØST

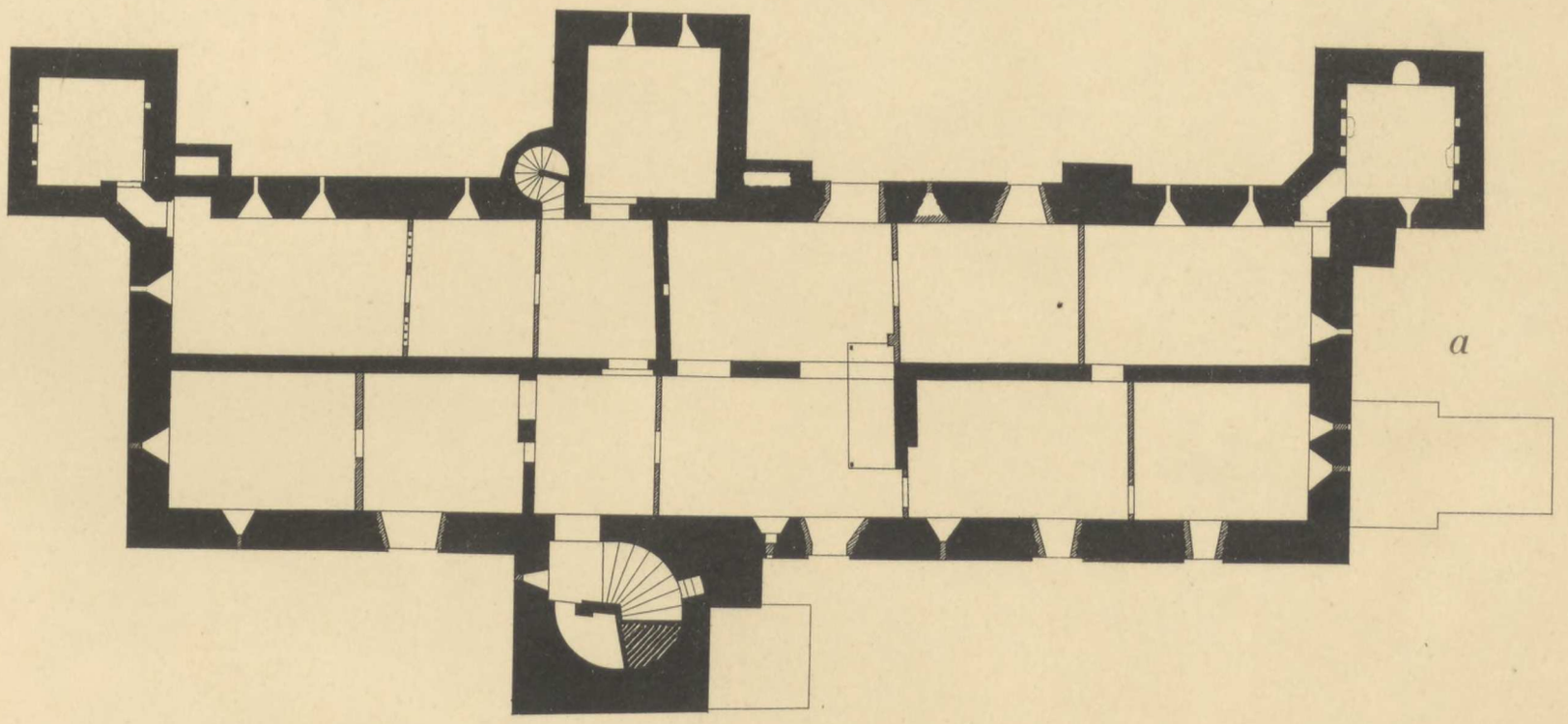

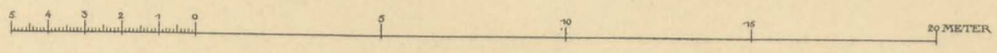

SYD

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM 1 28

BORREBY

NORD

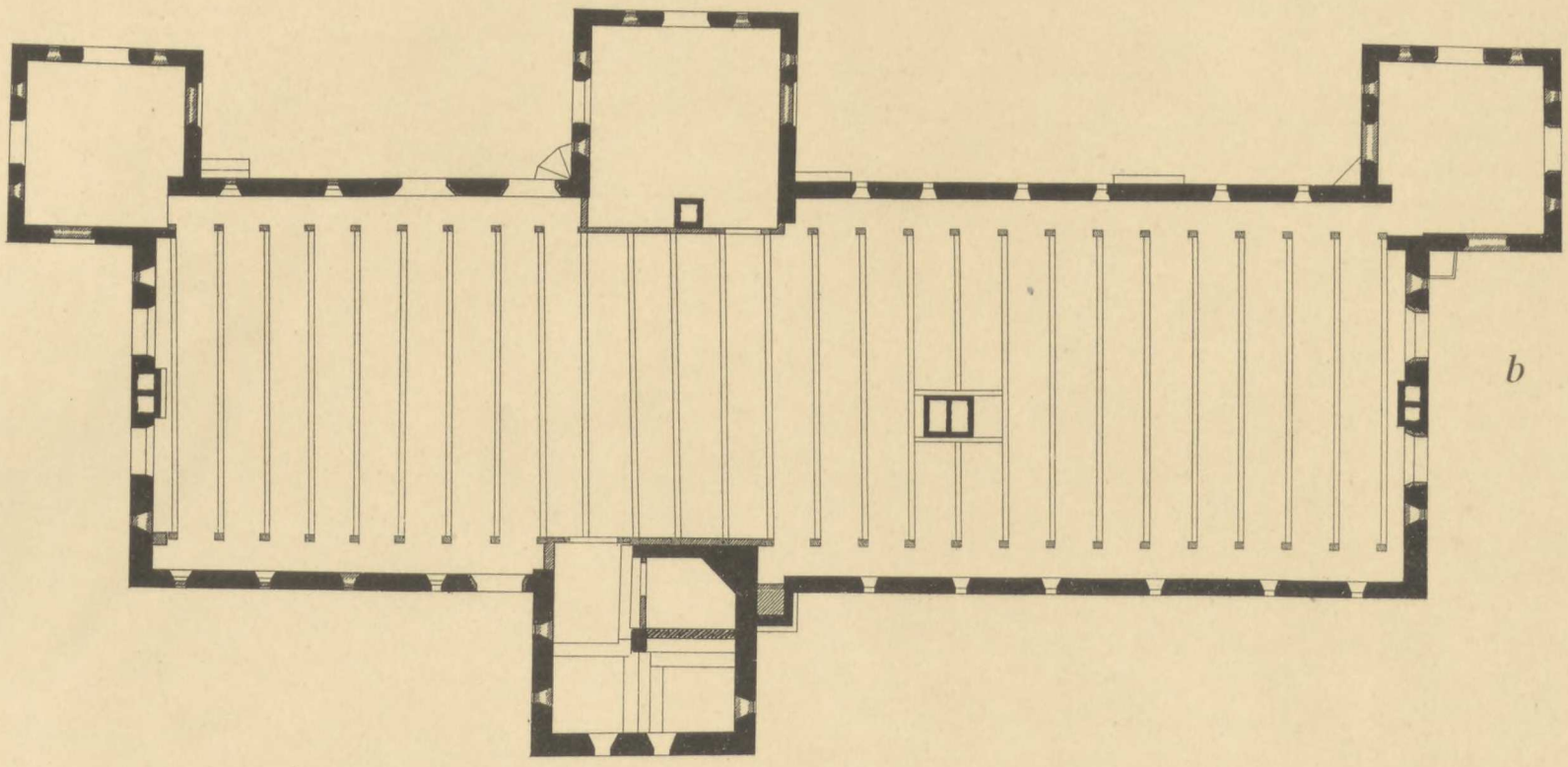

VEST ØST

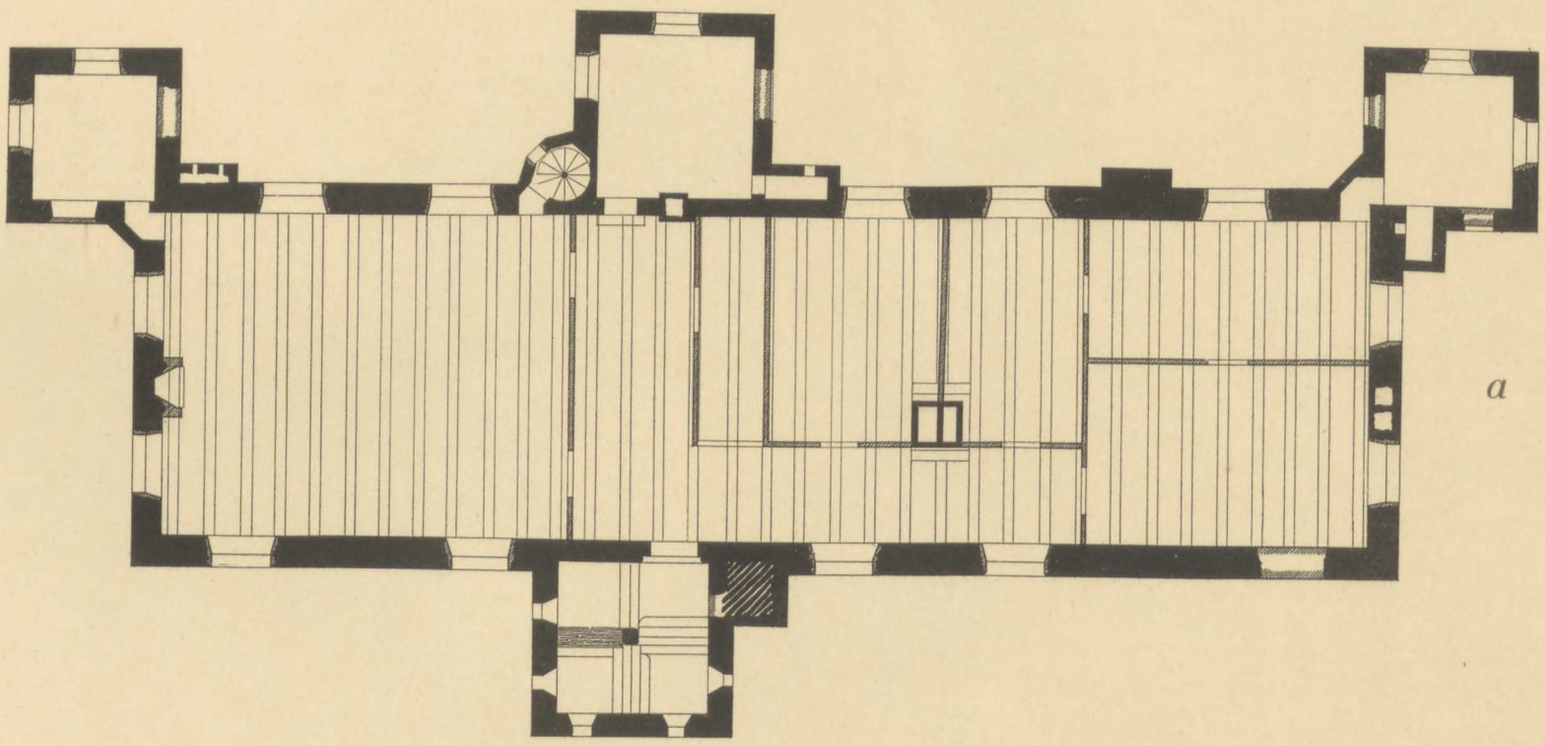

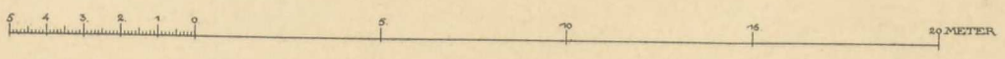

SYD

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I 29

BORREBY

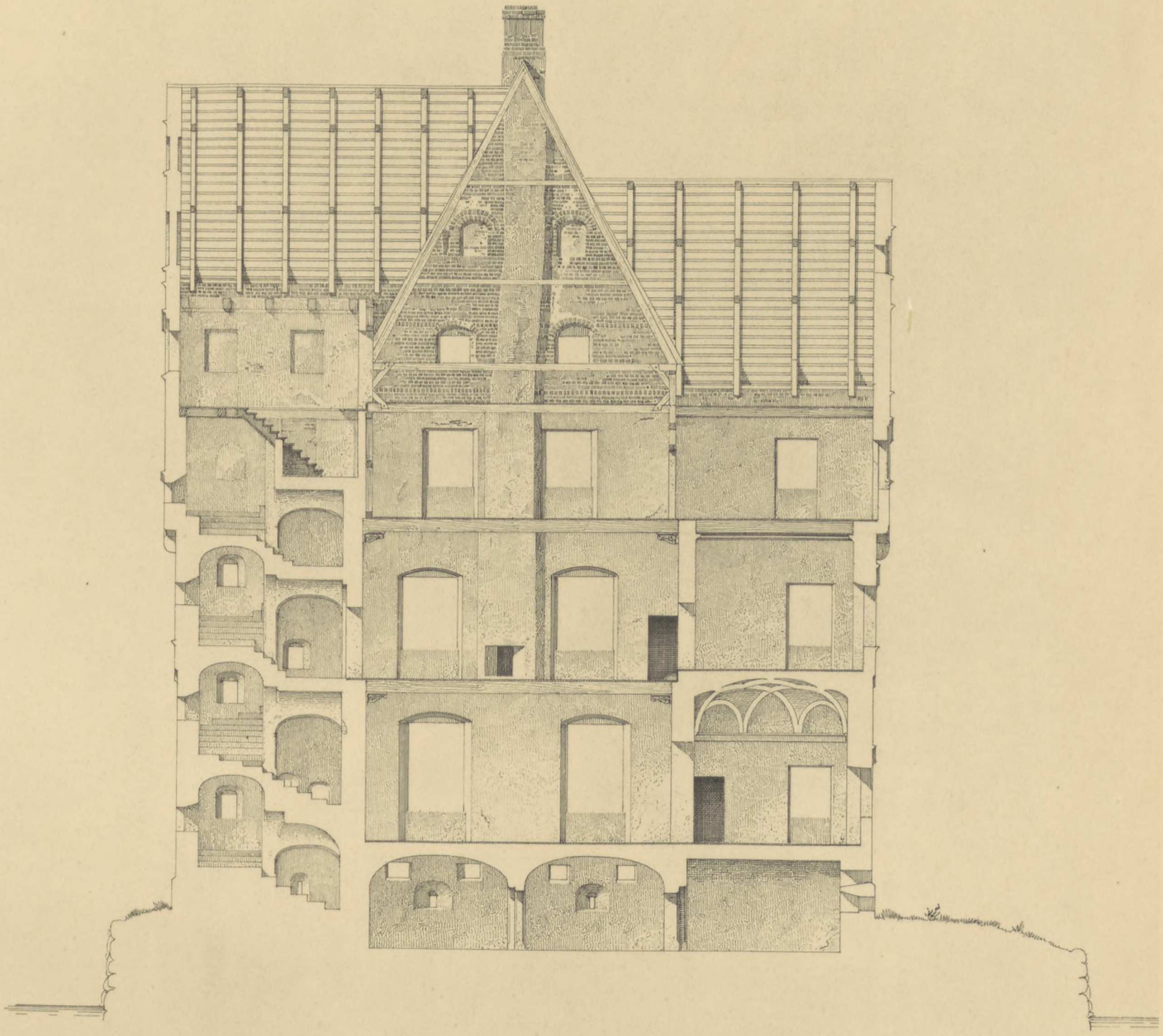

TVÆRSNIT S—N

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I
30

BORREBY

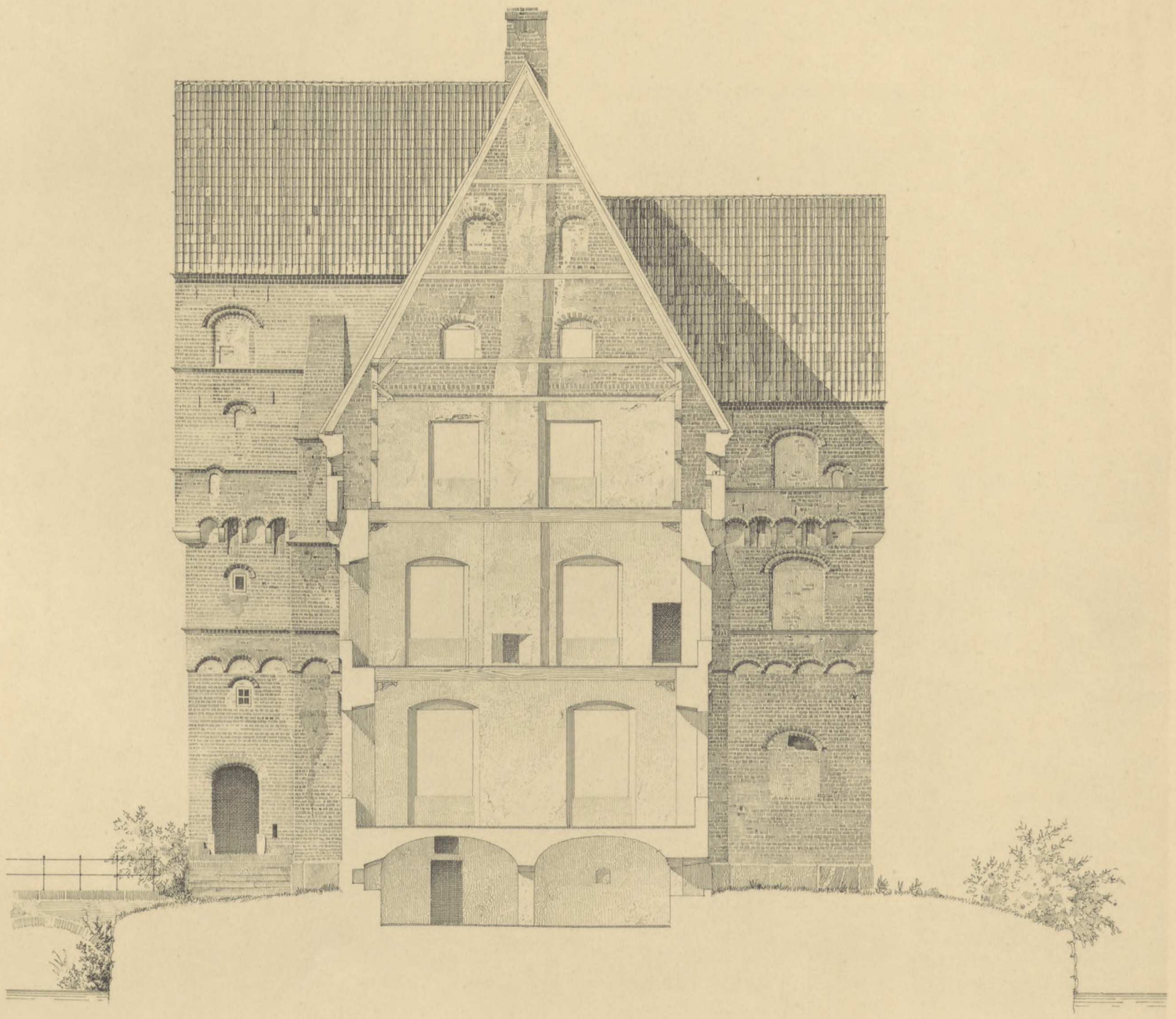

TVÆRSNIT S—N

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS J HOLM
1
31

BORREBY

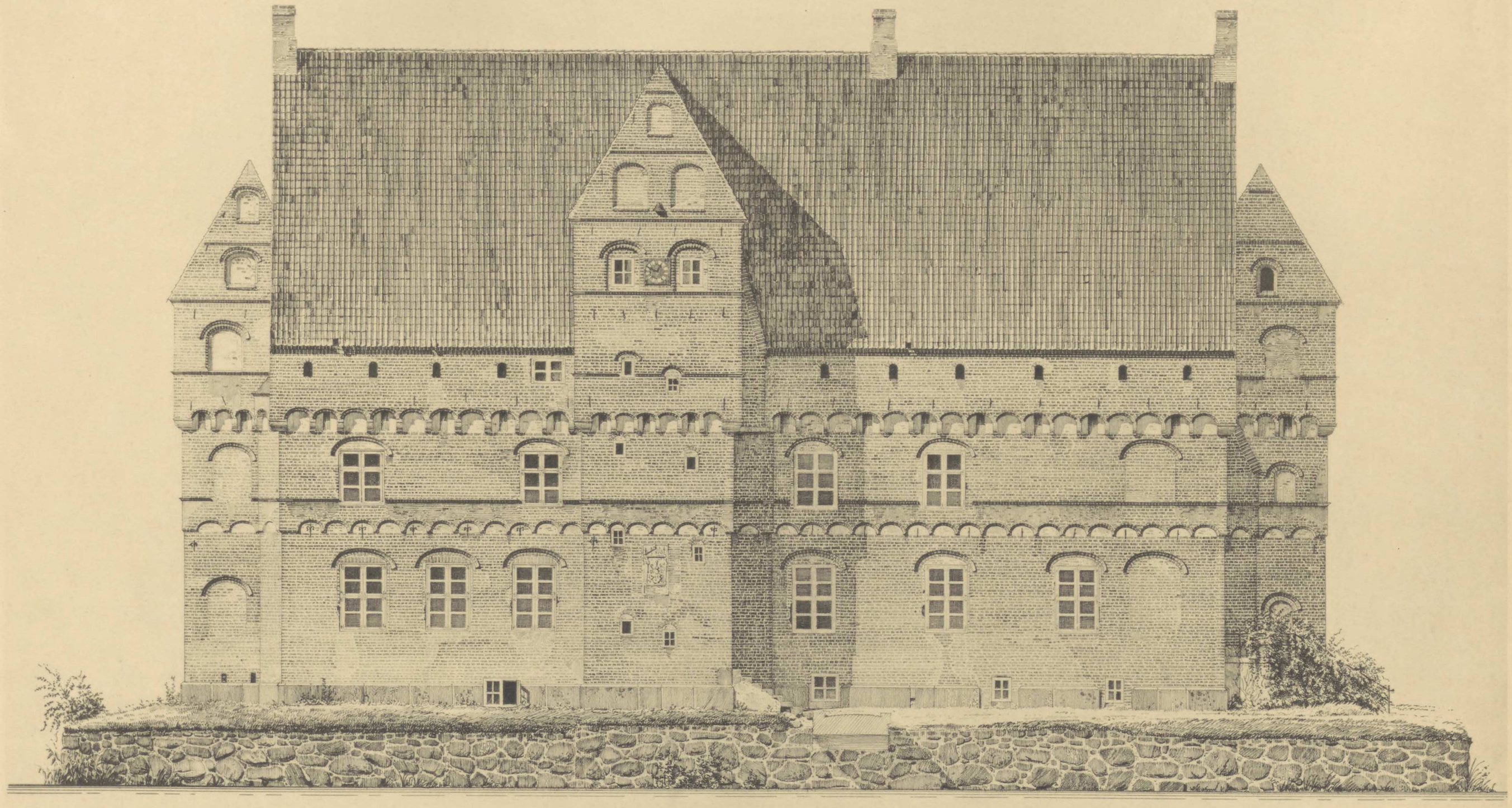

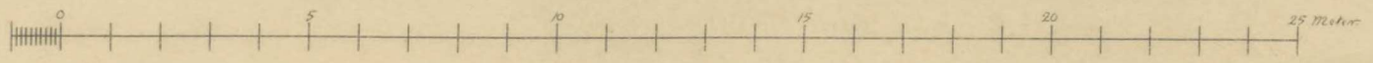

SYDSIDE

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS J. HOLM
I 32

BORREBY

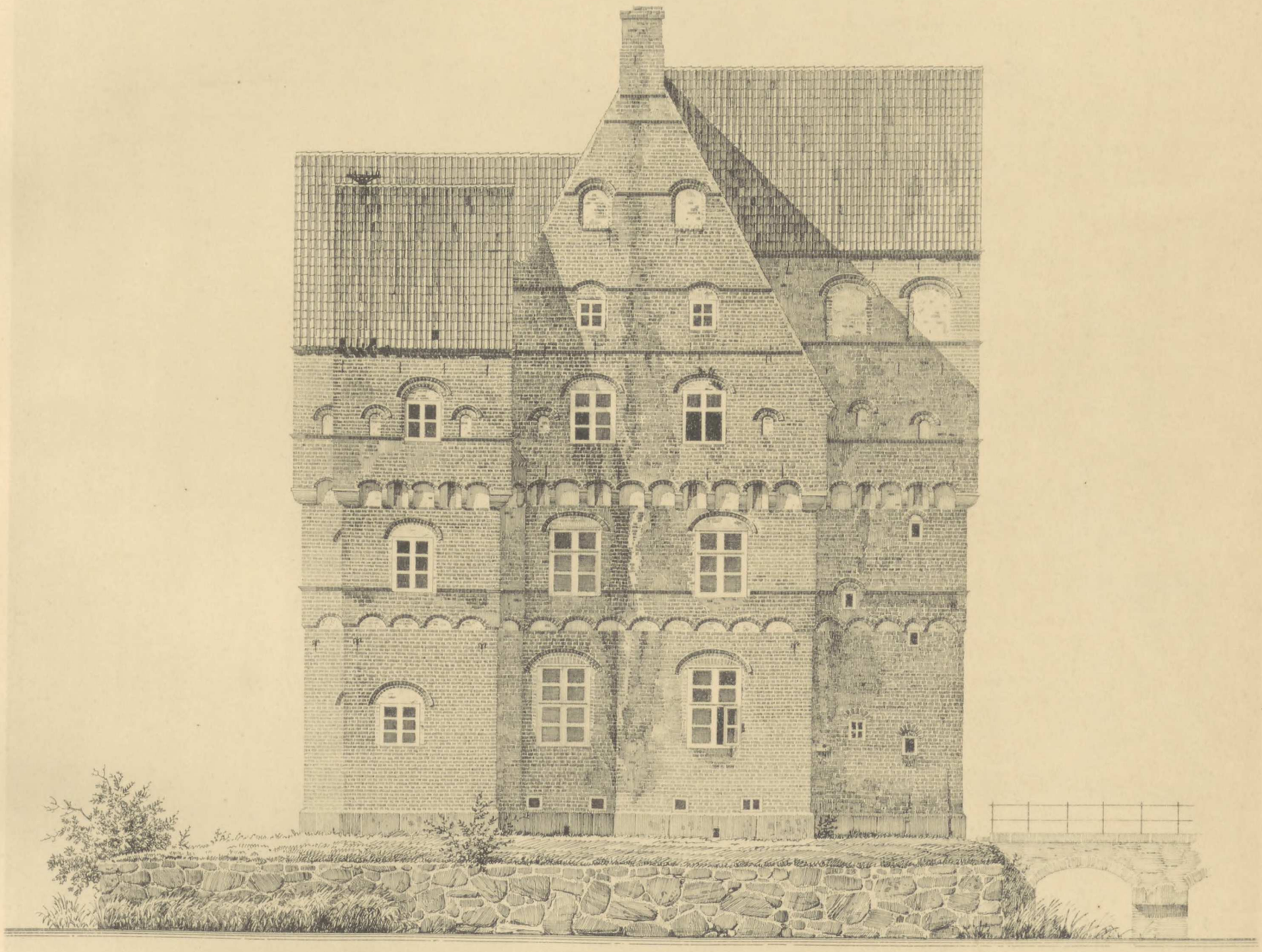

VESTSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
33

BORREBY

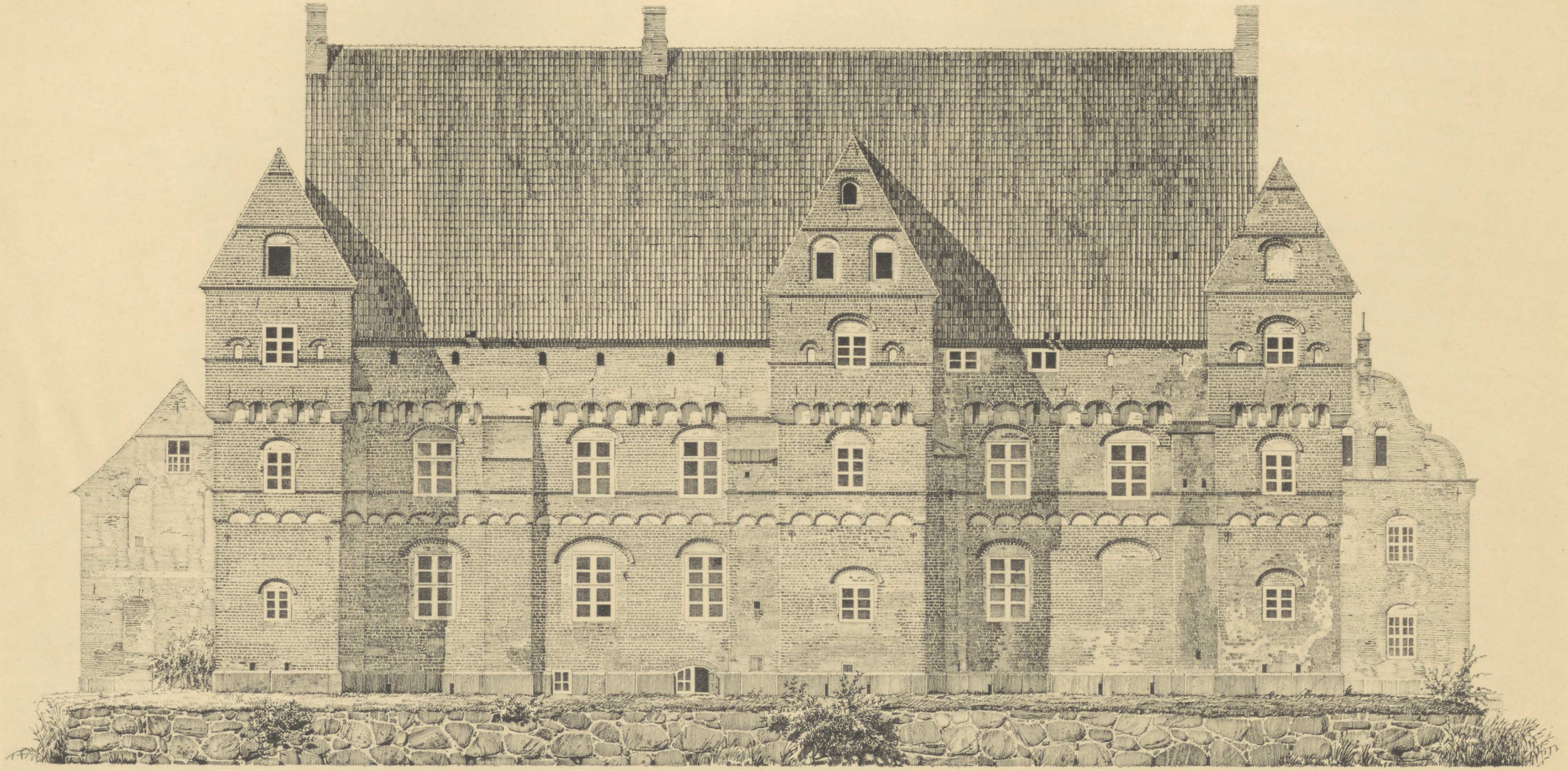

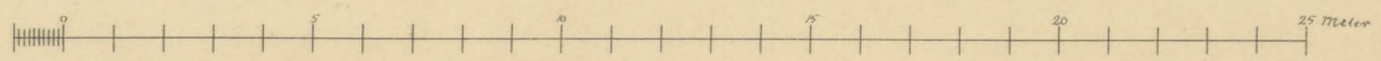

NORDSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEJDER
VED
HANS J. HOLM
I
34

BORREBY

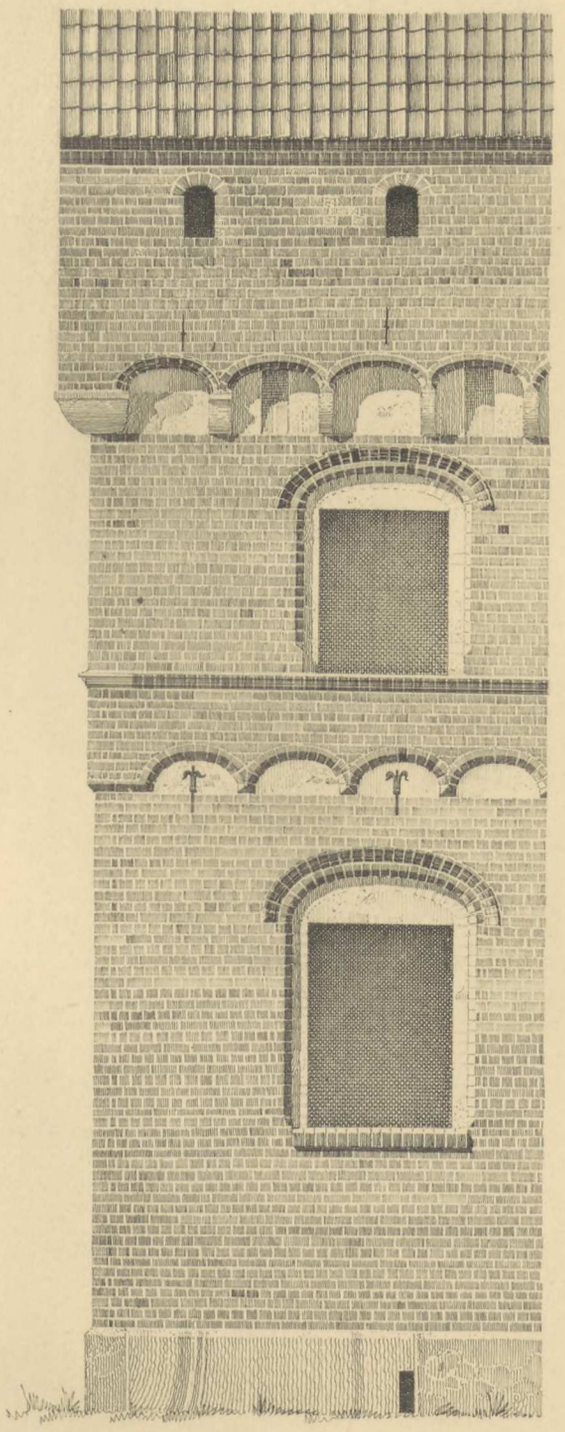

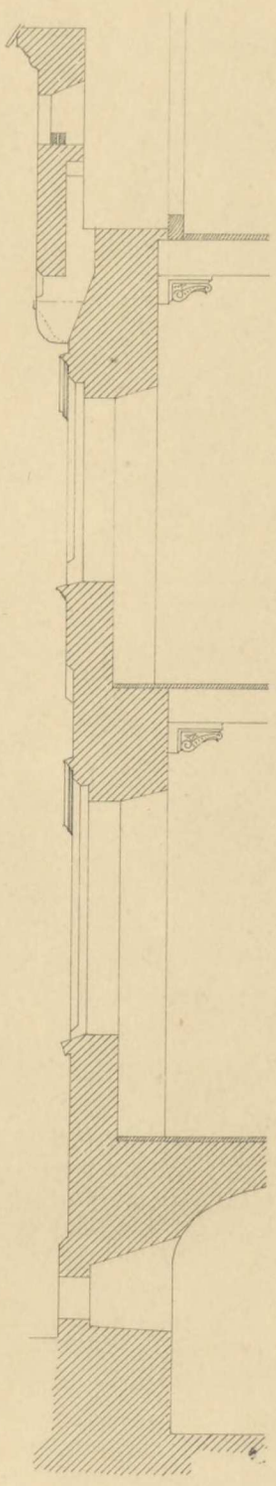

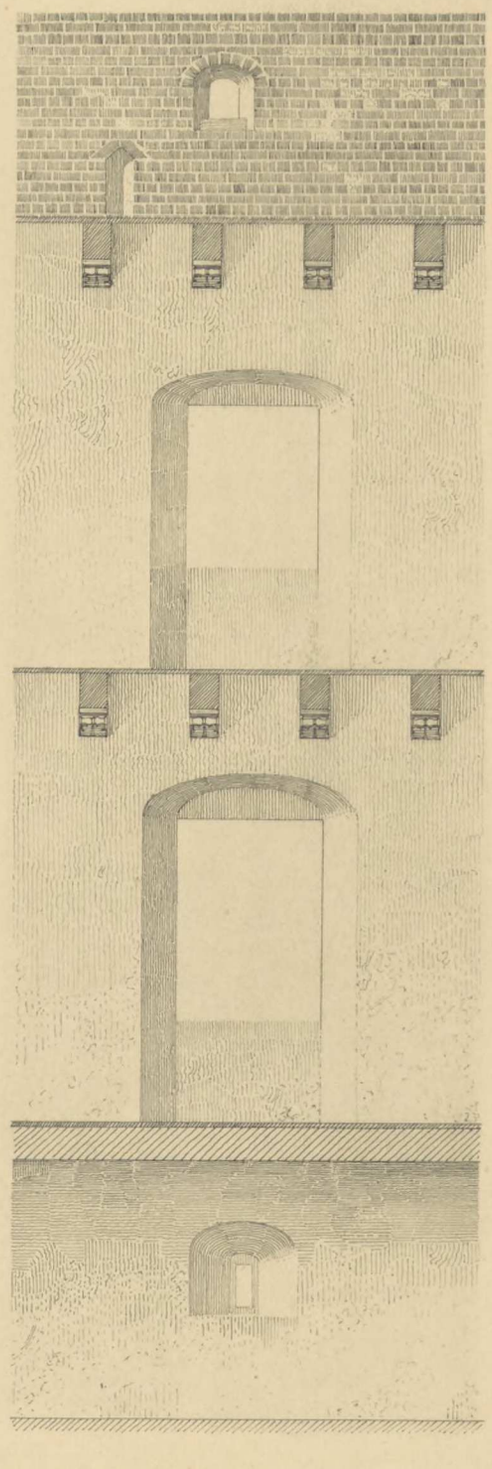

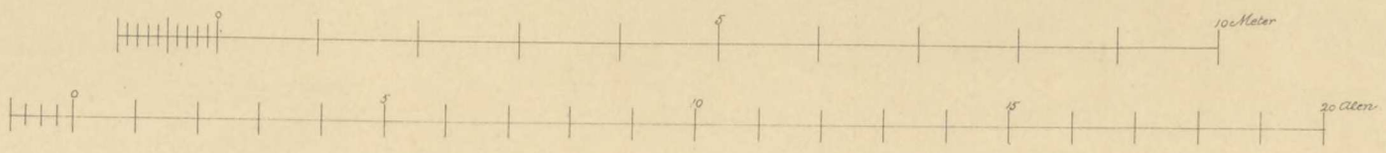

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
35

NAKKEBØLLE

NORD

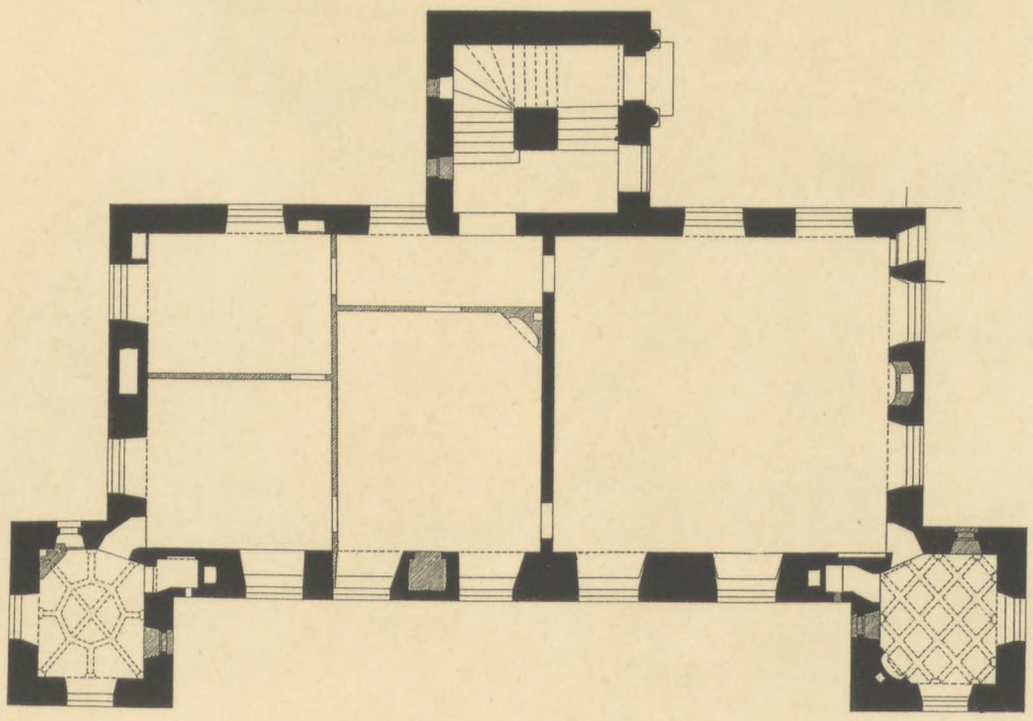

b

PLAN AF STVEN

VEST

ØST

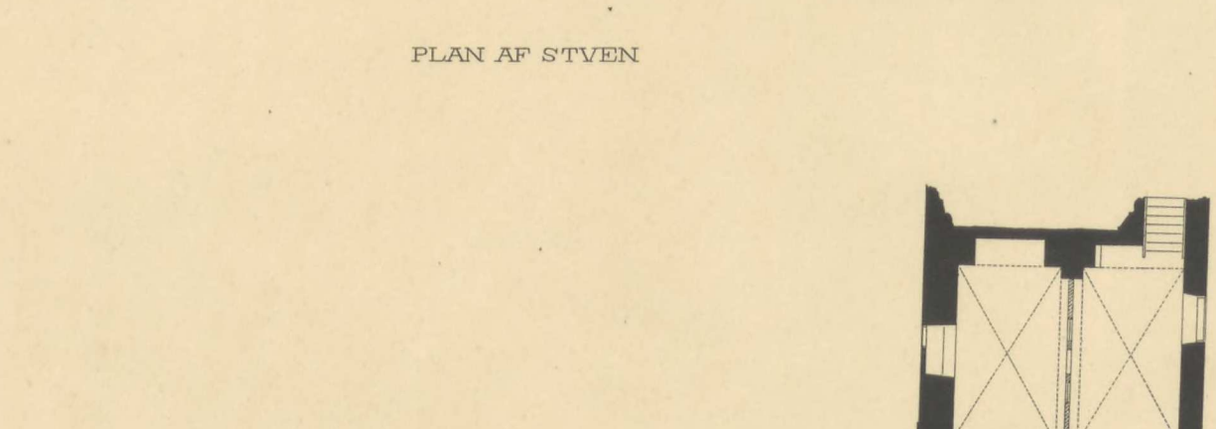

a

PLAN AF KÆLDEREN

SYD

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
36

NAKKEBØLLE

NORD

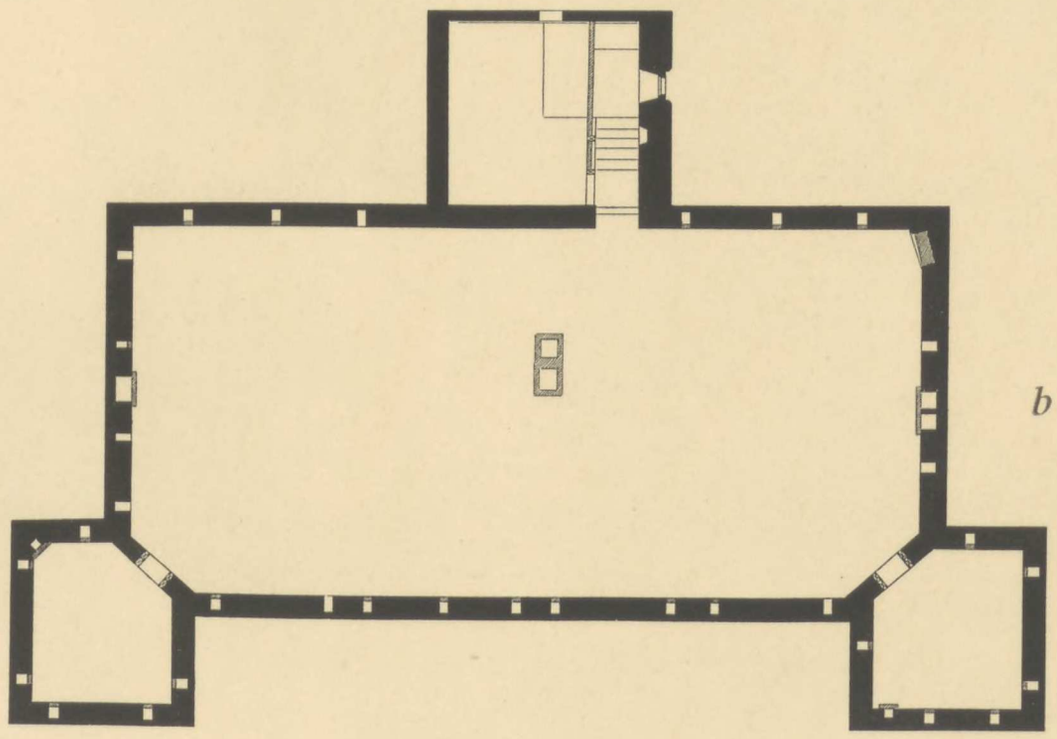

b

PLAN AF LOFTET

VEST ØST

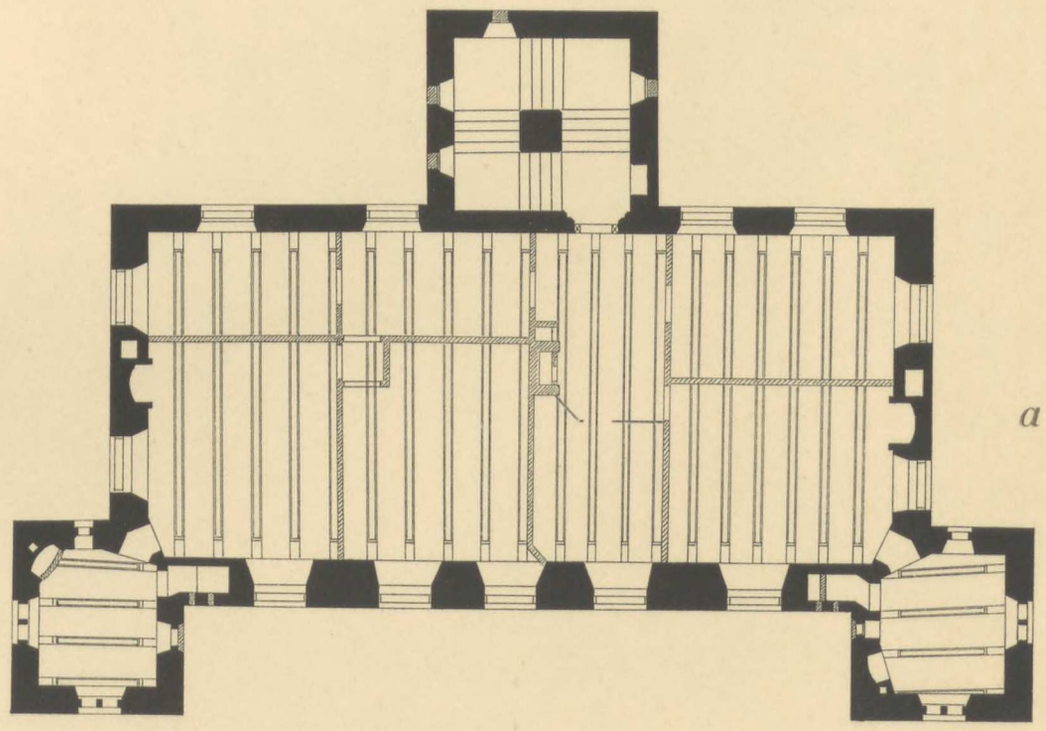

a

PLAN AF SALEN

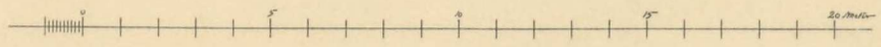

SYD

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I
37

NAKKEBØLLE

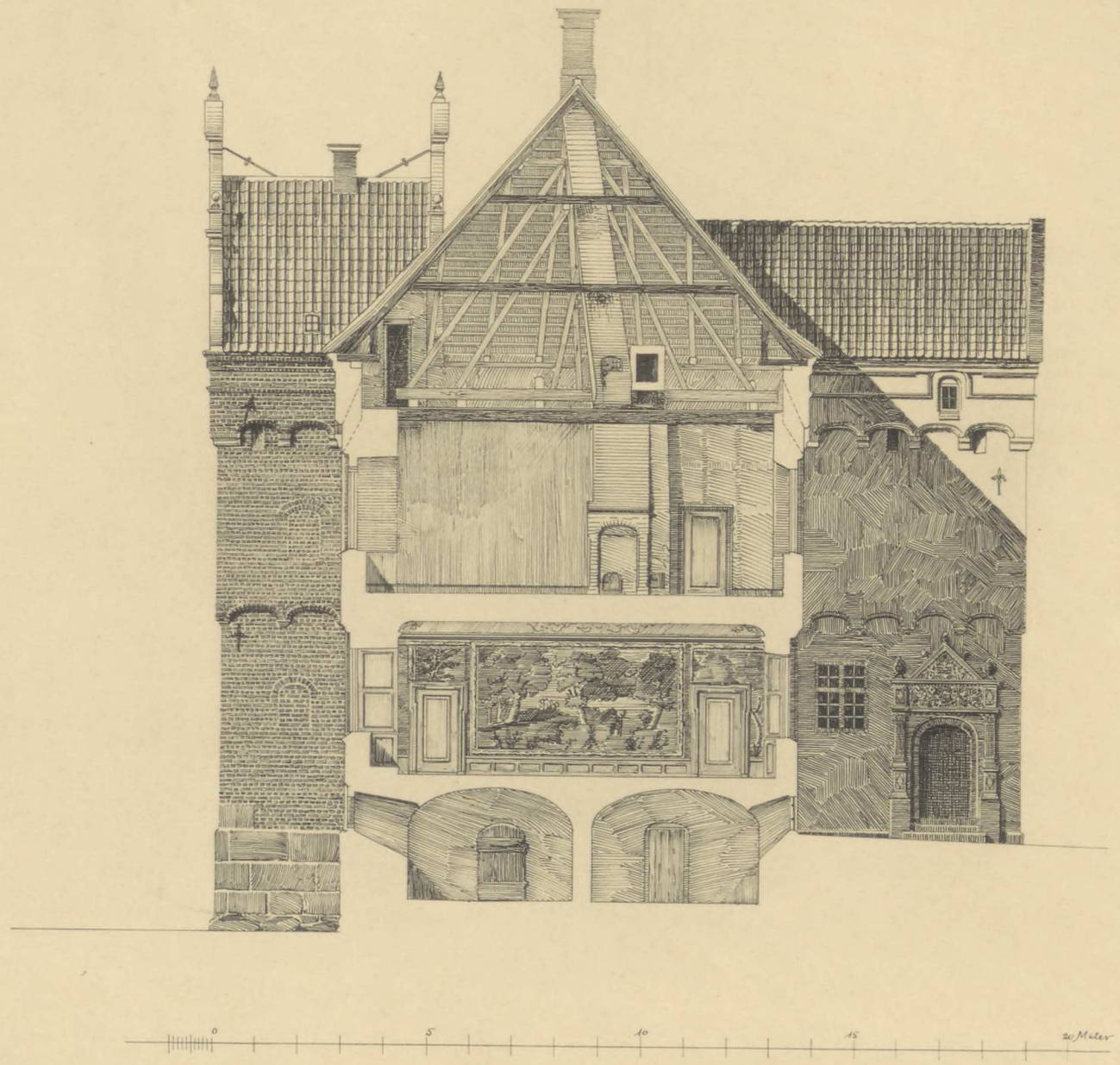

TVÆRSNIT S—N

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEJDER
VED
HANS J. HOLM
I
38

NAKKEBØLLE

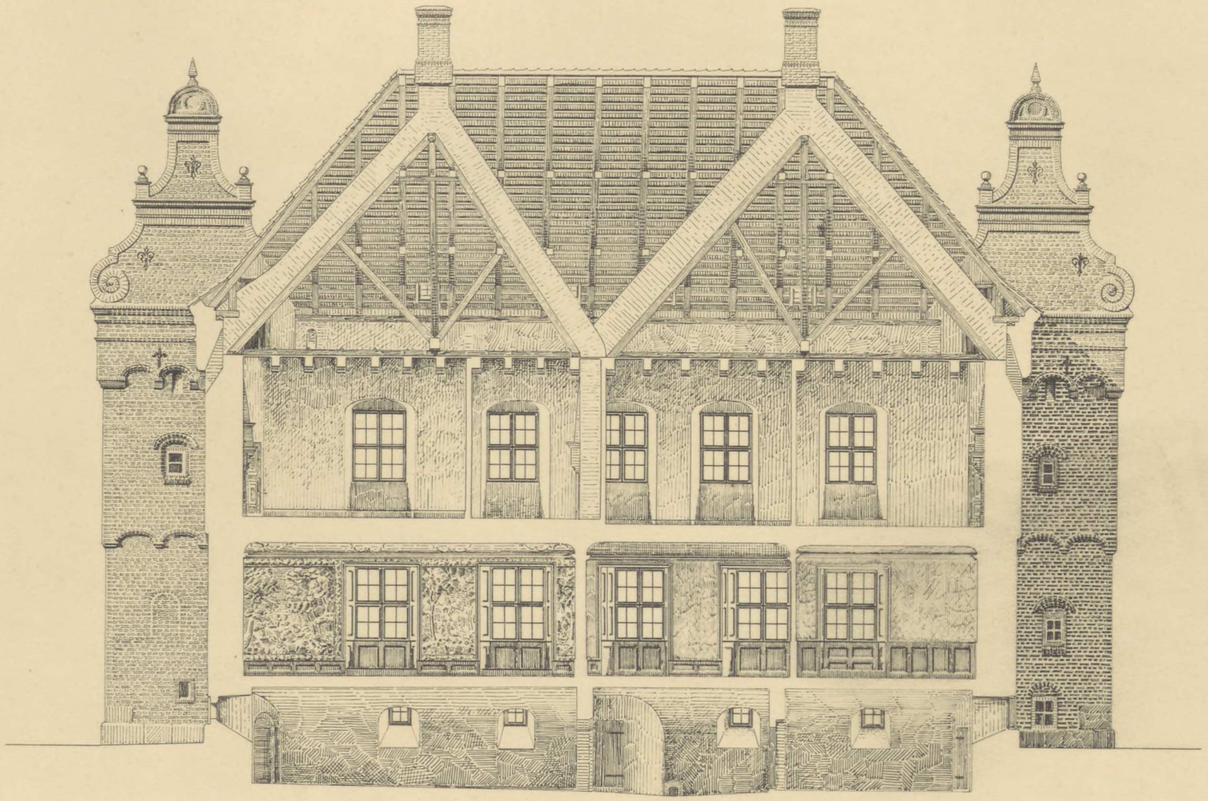

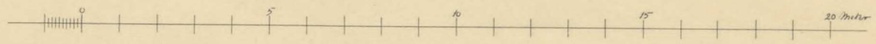

LANGSNIT Ø—V

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEJDER
VED
HANS J HOLM
I
39

NAKKEBØLLE

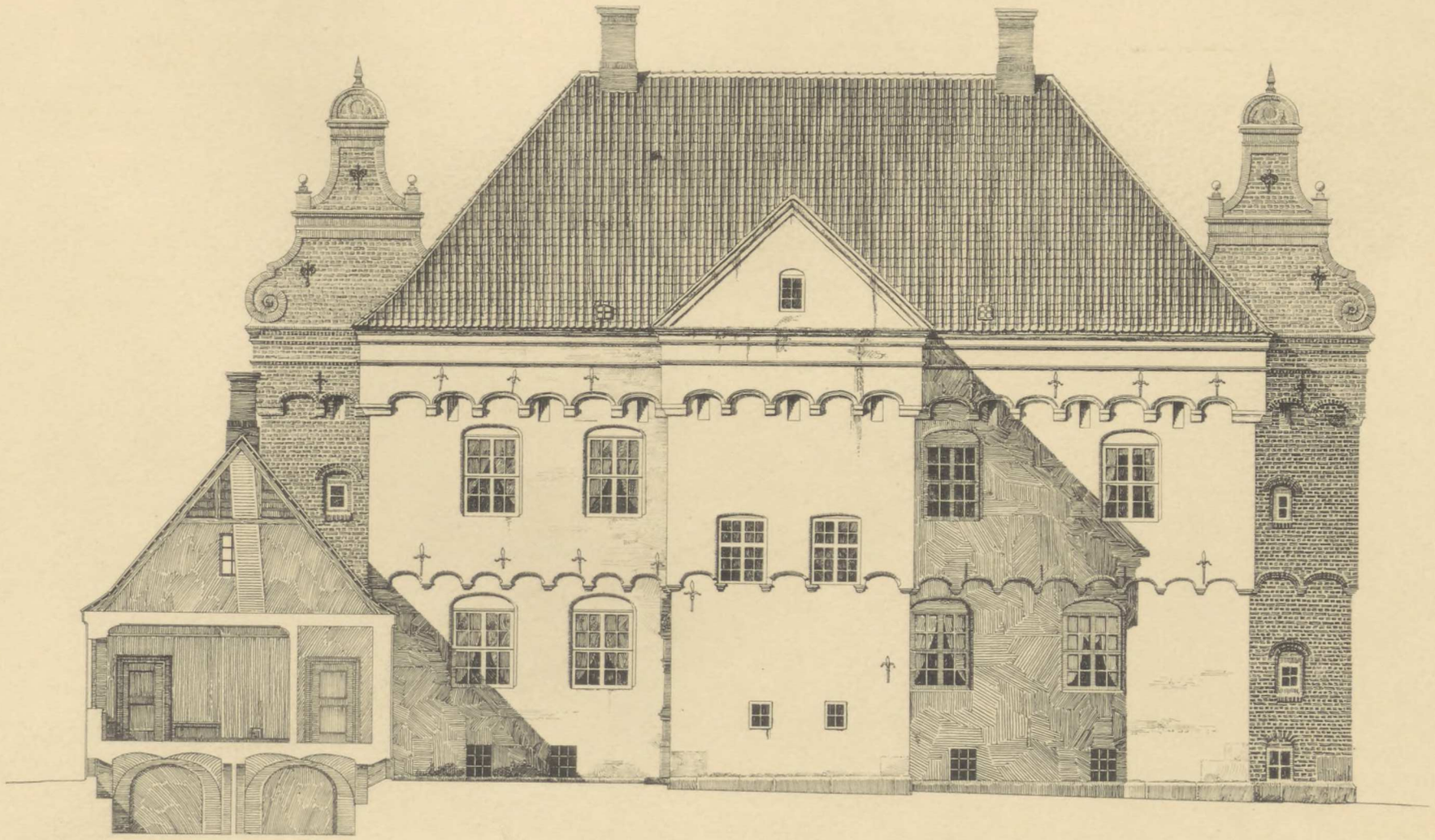

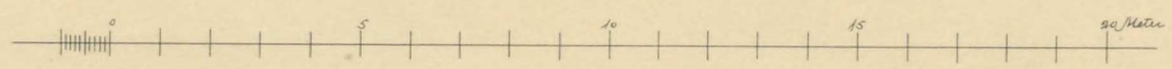

NORDSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPPMÅLINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
40

NAKKEBØLLE

SYDSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS J HOLM
I
41

NAKKEBØLLE

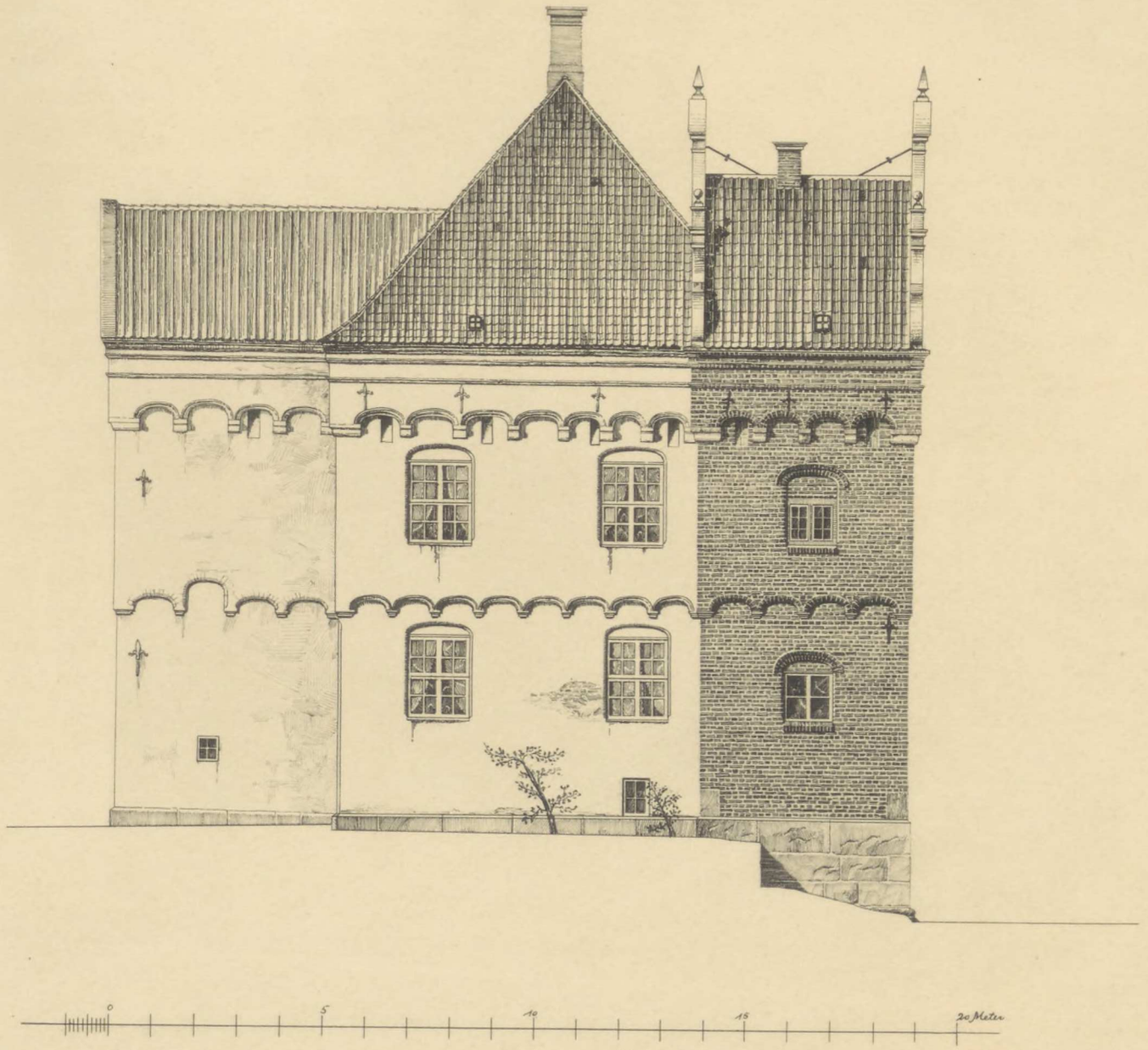

VESTSIDE

KUNSTAKADEMIETS
OPPTAALINGSARBEIDER
VED
HANS J HOLM
I
42

NAKKEBØLLE

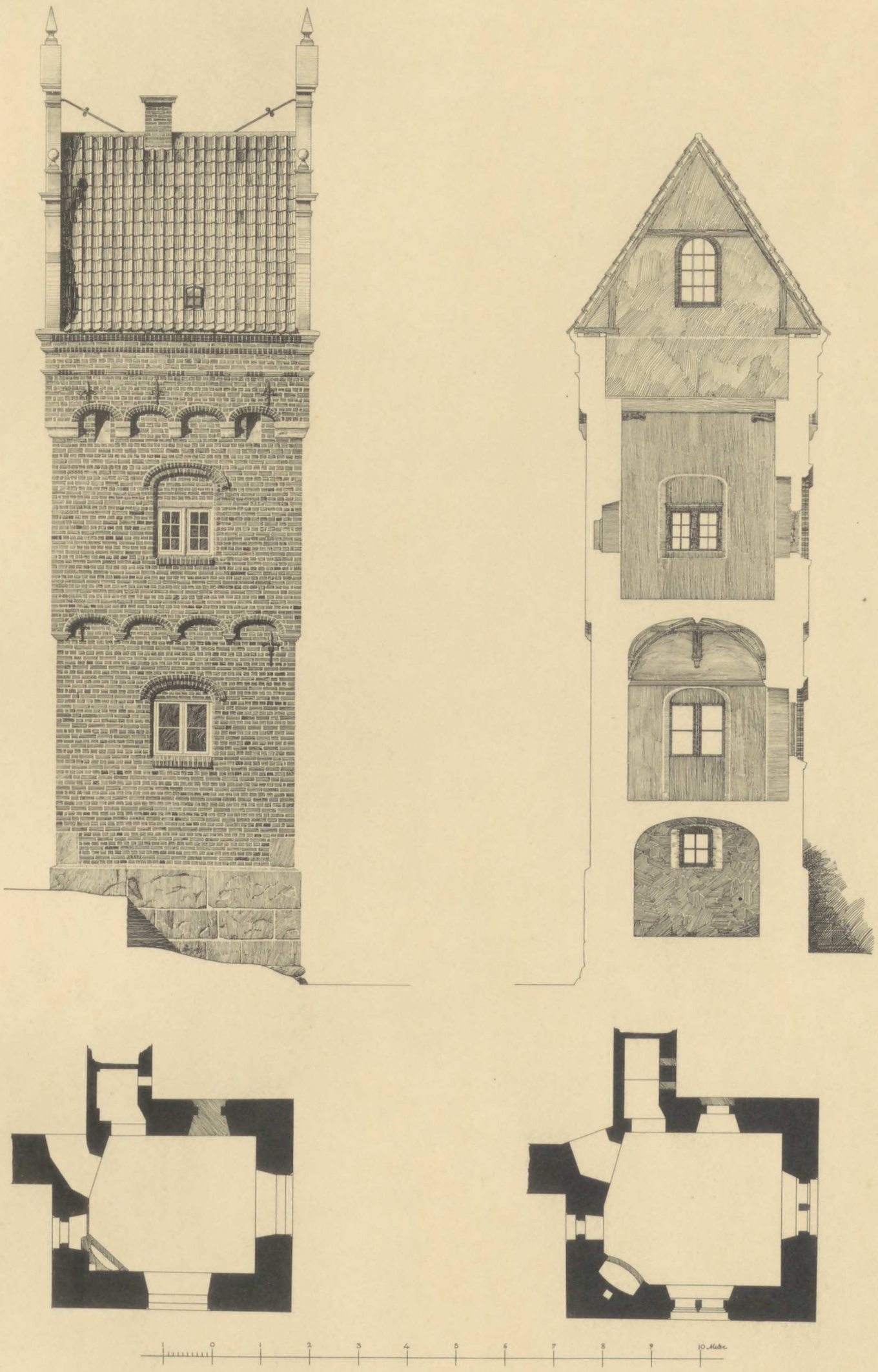

DEN SYDVESTLIGE RUNDDEL

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM 1 43

NAKKEBØLLE

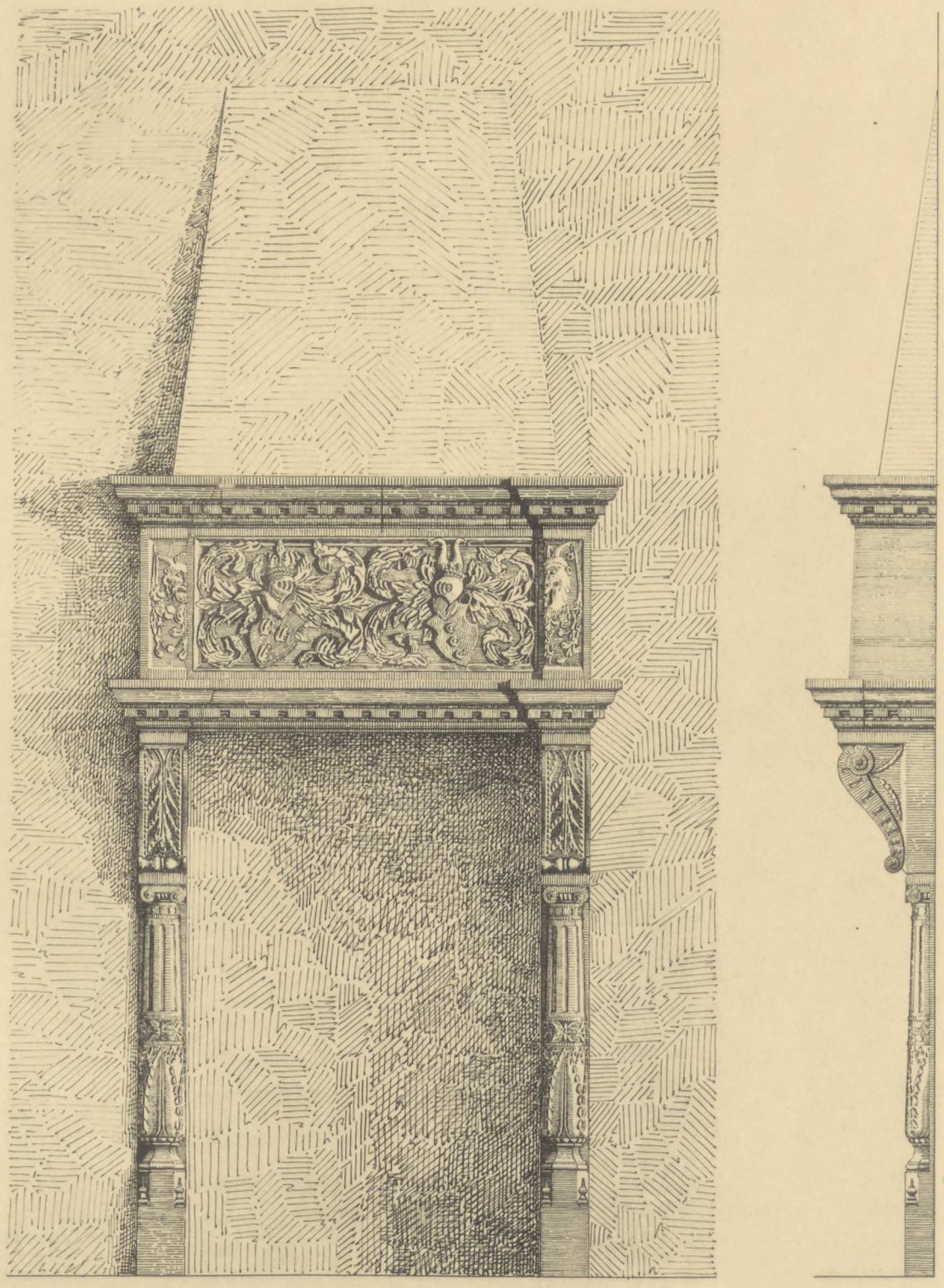

Johan Meilsen 1895

KAMIN I ANDET STOKVÆRK

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I 44

NAKKEBØLLE

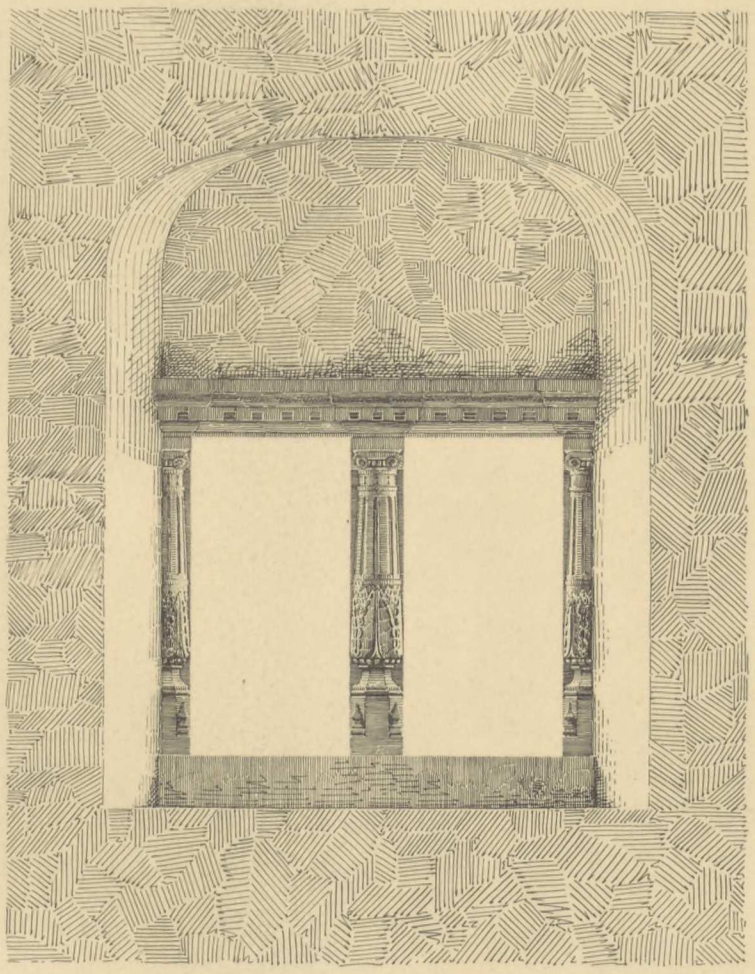

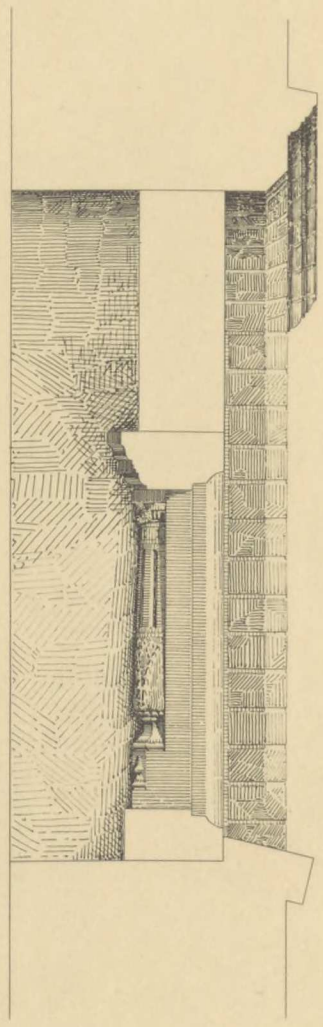

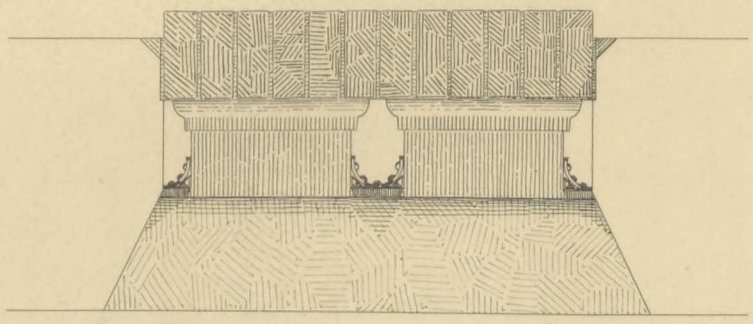

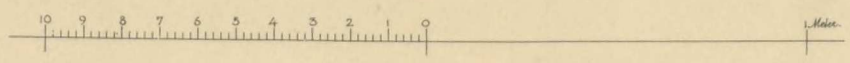

Johan Nielsen 1895

RUNDDELENES 2DET STOKVÆRK. STENKARM

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I
45

ØRBÆKLUNDE

NORD

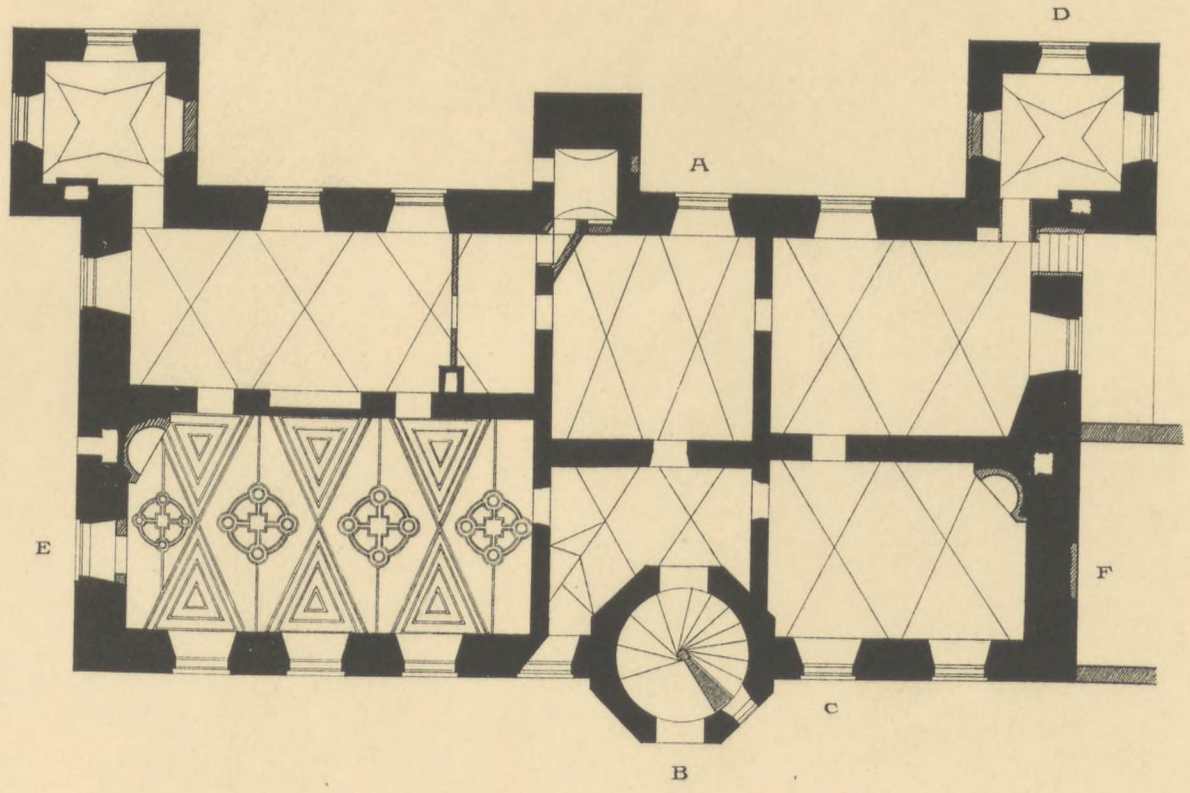

VEST

ØST

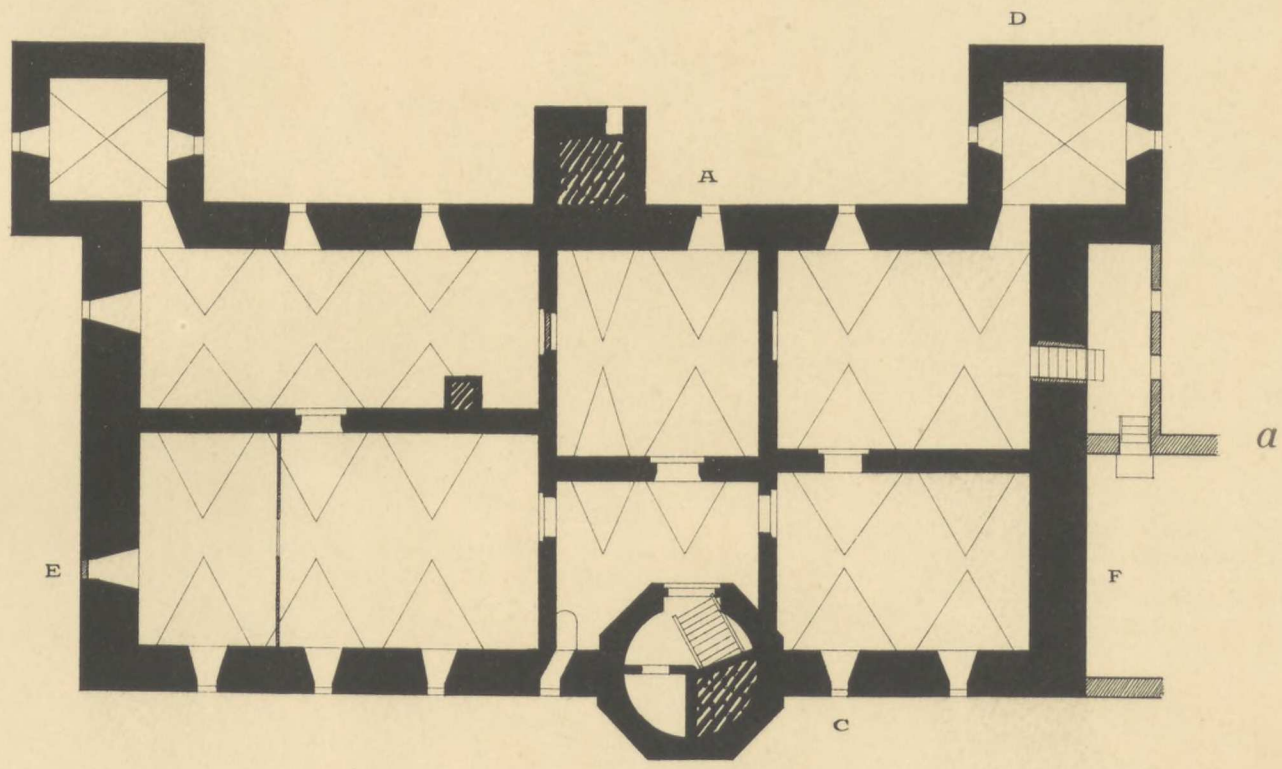

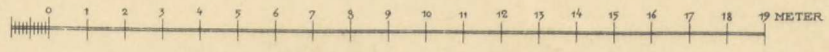

SYD

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
1
46

ØRBÆKLUNDE

NORD

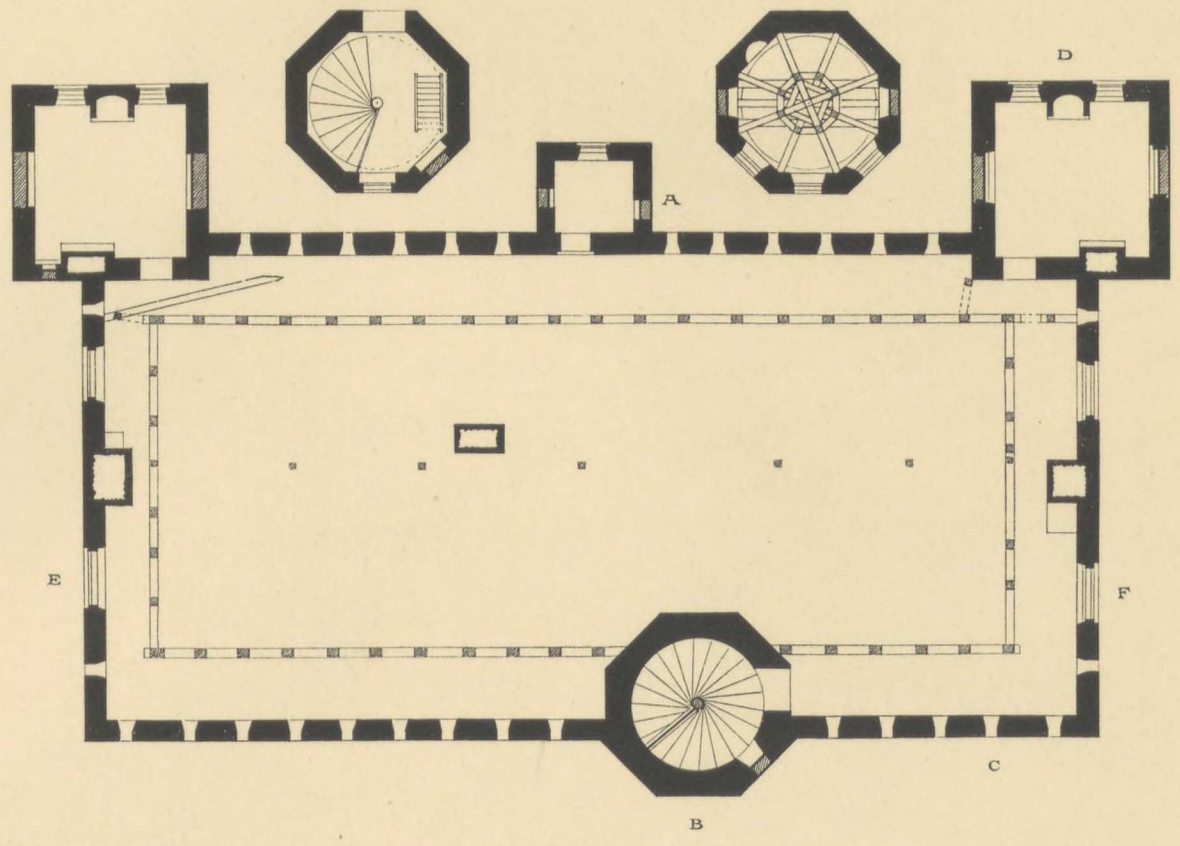

b

VEST ØST

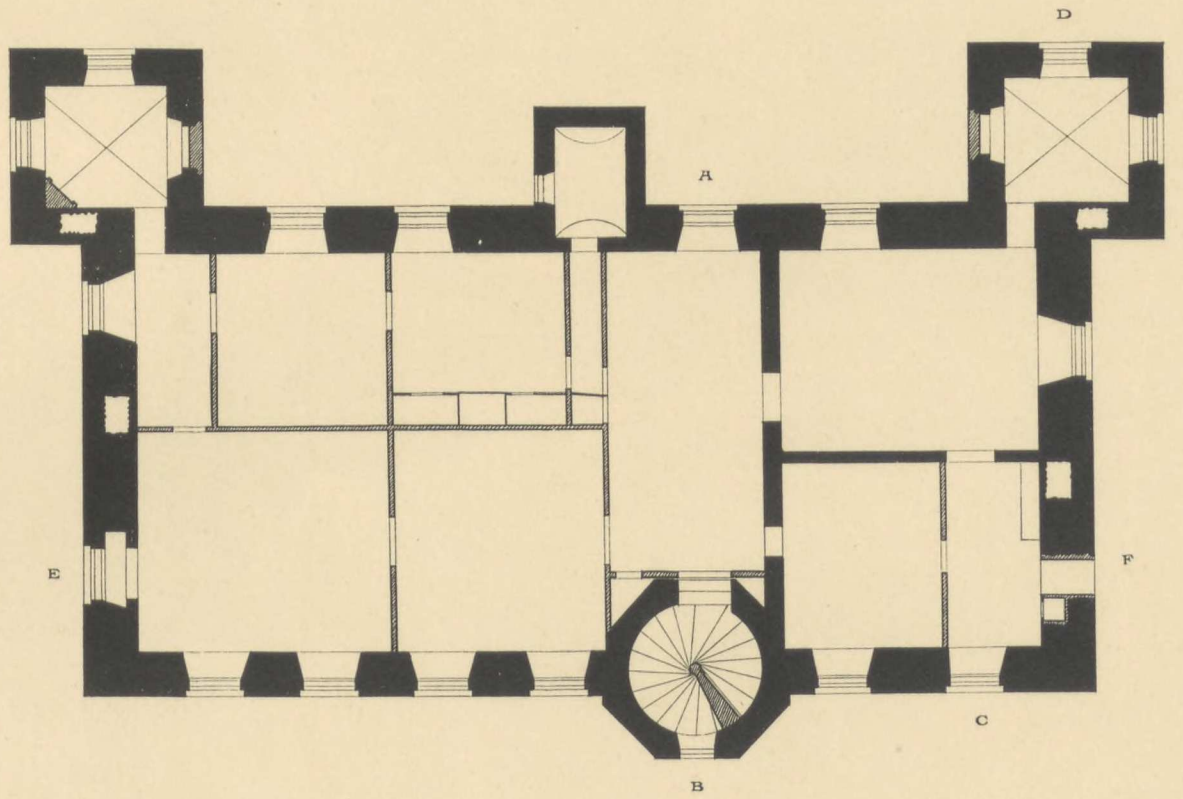

a

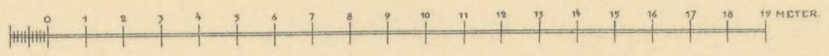

SYD

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM 1 47

ØRBÆKLUNDE

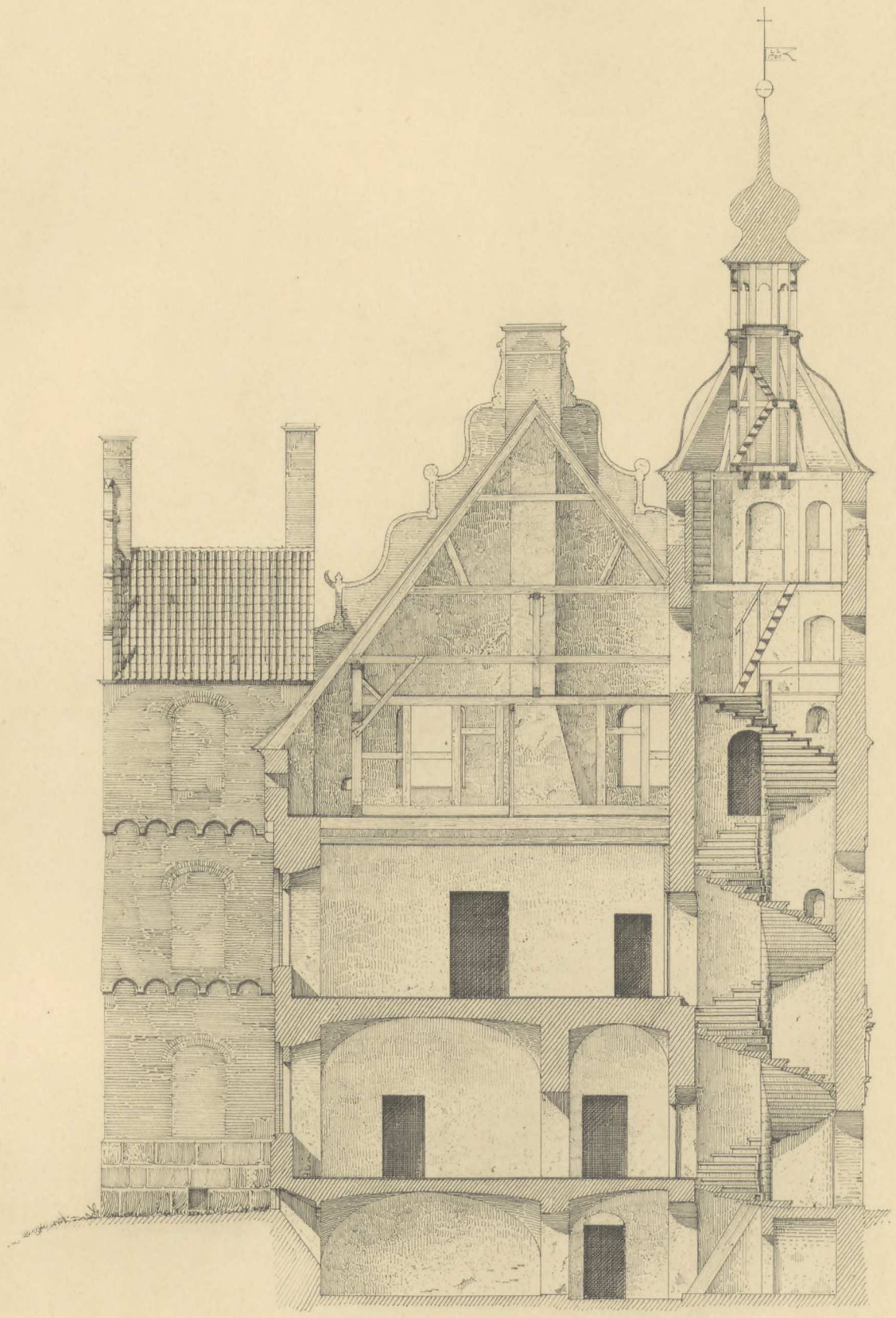

TVÆRSNIT I TRAPPETAARN

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 METER.

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
I
48

ØRBÆKLUNDE

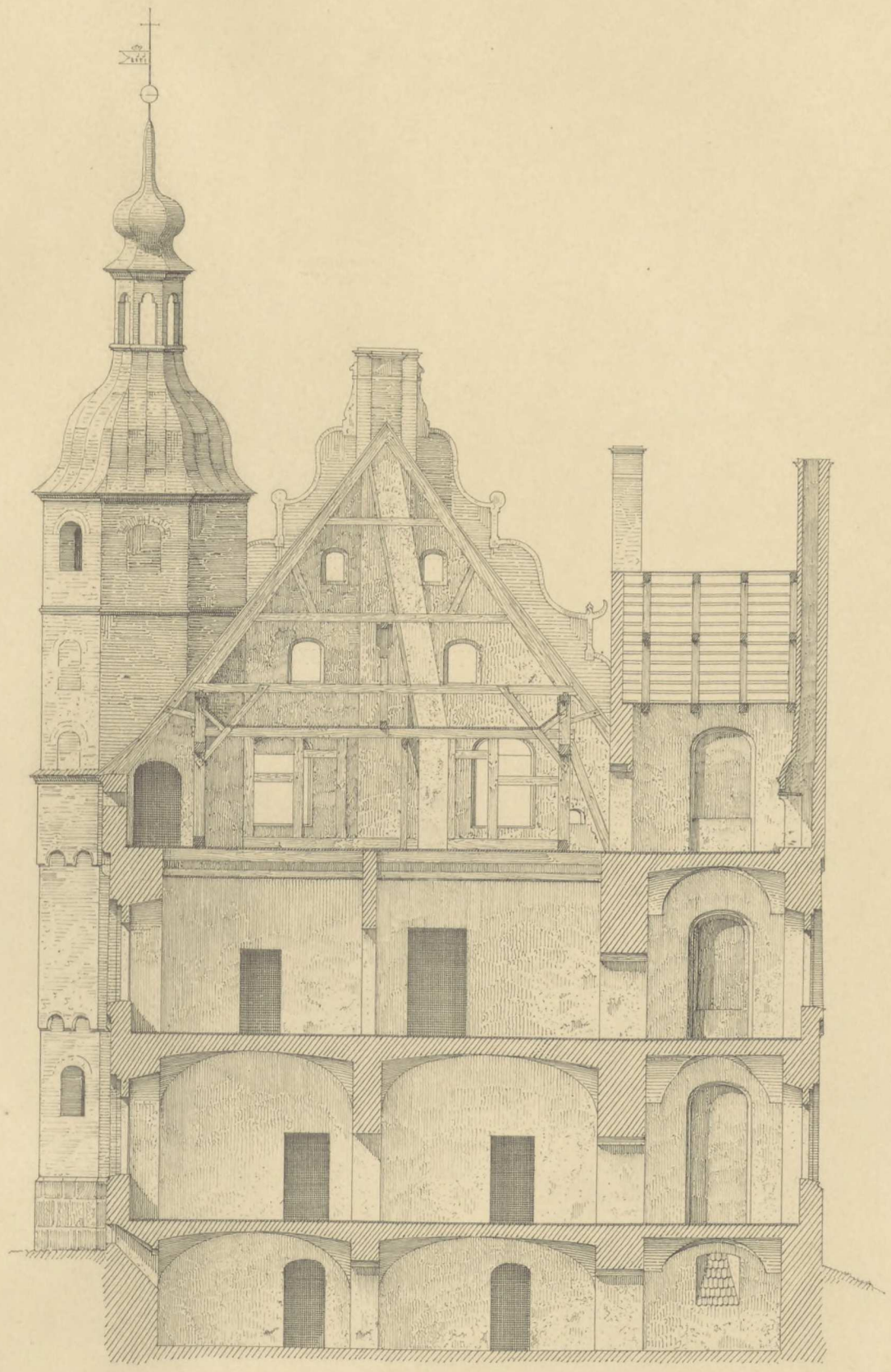

V/Koch 1883.

TVÆRSNIT I HIØRNETAARN.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 METER.

KUNSTAKADEMIETS OPMAALINGSARBEIDER VED HANS I HOLM
I 49

ØRBÆKLUNDE

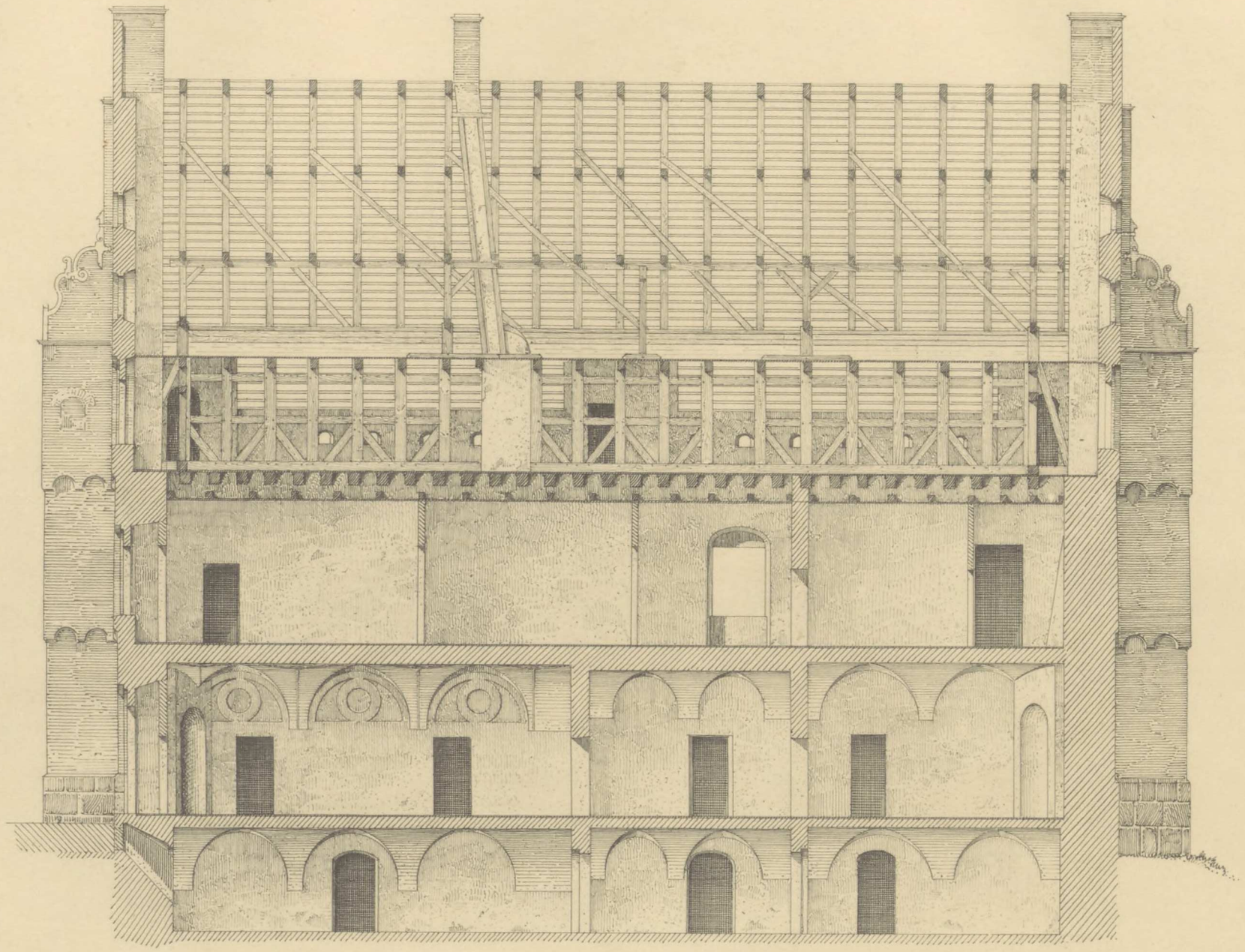

LÆNGSNIT

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 METER.

KUNSTAKADEMIETS
OPMÅLINGSARBEJDER
VED
HANS J HOLM
I
50

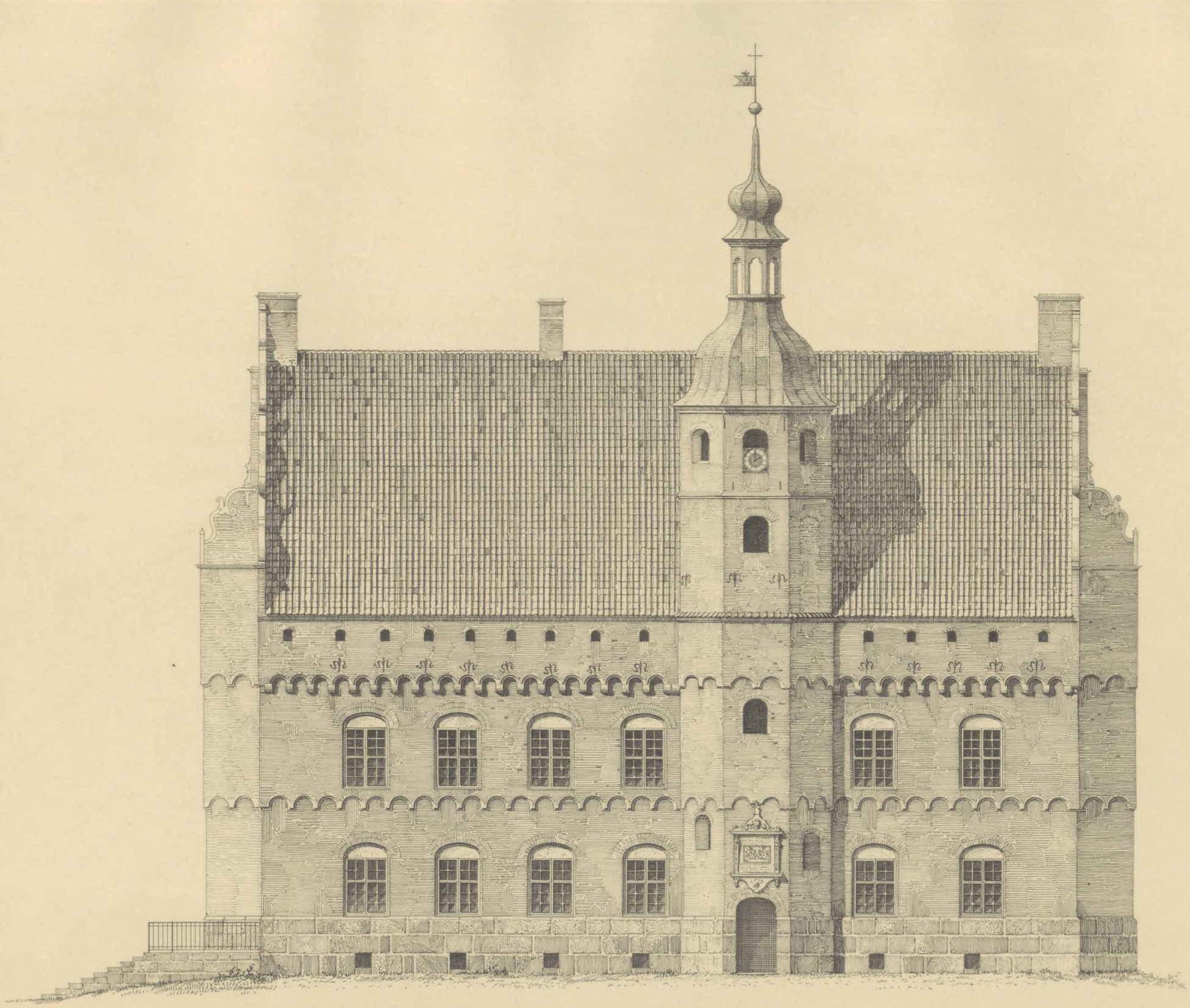

V.Kart. 1883.

SYDSIDE.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 METER.

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEJDER VED HANS J. HOLM
I
51

ØRBÆKLUNDE

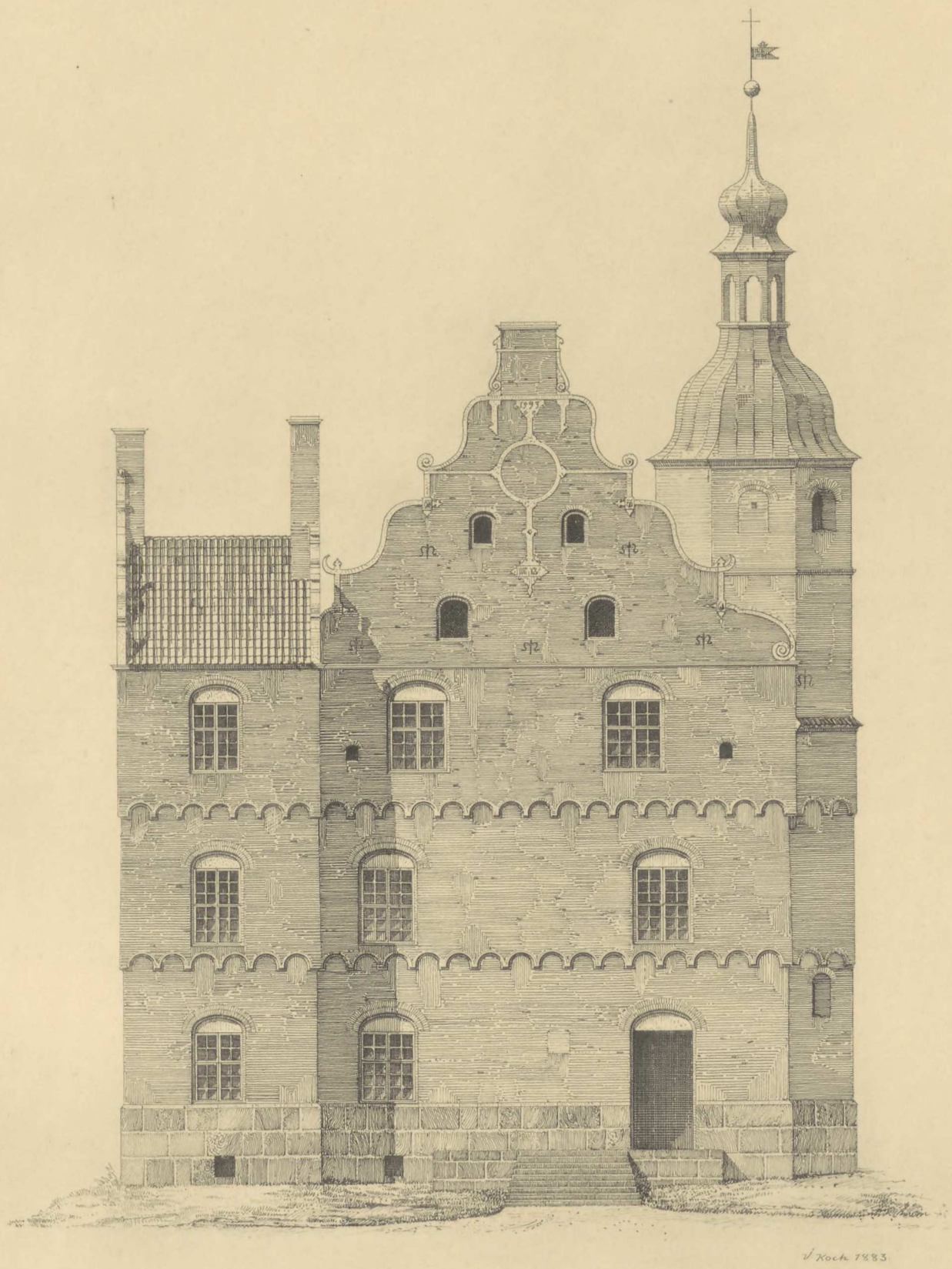

VESTSIDE.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 METER.

KUNSTAKADEMIETS
OPMAALINGSARBEIDER
VED
HANS I HOLM
1
52

ØRBÆKLUNDE

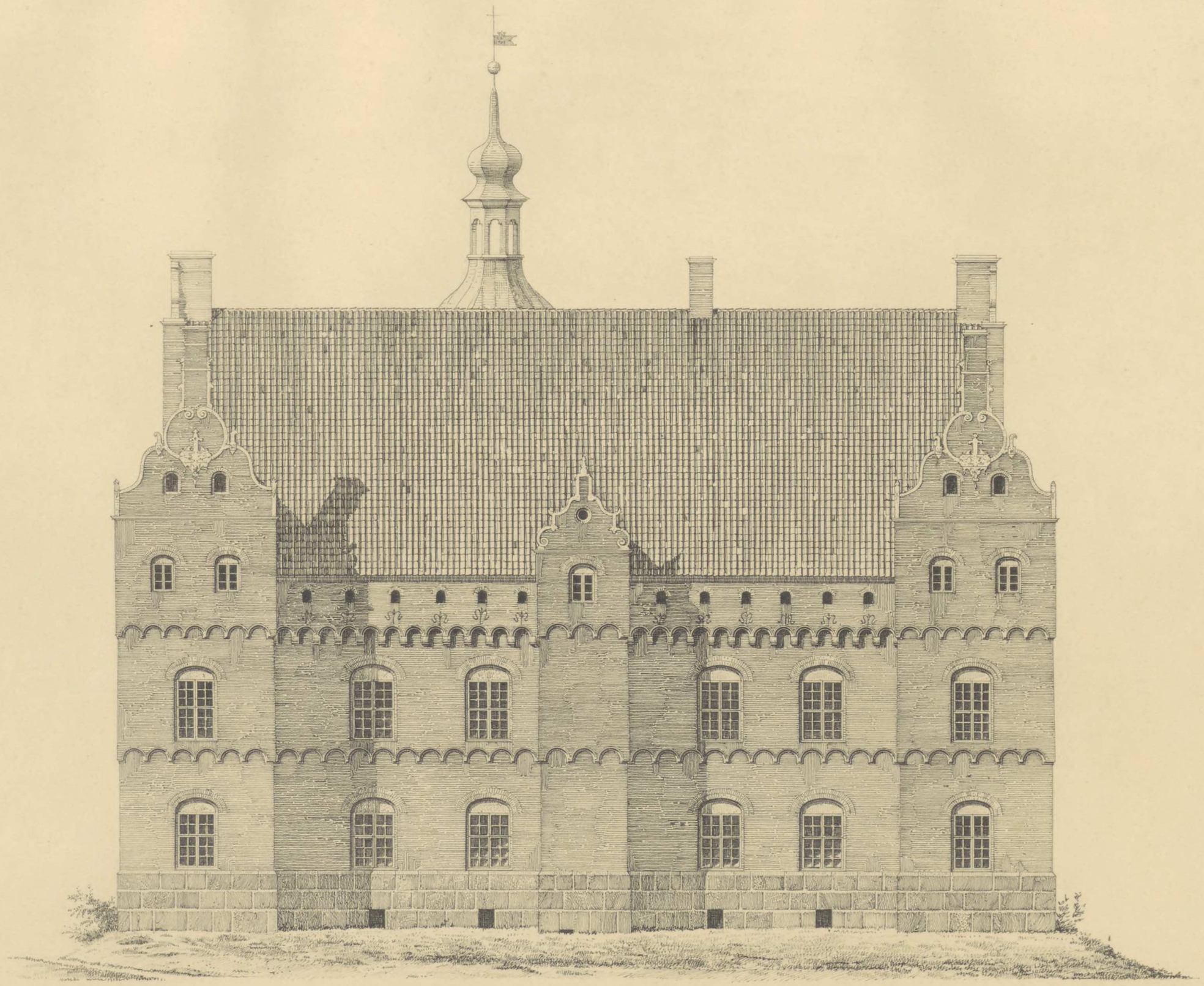

NORDSIDE.

V. Koch 1883.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 METER.

FOTOTYPI. FACHT & DREHR.

KUNSTAKADEMIETS OPMÅLINGSARBEJDER VED HANS J. HOLM
I 53